

KARADENİZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ * SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TARİH ANABİLİM DALI

TEZLİ YÜKSEK LİSANS PROGRAMI

İNGİLİZ BELGELERİNE GÖRE TURANCILIK

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Arzu YAZICIOĞLU

EYLÜL- 2021

TRABZON



KARADENİZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ * SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TARİH ANABİLİM DALI

TEZLİ YÜKSEK LİSANS PROGRAMI

İNGİLİZ BELGELERİNE GÖRE TURANCILIK

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Arzu YAZICIOĞLU

Tez Danışmanı: Doç. Dr. Ahmet KARAÇAVUŞ

EYLÜL-2021

TRABZON



ONAY

Arzu YAZICIOĞLU tarafından hazırlanan “İngiliz Belgelerine Göre Turancılık” adlı bu Çalışma 26.10.2021 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oybirliği / oyçokluğu ile başarılı bulunarak jürimiz tarafından Tarih Anabilim Dalı’nda Tezli Yüksek Lisans Programı’nda **yüksek lisans tezi** olarak kabul edilmiştir.

Jüri Üyesi		Karar		İmza
Unvanı – Adı ve Soyadı	Görevi	Kabul	Ret	
Prof. Dr. Sezai BALCI	Başkan	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>	
Doç. Dr. Ahmet KARAÇAVUŞ	Üye	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>	
Doç. Dr. Ahmet KÖKSAL	Üye	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>	

Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduklarını onaylarım.

Prof. Dr. Yusuf SÜRMEŒ
Enstitü Müdürü



BİLDİRİM

Tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca KTÜ-Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Yazım Kılavuzu'na uygun olarak hazırlanan bu çalışmada yararlanılan kaynakların tümüne eksiksiz atıf yapıldığını, aksinin ortaya çıkması durumunda her türlü yasal sonucu kabul edeceğimi beyan ederim.

Arzu YAZICIOĞLU

15.09.2021



ÖNSÖZ

Türk milliyetçiliği belirli şartlar altında doğmuş tarihi, siyasi ve kültürel faktörler etrafında gelişerek Turancılık ve Pantürkizm kavramlarını yaratmıştır. Türkler arasında yayılan Turancılık hareketi siyasi literatürde karşılığı olmasına rağmen başlangıçta sosyolojik bir etki içerisinde dünya coğrafyasındaki bütün Türk kökenli kavimler arasında birlik oluşturma düşüncesi idi.

I. Dünya Savaşı (1914–1918) sırasında İngilizler için Turancılık hareketi özel bir araştırma konusu olmuştur. Bu ideoloji İngilizler için Türkistan coğrafyasında etkin bir politik güçtür. İngilizler süreç içerisinde bölgede kontrolü sadece ajanlar aracılığıyla değil küresel anlamda tüm kaynakları kullanarak uygulamaya çalışmışlardır. İngiltere'nin çıkarları açısından Turanlı halkların geniş bir coğrafyada hüküm sürmeleri tehlike arz ediyordu. İngiltere zaman zaman stratejilerini bölgedeki çıkarları doğrultusunda değiştirmiş arka planda Turancı ideolojiyi destekler görünüp, müttefikleri karşısında tavrını aksi yönde göstermiştir. Pantürkizm basit bir ideoloji olmayıp benimsediği gerçekler, fikri akımlar doğrultusunda canlı ve güçlü olarak Turan kökenli kavimlerin kültür, din, sosyoloji, ekonomi ve siyasi hayatını tamamen değiştirerek kendini göstermiştir.

Bu Çalışma'nın amacı, milliyetçilik kavramını ve beraberinde Turancılık ideolojisini inceleyerek, İngilizlerin Turancılığa bakış açısını Foreign Office belgeleri kapsamında değerlendirmektir. Çalışma'da literatürdeki sınırlı bilgilerle İngiltere'nin Türkistan coğrafyasında hakim güç olma ve dünya siyasetine yön verme arzusuyla yaptığı stratejik planlamalar değerlendirilmiş ve Turancılık ideolojisine yaklaşımı ele alınmıştır. Elde edilen arşiv kaynaklarında Türkler ve İngilizler arasındaki politik süreç ve İngilizlerin Türklere bakış açısı ile ilgili çeşitli belgeler kullanılmıştır. Belgelerin orijinallerini İngiltere'de bulunan Foreign Office'ten getirtme olanağı bulunmuş, birçok farklı kaynak incelenip doğrulukları teyit edilmeye çalışılmıştır.

Bu Çalışma'nın her aşamasında kıymetli bilgi ve tecrübelerinden yararlandığım danışmanım Sayın Doç. Dr. Ahmet KARAÇAVUŞ'a teşekkür ederim.

Eylül, 2021

Arzu YAZICIOĞLU



İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	IV
İÇİNDEKİLER	V
ÖZET.....	VII
ABSTRACT	VIII
KISALTMALAR LİSTESİ... ..	IX

GİRİŞ	1-4
-------	-----

BİRİNCİ BÖLÜM

1. TÜRK-İNGİLİZ MÜNASEBETLERİ	7-24
1.1. Türk- İngiliz İlişkilerine Genel Bakış.....	7
1.2. Türk- İngiliz Diplomatik İlişkileri.....	8
1.3. Türk- İngiliz İlişkilerinin Kültürel Boyutu.....	11
1.4. Bazı İngiliz Gezginlerin Gözünden Türk İmgesi	12
1.5. İngilizlerin Türkistan Siyaseti Çerçevesinde Fransız ve Rus Devletleriyle İlişkisi.....	17

İKİNCİ BÖLÜM

2. ANA HATLARIYLA MİLLİYETÇİLİK	23-43
2.1. İngiliz Milliyetçiliği	25
2.2. Osmanlı İmparatorluğunun Sosyo-Politik Yapısında Milliyetçilik	26
2.3. Yeni Osmanlılar ve Milliyetçilik.....	28
2.4. Türk Milliyetçiliğinin Kaynaklarına Göre Turancılık.....	34
2.4.1. Türk Derneği	34
2.4.2. Genç Kalemler Dergisi ve Yeni Lisan Hareketi.....	36
2.4.3. Türk Yurdu.....	48
2.4.4. Türk Ocakları	40
2.4.5. Türk Ocaklarının Turancılık Algısı.....	42



ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. İNGİLİZ BELGELERİNE GÖRE TURANCILIK.....	44-76
3.1. Turan Kavramı	44
3.2. Pantürkizm'in Kökenleri	47
3.3. Avrupa da Pan Hareketlerinin Ortaya Çıkma Süreci	49
3.4. Meşrutiyet Döneminde İngiltere.....	51
3.5. Meşrutiyet Devrinin Sosyo- Kültürel Yapısında Turancılık	55
3.6. Birinci Dünya Savaşı Döneminde Turancılık	62
3.7. Mondros Ateşkes Anlaşması Sürecinde Turancılık	65
3.8. İngiltere'nin Doğu Politikası Ekseninde Osmanlı Devletiile İlişkileri.....	67
3.8.1. İngiltere'nin Dış Politika Anlayışı.....	67
3.8.2. Dönemin Osmanlı-İngiliz İlişkilerinde Bağdat Demiryolu ve Basra Körfezi Bölgesine İlişkin Meseleler.....	73
SONUÇ.....	77
KAYNAKÇA	79
EKLER.....	85
ÖZGEÇMİŞ.....	113



ÖZET

Türk kültürü ve tarihi coğrafyası için oldukça önemli olan Türkistan bölgesi yayılmacı devletlerin etkin güç olabilmek için uzun yıllar mücadele ettiği stratejik bir alan olmuştur. Bu çalışmada amaç, İngiltere'nin ekonomik ve politik üstünlük sağlamak için coğrafi konum itibarıyla stratejik bir öneme sahip olan Türkistan coğrafyası üzerindeki faaliyetlerini ve bununla birlikte bölgedeki Turancı ideolojiye yaklaşımını ortaya koymaktır. Bu çerçevede Türklerin ve İngilizlerin tarihsel süreç içerisindeki ilişkileri tespit edilmiş ve İngiltere'nin dış politikasını şekillendiren temel dinamikler değerlendirilmiştir. Çalışmada özellikle I.Dünya Savaşı (1914-1918) sürecinde İngiltere için Osmanlı topraklarında ve Türkistan bölgesinde Turancılık ideolojisinin neden özel bir araştırma konusu haline geldiği ve bu bağlamda İngiltere'nin bölgede Turancılığı etkin bir politik güç olarak görmesinin nedenleri analiz edilmiştir. Nitekim İttihat ve Terakkinin yönetime gelmesiyle yöneticilerin Pan-Türkist idealler ile hareket etmesi İngiltere'nin bölgedeki Turancılık ideolojisini bir tehdit olarak görmesine neden olmuştur. Elde edilen bilgiler neticesinde dönemin genel algısı, anlayışı tespit ve analiz edilmeye çalışılmış, İngiltere'nin Türkistan politikasını ve küresel anlamda tüm kaynakları kullanarak Turancı ideolojiye olan yaklaşımı arşiv kaynakları kapsamında değerlendirilmiş ve dönemin tarihi sürecine farklı ve özgün bakış açısı getirmek amacıyla çalışma oluşturulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Dış Politika, İngiliz Siyaseti, Pan-Türkizm, Turancılık, Türkistan



ABSTRACT

The Turkestan region, which is very important for Turkish culture and historical geography, has been a strategic region where expansionist states struggled to become the holistically effective power for many years. The aim of this study is therefore to reveal England's activities on the Turkistan geographical which has enormous strategic importance in terms of its location, in order to stamp a strong foothold therein by amplifying its bid for economic and political control and superiority, and also its approach – in the course of its occupation- towards the Turanist ideology in the region. It is in this context that the Turkish and British relations in the course of history got detremined and the basic dynamics that shape the foreign policy of England succinctly evaluated. In this study, especially during the First Word War (1914-1918), the reason why Turanism ideology gained a spotlight for research by England in the Ottoman lands and the Turkistan region, and in the context of this research being studied, the reason why England saw Turanism as on effective political power tool in the regions were exhaustively analyzed. As a matter of fact, with the ascension to power of the committee of Union and Progress, the rulers acting based upon Pan-Turkism enormously affected England's administrative processes, hence the latter perceiving Turanism ideology in the region as a huge threat. The results obtained from the foregoing analyzed the general understanding and perception of the Turanism ideology, and England's Turkistan policies and it's approaches towards the ideology were evaluated within the scope of archival sources by means of globally available resources hence creating a study that will engender dynamic scope on the basis of different and original perspectives to the historical process of period being studied.

Keywords: Foreign Policy, British Polities, Pan-Turksm, Pan- Turanism, Turkestan.



KISALTMALARIN LİSTESİ

a.g.e. : Adı geçen eser

a.g.m. : Adı geçen makale

Çev. : Çeviren

Ed. : Editör

F O. : Foreign Office / İngiltere Dışışleri Bakanlığı Arşiv Belgeleri

s. : Sayfa

C. : Cilt

TDV : Türkiye Diyanet Vakfı

BOA : Başbakanlık Osmanlı Arşivi



GİRİŞ

Tarihi süreç içerisinde İngiliz-Türk ilişkilerinin gelişmesine yardım eden nesnel ve öznel nedenler, gerçekte iki devletin gösterdikleri politik eğilimleri ortaya koymuştur. İngiliz ve Türkler arasındaki münasebetlerin başlangıcı XV. – XVI. yüzyıllardaki diplomatik ilişkilere dayanmaktadır. İki devlet arasındaki münasebetlerin sürekli hale gelmesi XVI. yüzyılın son yarısında İngiltere'nin ticari çıkarları doğrultusunda önemli tüccarları ve seyyahları İstanbul'a göndermesiyle başlamıştır. Türk kültürü ve yapısı hakkında, görevlendirdiği tüccarlar ve seyyahlar vasıtasıyla ülkesine bilgi aktarımını sağlayan İngiltere, politik hamlelerini bu doğrultuda oluşturmuştur. Osmanlı topraklarına gelen birçok İngiliz seyyah oluşturdukları eserlerde, Osmanlı'nın sosyal, ekonomik ve kültürel yapısını ele almışlardır. Batılı devletlerin düşünce yapısındaki Doğu'nun uzun yıllar farklı bir kültürel yapı olarak değerlendirilmesinden dolayı seyyahların elde ettikleri bilgilerin birçoğu ön yargılarla ve tarihsel beklentilerle farklı yorumlanmıştır. İngiltere yeni limanlar ve yeni pazarlar bulma ihtiyacıyla Osmanlı Devleti'ne yaklaşımını değiştirmiştir. İngiltere, politikasını her zaman somut uluslararası olaylara göre şekillendirmiştir. Emperyalizmin ortaya çıkmasıyla birlikte diğer devletler arasında politik ve ekonomik bir güce sahip olmak isteyen İngiltere, uzun yıllar soyut olarak varlığından haberdar olduğu Doğu'ya karşı daha somut girişimlerde bulunmaya başlamıştır. İngiltere'nin Osmanlı Devleti ile ilişkilerini farklı bir boyutta ele almasının en önemli nedenleri başta Hindistan olmak üzere Uzak Doğu coğrafyasına giden kara ve deniz yollarının, Doğu Akdeniz ve Basra Körfezi gibi stratejik bölgelerin Osmanlı Devleti'nin himayesinde olmasıdır. İngiltere'nin ticari amacı ise tamamen riski azaltmak ve alternatif ticaret yollarında hakimiyet sağlamak idi. İngiltere, ekonomik ve politik üstünlük sağlamak amacıyla, coğrafi konum itibariyle stratejik bir öneme sahip olan Hindistan üzerinde hakimiyet sağlamak için Doğu Hindistan Şirketi'ni kurarak görevlendirdiği tüccarlar aracılığıyla bölge hakkında bilgi aktarımını sağlamış ve yayılcı politikasını Türkistan hanlıklarından Hindistan üzerinde uygulamaya çalışmıştır. İngiltere bölgede hakimiyet kurmak için Fransa ve Rusya ile mücadele etmiştir. Yedi Yıl Savaşları sonunda Fransa'yı Hindistan'dan tamamen çıkaran İngiltere'nin bölgedeki tek rakibi Rusya olmuştur. Türkistan coğrafyasında ortaya çıkan İngiliz- Rus rekabetine karşı İngiltere, Rusya'nın bölgedeki girişimleri karşısında çıkarlarını korumak ve denge sağlamak için çeşitli tedbirler almıştır. İngiltere'nin Hindistan tecrübesinden yararlanan Rusya, kölelikten kurtulan topraksız Rusları, Türkistan topraklarındaki kasaba ve köylere yerleştirip din ve eğitim politikalarıyla destekleyerek bölgenin statik nüfus yapısını değiştirmeyi amaçlamıştır. Rusya'nın Türkleri Ruslaştırma politikası tam anlamıyla uygulanamamış, Türklerin Müslüman olmaları ve Türk kimliğine sahip olmaları bölgenin



tamamen Rus hakimiyetine girmesini engellemiştir. Rusların bütün bu siyasi düşüncesinin temelinde Türklerin, Türklük ve İslami duygularını, inanç ve ibadet unsurlarını zayıflatmak, bu duyguları geliştiren kurumların her türlü faaliyetlerini engellemek veya ortadan kaldırmak, aksi yönde kurumsallaşmayı sağlayarak bölgedeki Türk kimliğini zayıflatma amacı yatmaktaydı.¹ Rusya'nın bölgede yürüttüğü faaliyetleri yakından takip eden İngiltere için, Türkistan coğrafyasını kontrol altında tutabilmek Londra'yı korumak kadar büyük önem arz etmekteydi. Bu iki devletin bölgedeki mücadelesine karşın, bölgeyi karmaşıklıktan kurtarıp geri kalmışlığa bir son vermek isteyen Türkistanlı aydınlar Türk kimliğine ve Türklerin haklarına sahip çıkıp tamamen milli idealler doğrultusunda mücadeleye girişmişlerdir.

Her ulusal hareketin kendi içerisinde belirli bir ideolojisi vardır. Fransız ihtilaliyle birlikte ortaya çıkan milliyetçilik yapılanması ulus devlet anlayışının benimsenmesini sağlamıştır. Özellikle Tanzimat Fermanı sonrasında yenileşme hareketiyle birlikte Osmanlı Devleti'nde ortaya çıkan ideolojik oluşumlar Türk milliyetçiliğinin tarihsel arka planını oluşturmuştur. Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan bu yana mevcut olan milliyetçilik düşüncesi bazı fikir akımlarının etkisi altında kalsa da yenileşme hareketleri göz önüne alınarak Türkçülük ideolojisine farklı bir yaklaşım sergilenmiştir. Bu dönemde Avrupa'daki oluşumlardan etkilenen aydınlar, Osmanlı Devleti içerisinde Türkçülük ideolojisine yönelik çalışmalara başlamıştır. 1876 da Meşrutiyet'in ilanı ile birlikte Türk milliyetçiliği anayasal düzene geçmiş; eşitlik, hürriyet, ulus gibi kavramlar ön plana çıkmıştır. 93 Harbi ile birlikte ortaya çıkan olumsuzluklar neticesinde Türk milliyetçiliği ulusal bir kimliğe bürünmüştür. Bu durum, ulus düşüncesi ile bütünleyici bir anlayış benimseyen Osmanlı aydınlarının, siyasi olarak belirli bir güç elde etmesini sağlamış, bununla birlikte milliyetçilik ideolojisi Türkçülük olarak benimsenerek farklı bir boyut kazanmıştır. Rusların Kafkasya ve Balkanlar'daki Türkleri Ruslaştırma politikası, Türkçülük fikrinin ortaya çıkması ve aydınların yaptıkları propagandalar sonucu amacına ulaşamamıştır. Rusların despotizmi karşısında Türkler Türk milliyetçiliğini benimseyerek kitlesel bir güç yaratmıştır. Yenileşme faaliyetlerini benimseyen aydınlardan oluşan Yeni Osmanlılar Hareketi, daha çok anayasal bir sistemde İslam'a dayanan bir yeniliğin taraftarı olmuştur. Milli kimlik ve milliyetçilik kavramlarını ön plana çıkaran Yeni Osmanlılar Hareketi'nin Türk Milliyetçiliğine yaklaşımı Jön Türk hareketi üzerinde de etkili olmuştur. Jön Türkler, Yeni Osmanlı Hareketi'nin benimsediği İslamcılık ve Osmanlıcılık gibi fikir akımlarını geliştirmiştir. Budan dolayı Türkçülüğün ortaya çıkışında bu fikir akımlarının etkisi görülür. 1908 Jön Türk hareketinin öncüleri 'ulus birliğini gelişimin doğal bir parçası' sayıyor, bu birliğin Türk milliyetçiliği ışığında güçlenebileceğini savunuyorlardı.² İngiltere Osmanlı ile geliştirdiği siyasi bağlantılarının bozulmaması adına sürdürdüğü denge politikasına II. Abdülhamit döneminde de devam etmiştir. II Meşrutiyet'in 23 Temmuz 1908'de ilanı ile İngiltere Doğu'daki sistematik politikasını yeniden

¹ Alaeddin Yalçınkaya, **Sömürgecilik Panislamizm Işığında Türkistan 1856'dan Günümüze**, Timaş Yayınları, İstanbul 1997, s.234.

² Masami Arai, **Jön Türk Dönemi Türk Milliyetçiliği**, İletişim Yayınları, İstanbul 1994, s.18.



gözden geçirmiş, özellikle ticari çıkarlarını koruyabilmek için tedbirle hareket etmiştir. Jön Türk hareketinin etkisiyle Mısır ve Hindistan’da olası bir ayaklanma ihtimali İngiliz hükümetini tedirgin etmiştir. Türklerin anayasal sisteme geçişinin Mısır’da büyük bir etki yaratacağı ve bu etkinin Hindistan coğrafyasına kadar uzanabileceğini ön gören İngiliz hükümeti, bütün bu ihtimaller karşısında stratejik olarak Türk hükümetini ile bir mücadeleye girişmektense, Türk halkının milliyetçi duygularına karşı mücadele edeceklerini belirtmiştir. II. Meşrutiyet’in ilanı karşısında İngiliz hükümetinin bu denli yapıcı bir yaklaşım sergilemesinin bir nedeni de Rusya’ya karşı yürütülen siyasi yapılanmada Türk hükümetini kendi taraflarında tutma isteği idi. İngiliz hayranı bir bürokrat olarak bilinen Kâmil Paşa’nın göreve getirilmesiyle İngiltere’ye karşı yürütülen politikalar taraftarlık boyutuna ulaşmıştır. Fakat Kâmil Paşa’nın görevden çekilmesi ile İttihat ve Terakki denge politikası ile hareket etmiştir. II. Meşrutiyetin ilanı ile birlikte 1923 Türkiye Cumhuriyeti’nin kuruluşuna kadar geçen sürede fikri ve siyasi olarak Türkçülük tam olarak yerleşmiştir. Yusuf Akçura, Türk milliyetçiliğinin doğuşunu Türk Yurdu dergisinde yayınladığı yazısında şu şekilde ifade etmiştir: “Türk milliyetçiliği ne Osmanlı burjuvazisi içinde gelişen Türk burjuvazisinin bir önerisi olarak ortaya çıkmış ne de Osmanlı okullarında öğretilmiştir.”³ “Türk milliyetçiliği, Türkler hakkında bilgi içeren yabancı eserlerden, Osmanlı Devleti içinde ve etrafında yaşayan milletlerin faaliyetlerinden öğrenilmiştir.”⁴ Yusuf Akçura Türk milliyetçiliğinin daha çok akılcı ve stratejik yönünü ortaya çıkarırken Ziya Gökalp ise milliyetçiliğin kültürel boyutunu sosyolojik dinamiklerle ele almıştır. Kültürel ve siyasi açıdan birleşen Türkçülük sistematik bir şekilde Türk milliyetçiliğini ortaya çıkarmıştır. Bu durumla birlikte Türkçülük faaliyetlerini yürüten dergi ve dernek gibi oluşumlar Türkçülüğe siyasi bir kimlik kazandırmak için birtakım faaliyetlerde bulunmuşlardır. Siyasi ve sosyolojik açıdan belirli şartlar altında doğup gelişen Türk milliyetçiliği, Turancılık kavramının ortaya çıkmasını sağlamıştır. Turancılık terimi ilk olarak Macaristan da Türk kültürü ve tarihi coğrafyasına verilen bir isim olarak kullanılmaya başlanmıştır. Turancılık, Pan-Türkçülüğe göre daha geniş bir kullanım alanına sahipken II. Meşrutiyetin ilanı ile birlikte bu iki kelime eş anlamlı olarak kullanılmaya başlanmıştır. Pantürkizm’le birlikte toplumsal ve kültürel zeminde Türk birliğini sağlamanın yanında uluslararası konumda da Türkler barıştan yana bir politika benimsediklerini ortaya koymuşlardır. İngiltere’nin Türkistan coğrafyasında izlediği politikalar çerçevesinde Turancı hareketin güçlenmesi bölge çıkarları açısından İngiltere için tedirgin edici bir durumdu. Milliyetçilik ideolojisi ulus-devlet modelinin temelini oluşturmakta idi. Pan-Türkçülük de ortak kültürel unsurlara sahip bireyleri bir araya getirerek bütünlük oluşturma amacı taşımaktaydı. Pan-Türkçülüğün, Pan-Slavizm, Pan-Germenizm ideolojileriyle ortak noktası, milliyetçi düşünce etrafında birleşerek ortak bir dinamik oluşturmak idi. İttihat ve Terakkinin yönetime gelmesiyle yöneticilerin Pan-Türkist idealler ile hareket etmesi İngiliz hükümetini tedirgin etmiş, bu ideolojinin sömürgelerinde bulunan halklar için birleştirici bir güç olduğunun farkına varmaları stratejik planlamaları açısından Turancılık ideolojisini tehdit olarak algılamalarına neden olmuştur. İngiliz

³ Ali Engin Oba, **Türk Milliyetçiliğinin Doğuşu**, İmge Kitabevi, Ankara 1994, s. 239.

⁴ Oba, a.g.e., s.239.



hükümeti için Turancılık ideolojisinin bu denli önemli olmasının nedeni Türkistan coğrafyasına yönelik menfaatleridir. İngilizlerin Turancılık ideolojisini tehdit olarak görmelerinin bir diğer nedeni de Almanya'nın bu hareketinin getirilerinden yararlanarak Türkistan coğrafyasını kontrol altına alma ihtimali idi. Öyle ki; İngiltere, bölgedeki Turancı faaliyetlerin gücünü kırabilmek için her türlü yolu denemiş ve doğruluğu ispatlanmayan propagandalarla durumu kontrol altına almaya çalışmıştır.

Osmanlı Devleti'nin varlığına devam etmesini, öncelikleri ve stratejik planlamaları doğrultusunda dış politikasının bir parçası olarak gören İngiliz hükümeti, özellikle Orta Doğu coğrafyasında ekonomik olarak gücünü artırmanın yollarını aramakta idi. İngiltere'nin ticari ve siyasi olarak Orta Doğu bölgesinde üstünlük kurabilmesi için Mezopotamya oldukça önemli bir konumdaydı. Hindistan coğrafyası için önemli bir geçiş güzergahı olması büyük bir avantaj sağlamaktaydı. İngiltere için Basra Körfezi'nde ve Bağdat Demiryolları'nda hakimiyet kurmak, bölgesel gücü elinde bulundurma anlamına gelmekteydi. Özellikle bölgedeki petrol kaynakları İngiltere'nin Ortadoğu'ya ilgisinin artmasının önemli nedenleri arasında gösterilebilir. Tarihi süreç içerisinde bu iki devlet arasındaki gelişmeler kendi iç dinamiklerinin de etkisiyle uluslararası boyutta stratejik planlamalarla karşılıklı çıkarlar doğrultusunda devam etmiştir.



Amaç, Kapsam ve Teknik Bilgiler

Bu çalışmada İngiliz belgelerine göre Turancılık konusu ele alınmış, Foreign Office belgeleri kapsamında inceleme yapılarak çalışma tamamlanmıştır.

Bu kapsam doğrultusunda yazılan tez, üç ana bölümden meydana gelmektedir. Birinci bölümün ana başlığı Türk İngiliz Münasebetleridir. Bu bölümün beş ayrı alt başlığı bulunmaktadır. İlk olarak Türk- İngiliz İlişkilerinin başlangıç dönemine değinilmiştir. İkinci ayrı başlıkta, Türk- İngiliz İlişkileri diplomatik açıdan ele alınmış ve siyasi olaylar çerçevesinde değerlendirilmiştir. Üçüncü başlıkta, Türk- İngiliz İlişkileri kültürel açıdan incelenerek İngilizlerin genel çerçevede Türk insanı ile ilgili izlenimlerine yer verilmiştir. Dördüncü başlıkta, bazı İngiliz gezginlerin gözünden Türk imgesi irdelenmiş gezginlerin Türkistan coğrafyasına seyahat ederek bölge ile ilgili kayıt altına aldıkları gözlemleri incelenmiştir. Beşinci başlıkta İngiltere'nin Türkistan siyaseti çerçevesinde Fransız ve Rus devletleriyle olan ilişkisi ele alınmış, stratejik açıdan oldukça önemli olan bu coğrafyada İngiltere'nin izlediği siyasi yapısı değerlendirilmiştir.

İkinci bölümün ilk başlığı “Ana Hatlarıyla Milliyetçilik”tir. Bu bölüm üç ayrı bölümden oluşmaktadır. İlk başlıkta İngilizlerin Milliyetçilik ideoloji değerlendirilmiştir. İkinci başlıkta Osmanlı İmparatorluğunun sosyo- ekonomik yapısında Milliyetçilik ele alınmış, sonrasında ise Yeni Osmanlılar hareketi kapsamında Milliyetçilik değerlendirilmiştir. Dördüncü başlık “Türk Milliyetçiliğinin Kaynaklarına Göre Turancılık”tır. Bu bölüm kendi içerisinde beş ayrı başlıktan oluşmaktadır. Bu bölümün konu başlıklarında genel olarak II. Meşrutiyet dönemi aydınlarının Turancılık ideoloji etrafında sosyo-kültürel açıdan yürüttükleri faaliyetler ele alınmıştır. Birinci başlıkta Türk Derneği, ikinci başlıkta Genç Kalemler ve Yeni Lisan Hareketi, üçüncü başlıkta Türk Yurdu, dördüncü başlıkta Türk Ocakları, beşinci başlıkta Türk Ocakların Turancılık algısı değerlendirilmiştir.

Üçüncü bölümün ana başlığı “İngiliz Belgelerine Göre Turancılık”tır. Bu bölüm yedi ayrı başlıktan oluşmakla birlikte yerli ve yabancı birçok kaynaktan yararlanılmıştır. İlk başlıkta Turan kavramı irdelenmiş, ikinci başlıkta ise; toplumsal ve kültürel zeminde Türk birliği oluşturma düşüncesi olan Pantürkizm'in kökenleri ele alınmıştır. Üçüncü başlıkta, Avrupa'da Pan Hareketlerinin ortaya çıkma süreci değerlendirilmiştir. Dördüncü başlıkta Meşrutiyet döneminde İngiltere'nin doğu çıkarları doğrultusunda izlediği stratejik hamleler ele alınmış, beşinci başlıkta



Meşrutiyet devrinin sosyo-kültürel yapısında Turancılık konusu incelenmiştir. Altıncı başlıkta Birinci Dünya Savaşı döneminde Turancılık algısına değinilirken, bu bölümün yedinci ve son başlığında Mondros Ateşkes Antlaşması sürecindeki Turancılık anlayışı değerlendirilmiştir.

Sekizinci başlık “İngiltere’nin Doğu Politikası Ekseninde Osmanlı Devleti ile İlişkileri”dir. Bu başlık kendi içerisinde iki ayrı alt başlıktan oluşmaktadır. İlk başlıkta İngiltere’nin Dış Politika anlayışını sosyal, siyasi ve ekonomik dinamikler çerçevesinde ele alınmıştır. Bir diğer ve son başlık Dönemin Osmanlı- İngiliz İlişkilerinde Bağdat Demiryolları ve Basra körfezi Bölgesine İlişkin Meselelerdir.

Çalışmanın başında kısaltmalar, sonunda ise bibliyografya, harita ve konuyla ilişkili ana belgeler yer almaktadır. Bibliyografya bölümünde çalışmada geçen tüm kitap ve makaleler yazar, soyadı, yayın yılı biçiminde kısaltılmış. Bu çalışmada dönemin şartlarının toplumsal yapıya etkisi birçok yerli ve yabancı kaynak kullanılarak incelenmiştir.



BİRİNCİ BÖLÜM

1. TÜRK-İNGİLİZ MÜNASEBETLERİ

1.1. Türk- İngiliz İlişkilerine Genel Bakış

Türklerle İngilizlerin tarih sahnesinde karşılaşmaları Haçlı seferleri dönemine kadar gitmekle birlikte, Osmanlı Devleti ile İngilizler ilk olarak Niğbolu Savaşı'nda karşı karşıya gelmiş, fakat bu karşılaşma iki devletin doğrudan bir karşılaşması olmayıp Niğbolu'da Osmanlı Devleti'ne karşı savaşıyan Macar ordusunun içerisinde İngiliz Askeri kuvvetlerinin bulunmasıyla gerçekleşmiştir.⁵ Bu durum iki devlet arasında doğrudan bir temas olmadığını gözler önüne sermektedir. Bunun esas nedenleri içinde; İngiltere'nin bir ada devleti olması, coğrafi konum itibarıyla Osmanlı Devleti'ne uzak ve ek olarak İngiltere'nin Akdeniz ticari faaliyetlerine geç katılmış olması gösterilebilir. İngilizlerin sahip olduğu Lutherian mezhebinin de etkisiyle Osmanlı Devleti İngiltere'yi kendine yakın bulmuş fakat İngiltere daha çok ticari çıkarları doğrultusunda hareket etmiştir.⁶

Tarihi seyir içerisinde Türk dış politikası Avrupalı güçler dengesinde İngiliz çıkarları doğrultusunda manipüle edilmiştir. Rusya'nın 18. yüzyıldan itibaren Osmanlı Devleti'ni hedef alan yayılcı politikası, Avrupa'da sağlanan güçler dengesini bozacağı endişesiyle İngiltere sabit siyasi anlayışını Osmanlı'nın varlığını sürdürebilmesi için stratejik olarak değiştirmiştir. İngiltere'nin bu stratejisi zaman zaman Osmanlı'nın Hristiyan dış güçlere karşı savaşa girmesiyle sonuçlanmış, bu durum İngiltere'yi hem kendi hem de Katolik düşmanları karşısında zor bir duruma düşürmüştür.⁷ İngiltere'nin siyasi yapısındaki değişikliklere II. Viyana Kuşatması sonrasında ticari durumunda meydana gelen sıkıntılar sebep olmuştur.⁸

Güçler dengesi açısından İngiliz dış politikasının Osmanlı topraklarındaki öncelikleri genelde Hristiyanların, özelde de Protestanların ve Grek Ortodoks Kilisesi'nin himayesi, Hristiyanlık kültür mirasının yağması ve Hindistan irtibatının sağlanması amaçlarına dayanmıştır.⁹

⁵ Azmi Özcan, "Osmanlı-İngiltere Münasebetleri", TDV İslam Ansiklopedisi, C.22, İstanbul 2000, s.302.

⁶ Bekir Kütükoğlu, "Murad III", TDV İslam Ansiklopedisi, C.31, İstanbul 2006, s.172.

⁷ Nurcan Özkaplan Yurdakul, **İngiltere Ortadoğu'ya Nasıl Girdi?** Kronik Yayınları, İstanbul 2018, s.25.

⁸ Özkaplan, a.g.e., s.26.

⁹ Özkaplan, a.g.e., s.27.



Bu durum diplomasi merkezi olarak faaliyet yürüten İngiltere sefaretinin etkisini artırmıştır. Öyle ki Sokullu Mehmet Paşa dönemindeki diplomasi faaliyetlerini göz önünde bulundurduğumuzda görüyoruz ki; ticari ayrıcalık talep etme amacıyla İstanbul'a gelen İngiliz elçileri iyi karşılanmıştır.¹⁰

İngiltere sanayi devriminin etkisiyle dış politikasında birtakım değişikliklere gitmiştir. Bu süreçte başta Hindistan olmak üzere Uzakdoğu sömürgelerine giden kara ve deniz yollarının, Doğu Akdeniz ve Basra Körfezi gibi stratejik noktaların ve ticari bölgelerin etkisi artmıştır. Bu bölgelerin Osmanlı Devleti'nin kontrolünde olması İngiltere'nin Osmanlı ile olan ilişkilerini farklı bir boyutta ilerletmesine neden olmuştur.

1.2. Türk -İngiliz Diplomatik İlişkileri

İngiliz ve Türkler arasındaki münasebetlerin başlangıcı XV.-XVI. yüzyıllardaki diplomatik ilişkilere dayanmaktadır. İki ülke arasındaki siyasi ilişkilerin belirli bir sistem içerisinde ilerlemesi İngiliz tüccarlarından oluşan Turkey Company çalışanları ile başlamış, İngilizlerin Türklere ve Türk kültürüne merakı bu dönemin çok daha öncesine dayanmış olmakla birlikte, İngilizlerin Türklere bakış açısı ve Türk imgesi İngiltere'nin kültürel yapısı ve sosyal yaşamı arasında bu şekilde yer bulmuştur.¹¹ İngiliz -Türk münasebetlerinin sürekli hale gelmesi, XVI. yüzyılın son yarısından itibaren öncelikle İngilizlerin ticari amaçlı girişimleri ile 1575 yılında iki önemli tüccar olan John Wright ve Joseph Clemens, İstanbul'a gönderilmesiyle başlamıştır.¹² Bir müddet İstanbul'da kalan bu iki tüccar bu süre içerisinde kendilerini gerek padişah ve gerekse sadrazamla bir araya getirecek önemli kişiler ile münasebette bulunmuşlardır.¹³ Bunun yanı sıra 1579'da İstanbul'a gelen diğer bir tüccar William Harborne, bazı devşirme kişilerin de yardımıyla önce padişahın hocası Hoca Saadettin Efendi'ye, daha sonra sadrazama ulaşmayı başarmıştır.¹⁴

1583 tarihinde tüccarların ve şirketin haklarını temsil etme amacıyla Susan adlı gemi ile yola çıkan Harborne, yolculuk esnasından İspanyolların saldırısından kurtulmuş, sonrasında Osmanlı padişahının huzuruna çıkarak Kraliçe tarafından gönderilen hediyeleri ve mektubu sunmuştur.¹⁵

¹⁰ Erhan Afyoncu, "Sokullu Mehmet Paşa", TDV İslam Ansiklopedisi, C.37, İstanbul 2009, s.354.

¹¹ Netice Yıldız, "İngiliz Yaşamında Türk İmgesi ve Etkiler", Türkler Ansiklopedisi, C.XI, edt.Hasan Celal Güzel, Yeni Türkiye yayını, Ankara 2002, s.921.

¹² Rifat Uçarol, **Siyasi Tarih**, Filiz Kitabevi Yayını, İstanbul 1995, s.53.

¹³ Akdes Nimet Kurat, **Türk-İngiliz Münasebetlerinin Başlaması ve Gelişmesi (1553-1610)**, Türk Tarih Kurumu yayını, Ankara 1953, s.7.

¹⁴ Gürsoy Şahin, **İngiliz Seyahatnamelerinde Osmanlı Toplumunu ve Türk İmajı**, Bilimevi Basın yayını, İstanbul 2007, s.49.

¹⁵ Yıldız, a.g.m., s.924.



Harborne, sonrasında Osmanlı ülkelerinde her çeşit ticaret yapmalarına imkan veren imtiyazlar ve Kraliçe adına kaleme alınan bir mektupla İngiltere'ye dönmüştür.¹⁶ 1580 ahitnamesiyle İngilizler “en ziyade müsadeye mashar millet olmuş, ayrıca Osmanlı Devleti İngilizlere hukuki bir ayrıcalık tanıyarak, “ülke dışılık” hakkı da tanımıştır.¹⁷ Ticari ilişkilerin yürütüldüğü dönemde Osmanlıların İspanyollarla kötü ilişkilerinden istifade etmek isteyen Kraliçe Elizabeth hem dinen hem de siyasi olarak rahatsız olduğu İspanyollara karşı, Osmanlı dostluğunu kazanmayı ve Türkleri İspanyollara karşı kullanmayı siyasi açıdan oldukça uygun bulmuştur.¹⁸ Osmanlı Devleti ile Kraliçe'nin iyi ilişkiler içerisinde bulunması başka devletlerce, Katolik Avrupa'ya karşı olmak için Türklerle İngilizlerin bir araya geldiği şekilde yorumların ortaya çıkmasına neden olmuştur.¹⁹ İngiliz tüccarlarının Türkiye'ye gelmesiyle, bilgisizlikten kaynaklanan ve seyyahların hikayeleriyle eski ön yargıların terk edildiği uzun bir süreç yaşanmaya başlanmıştır.²⁰ Bu süreç her ne kadar bu şekilde ilerleme yoluna girmişse de İngilizlerle Türkler karşılaşır karşılaşmaz bütün olumsuzluklar ve ön yargılar tamamen ortadan kalkmamıştır.

İngiliz-Osmanlı ekonomik münasebetlerinin gelişmesi iki önemli tüccar olan Sir Edward Osborne ve Richard Stopher'in Rusya ile yapılan ticareti göz önünde tutarak Osmanlı Devleti ile de aynı esaslar üzerinden ticaret yapmak ve başka memleketlerle yapılan ticarete riski azaltmak için çalışmalarda bulunmalarıyla ilerlemiş, başlangıçta Turkey Company olarak kurulan şirketi daha sonra Levant Company olarak değiştirerek bu ticari kuruluşun devamlılığını sağlamışlardır.²¹ Türk- İngiliz ilişkilerinin ilk dönemlerinde ticari ilişkilerin önemi o kadar büyük olmuştur ki, İstanbul'daki elçinin masrafları uzun yıllar boyunca İngiliz hükümeti yerine Levant Company tarafından karşılanmıştır.²² Bu ticari ortaklığın devamında sağlam bir zemine oturan Osmanlı-İngiliz İlişkileri XX. yüzyıl başlarına kadar sürmüştür. Ticari ilişkiler XVIII. yüzyılın başlarından itibaren gerileme dönemine girmiş, Osmanlı-İngiltere arasındaki iyi ilişkiler bu dönemdeki savaşlar sırasında oldukça zayıflamıştır.²³ İngiltere başta olmak üzere bazı devletlere tanınan ticari ayrıcalıklar duraklama devrine giren Osmanlı Devleti'ni oldukça zor durumda bırakmıştır. Celali isyanları, gümrük mültezimleri ile yeniçerilerin kendi hesaplarına iş yapmaları ve rüşvetin artmaya başlaması devamında eli tüfekli eşkıyaların şehirlerde ve köylerde dehşet saçması, devletin otoritesini

¹⁶ Mübahat S. Kütükoğlu, **Osmanlı-İngiliz İktisadi Münasebetleri (1580-1838)**, Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü yayını, Ankara 1974, s.12.

¹⁷ Uygur Kocabaşoğlu, **Majestelerinin Konsolosları İngiliz Belgeleriyle Osmanlı İmparatorluğundaki İngiliz Konsolosları (1580-1900)**, İletişim Yayınları, İstanbul 2004, s.49.

¹⁸ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "Türk - İngiliz Münasebetleri" **Osmanlı Tarihi**, C.III. Ankara 2011, s. 573.

¹⁹ Yıldız, a.g.m., s. 924.

²⁰ Geoffrey Lewis, "**Dörtüzyıl Boyunca Türkler ve İngilizler** ", **Türk- İngiliz İlişkileri 1583-1984(400.Yıldönümü)**, Başbakanlık yayını, Ankara 1985.s.114.

²¹ Mübahat Kütükoğlu, a.g.e., s.15.

²² Kurat, a.g.e., s.15.

²³ Ali İhsan Bağış, "III.George Döneminde İngiltere'nin Osmanlı İmparatorluğundaki Ekonomi Siyaseti 1760-1815", **Türk - İngiliz İlişkileri 1583-1984(400.Yıldönümü)**, Başbakanlık yayını, Ankara 1985, s.43.



zayıflatmış ve buna bağlı olarak ülkenin ihtiyacı olan erzak ve gelir düşmeye başlamıştır.²⁴ Bu durumda İngilizlerin, Türklere olan yaklaşımlarının değişmesinin bir nedeni de İngiliz ürünleri için yeni limanlar, yeni pazarlar bulma ihtiyacı, ticari faaliyetleri ilerletme düşüncesiydi.

Uzun süre çok alt seviyelerde seyreden iki ülke arasındaki ticari faaliyetlerin nedeni olarak, İngiliz pazarında bazı ithal malların, Osmanlı Devleti'nin mallarının yerini almaya başlamış olması ve kısmen de olsa Levant Company'in kısıtlayıcı uygulamalarının bir sonucu olarak gösterilir.²⁵ Sonrasında İngiltere'de yerleşmeye başlayan serbest ticaret doktrinleri, 1825 tarihinde Levant Company'in kapatılmasına yol açmıştır.²⁶ "III.Murat döneminde başlayan Türk-İngiliz ilişkileri, 219 yıl boyunca olağanüstü kural ve koşullarla İngiltere yararına sürdürülmüş ve bu uzun süre içinde, Osmanlı tahtında 16 padişah değişmiştir."²⁷

Türk-İngiliz diplomatik ilişkilerini ele aldığımızda görüyoruz ki bu uzun süreç içerisinde iki devlet arasındaki münasebetler Türk-Rus ve Türk -Avrupa ilişkileriyle bağlantılı bir şekilde devam ettirilmiştir. Genel çerçevede bu devletler Türklerle ilişkilerini kendi çıkarları doğrultusunda yapılandırmışlardır. Özellikle İngiltere bu doğrultuda zaman zaman Rusya'ya karşı Türkleri desteklemiş zaman zaman da Rusya'ya vadettikleri doğrultusunda Türkler aleyhinde faaliyetler yürütmüştür. İngiltere siyasi koşulların zaman içerisinde değişmesiyle Osmanlı Devleti'ni parçalamaya teşebbüsten çekinmemiştir. Öyle ki bu doğrultuda bazen Fransa'yı bazen de Türklere düşman diğer devletleri kullanmıştır. Bu amacı gerçekleştirmek için Osmanlı Devleti'nde yaşayan azınlıklara her türlü desteği sağlayarak onları ayaklanmaya teşvik etmiştir.

Osmanlı'nın gittikçe zayıfladığını gören İngiltere yürüttüğü siyasi yapılanma gereği, batıda Yunanistan ve Bulgaristan'ı büyütmeyi, doğuda da güçlü bir Ermenistan kurarak, Rusların İskenderun'a ve Basra körfezine inmesine engel olmayı planlamıştır.²⁸ Bu siyasi yapılanma gereğince kendisine ortak kabul etmeyen İngiltere, Osmanlı topraklarında yaşayan azınlıklar üzerinde bağımsızlık fikirlerini yayarak bu devletlerin milliyetçilik akımı doğrultusunda hareket etmelerini desteklemiştir.

Türk-İngiliz ilişkilerini incelerken Osmanlı Devleti'nin komşularıyla olan ilişkilerini de göz önünde bulundurmak gerekir. Özellikle Kırım Savaşında Rusya'nın kendi çıkarları doğrultusunda Osmanlı Devleti'ni parçalamak istemesi dönemin büyük güçleri olan İngiltere ve Fransa'nın Osmanlı yanlısı bir stratejiyle savaşa katılmasına neden olmuştur. Üç yıl süren savaş sonucunda Rusya

²⁴ Şahin, a.g.e., s.51.

²⁵ Şahin, a.g.e., s.53.

²⁶ Kurat, a.g.e., s.48.

²⁷ Ali Kemal Meram, **Belgelerle Türk İngiliz İlişkileri Tarihi**, Kıtış Yayınları, İstanbul 1969, s.35.

²⁸ Dündar Yiğitbaşı, **Tarihte Türk İngiliz İlişkileri**, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1975, s.34.



yenilmiş ve barış yapmak zorunda kalmıştır. Bütün bu gelişmelere rağmen hiçbir Avrupa ülkesi Osmanlıyı Batı kültürünün bir parçası olarak kabul etmemiş yalnızca Osmanlı'nın ihtişamlı yapısına dayanan Türk algısı yerini tarihsel süreç içerisindeki gerçeklere bırakmıştır. Bu süreç içerisinde İngiltere Osmanlı Devleti'yle ilgili politikasını tamamen değiştirmek zorunda kalmıştır. İngiltere izlediği politikayla kendi çıkarları doğrultusunda, Osmanlı'nın toprak bütünlüğünü koruyamayacağını anlayınca bu durumdan en büyük payı kendisi elde etmek istediğinden siyasi yapılanmasını bu doğrultuda değiştirmiştir.

1.3. Türk-İngiliz İlişkilerinin Kültürel Boyutu

XIX. yüzyıla kadar ilerleyen İngiliz-Türk münasebetlerinin gerek siyasi gerekse kültürel imajının oluşmasında çeşitli etkenler vardır. Uzun yıllar Batı düşüncesindeki Doğu, öteki kavramıyla ifade edilmiştir. Bu ifade Batı'nın Doğu medeniyetine yabancı olmasından kaynaklanmaktadır. Zaten farklı bir kültürel yapının değerlendirilmesi genelde önyargularla ve tarihsel beklentilerle farklı yorumlanmaktadır. Yani Türk imajı, farklı dönemlerin gezginlerinden, yolu Osmanlı Devleti'ne düşenlerin izlenimleri ve kendi dönemlerindeki bu yabancı ülke hakkındaki düşünceleri ile belirlenmekteydi.²⁹ Oryantalist bakışın beraberinde getirdiği çeşitli psikolojik ve ideolojik etkenlerin de büyük ölçüde seyahatnamelere yansıdığını söylememiz mümkündür. Genelde gezginler ve tacirler aracılığıyla başlayan Türkler hakkındaki araştırmalar ve bu araştırmalar sonucunda elde edilen bilgilerle seyahatnameler oluşturulmuştur. İlk dönemlerde ortaya koyulan seyahatnamelerin birçoğu Kudüs'e yapılan hac seferleri esnasında Türkiye'ye uğrayan seyyahlar tarafından kaleme alınmıştır. Bunların yanı sıra bu seyahatnamelerin bir kısmı Türklere esir düşen yabancıların kaleme aldıkları hatıralar, resmi görevlerle Türkiye'ye gönderilmiş kişilerin yazdıkları eserlerden oluşturulmuştur. Bu eserlerin oluşturulmasındaki temel amaç Doğu'yu anlamak, Türkleri ve Türkiye'yitandırmaktır.

Osmanlı İmparatorluğu'na çeşitli amaçlar doğrultusunda gelen seyyahlar oluşturdukları eserlerde deneyimlerini, anılarını kaleme almış bunların birçoğu hayattayken veya ölümlerinden sonra yayınlanmıştır. Seyyahların Türkler hakkında kapsamlı bilgiler elde ettiklerini söylemek mümkün değildir. Öyle ki Türkiye ile ilgili en fazla gördükleri şey sadece bir sahil şerididir ve bunun yanı sıra liman şehirlerinde korsan olarak Rodos'ta esarete bulunan Türklerle tacir olarak karşılaşmalarıdır.³⁰ Bu durum Türklerle ilgili kaleme alınan eserlerin birçoğunun üstün körü bilgilere dayandığını gözler önüne sermektedir. Seyyahların bazıları ülkeleri için casusluk amacıyla hareket edip Osmanlı topraklarındaki stratejik bölgelerle ilgili araştırma yaparken, bazıları ise faydalı bilgiler elde etme amacıyla seyahatlerini gerçekleştiriyorlardı. Osmanlı kasabalarında bulunan Avrupalı seyyahların bir kısmı, eski kitabeleri incelediler, sosyal hayata dair araştırmalar yapıp, Doğu

²⁹ Margret Spohn, **Her Şey Türk İşi, Almanların Türkler Hakkındaki 500 yıllık Ön Yargıları**, (çev:Leyla Serdaroglu) Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 1996, s.87.

³⁰ Wilfried Buch, "14./15. Yüzyıllarda Kudüs'e Giden Alman Hacıların Türkiye İzlenimleri", (çev:Yüksel Baypınar), Belleten, C.XLVI, (Temmuz 1892), Ankara 1983, s.512.



kültürünün bir parçası olan dil üzerinde çalışmalarda bulundular.³¹ Bunun yanı sıra birçok din adamı, diplomatlar, turistler ve tüccarlar, bilgi elde etmek amacıyla faaliyetlerini devam ettirirken, özellikle tüccarlar, bilgi için Avrupa’da ekonomik anlamda iyi bir kazanç kapısı olduğunu fark etmişlerdir ve bu doğrultuda seyyahlardan bazıları elde ettikleri bilgileri bağlantılı oldukları Osmanlı sultanlarına hediye olarak götürmüşlerdir.³²

Öncelikle aralarında İngilizlerin de bulunduğu farklı milletten gezginlerin ele aldığı araştırmaların başlıca konuları; Anadolu’nun tarihi coğrafyası, askeri içerikli yapıtlar, antik çağlara ilişkin yapıtlar, güzergahlar ve yerleşmeler arasındaki mesafeyi veren yapıtlar, Türk insanı ile ilgili izlenimler ve Türk ordusunun özellikleri gibi başlıklardan oluşmaktaydı.³³

1.4. Bazı İngiliz Gezginlerin Gözünden Türk İmgesi

Bütün bu konular irdelendiğinde görüyoruz ki Avrupalı gezginlerin birçoğu Doğu ve Türkler hakkında ön yargılarla hareket etmiş ve yanlış değerlendirmelerde bulunmuşlardır. Gezginlerin hiç farkında olmadıkları ama yazılarında açıkça görülen en büyük yetersizlikleri bilgisizlikleridir ki Osmanlı İmparatorluğuna gelen batılı seyyahlar sadece kendilerine bilgi veren yerlilerin özel durumlarından doğan bilgi saptırmasına maruz kalmıyor ayrıca daha önceden edinilmiş bir bilgi birikiminden yoksun oluşları bu durumu ortaya çıkarıyordu.³⁴ Gezginler genelde gittikleri yerlerde elde ettikleri bilgiler doğrultusunda çalışma yapmak yerine mevcut bilgileri kullanarak genelleme yapmaktaydılar. Örneğin Thomas Dallan isimli İngiliz gezgin Levant Company’nin yürüttüğü faaliyetleri konu alan çalışmasında Türkleri köpeğe benzetmiş ayrıca Türklerin kaba ve barbar olduğunu vurgulamıştır.³⁵ Her şeye rağmen bu durumda da istisnalar mevcuttu ki zaman zaman bir gezgin olaylara farklı bir şekilde yaklaşıp yeni şeyler keşfedebiliyordu.³⁶

Avrupalı gezginlerin birçoğu gerçekleştirdikleri seyahatlerde sabit bir kültürel bakış açısıyla hareket etmişlerdir. Bu durumun aksine olayları farklı bir tutumla irdeleyen isimlerden bir tanesi Lady Montagu’dur.

³¹ Sonia Brentijes, “XVI- XVII. Yüzyıllarda Osmanlı İmparatorluğu’nda Batı Avrupalı Gezginler ve Bilimsel Çalışmalar”, (çev:Meltem Begüm Saatçi), Türkler,C.XI,(edt. Hasan Celal Güzel), Yeni Türkiye Yayını, Ankara2002,s.251.

³² Brentijes, a.g.m.,s.251-257.

³³ Emre Madran,”Seyahatnamelerde Anadolu Kenti”,IX.Türk Tarih Kongresi,(21-25 Eylül 1981),C.III,Türk Tarih Kurumu yayını,Ankara 1989,s.1306.

³⁴ Bernand Lewis,” Doğu’ya Giden Bazı İngiliz Seyyahları”, (çev: Esim Erdim – Salih Özbaran),**Tarih İncelemeleri Dergisi**,C.II,İzmir 1984,s.249.

³⁵ Thomas Dallam,**Early Voyages and Travels in The Levant**, (yayına hazırlayan: J.Theodore Bent),Hakluyt Society yayını,London 1893,s.39.

³⁶ Lewis, a.g.m., s.249.



XVIII. yüzyılda Türkiye’de bulunan Lady Mantaqu, Türklerin tüccarlar ve gezginler ile sohbet etmeyecek kadar gururlu olduklarını, ancak başıboş kişilerin konuşmaktan kaçınmayacaklarını, bunların verdiği bilgilerin de Londra’daki Rum sokağında bir eve sığınmış Fransız’ın İngiltere’nin kral sarayındaki olaylardan haberdar olmayışına benzediğini ifade etmiştir.³⁷

Layd Montagu, Doğu’nun esrarengiz yapısını araştırırken, Doğu-Batı farklılığını göz önünde bulundurmuş, gözleme dayalı analizlerinde mevcut farklılığı değerlendirmiş bununla birlikte ön yargıları ve yanlış anlaşılmaları düzeltmeye çalışmıştır.³⁸

Layd Montagu geçmişte büyük bir çoğunluğunun oryantalist bakış açısıyla ele aldıkları ve Doğu’yu ötekileştirme düşüncesiyle ön yargılarla hareket edip ortaya koyulan çalışmaların aksine, Türkçülüğe ve Türk milletine bakışıyla mevcut algıyı sarmıştır.³⁹

Layd Montagu’nun aksine XVIII. yüzyıl İngiltere’inde meydana gelen bu tartışma ortamında fikir ayrılıkları ortaya çıkmış. Richard Chandler adlı İngiliz seyyah Türk kavramını tamamen ötekilik söylemi çerçevesinde ele almıştır.⁴⁰ Chandler, Türkiye’de gezdiği yerlerden elde ettiği bilgileridaha çok betimleyici bir anlatımla eserinde yansıtmıştır. Layd Mantaqu’ya nazaran Chandler, sabit bir kültürel anlayışla hareket etmiş, Doğu medeniyetlerinin anlatımında benimsenen öteki kavramıyla Türklere ön yargıyla yaklaşmıştır. Öyle ki Chandler eserinde, Anglikana adlı gemiyi terk ettikten sonra kendilerini boyunları ve kolları açıkta, güneşte yanmış vahşi görünümlü Türklerin karşıladığı, kıyıda karşılaştıkları iki Türk kadınına ise beyaz çarşaflara bürünmüş ne olduğu belli olmayan insanlar olarak ifade etmiş, sahilde kendilerini bekleyen bir grup Türk’ü farklı görünümlü yeni bir insan türü olarak nitelendirmiştir.⁴¹

Eserlerinde yer verdiği betimlemelerinde de açıkça görüldüğü üzere Türklere karşı bir tutumla yaklaşan Chandler’in öteki olarak nitelendirdiği Türk insanını, ırkçı bir ideolojik yaklaşımla ele almıştır. Chandler:

Türkleri hep öteki olarak gördüğü ve temelde ırkçı ve kültürel tekbencilik anlayışı ile hareket ettiği için, Türklerin sahip olduğu insan değerleri kavrayamamış belki de bir seyyah olarak gezisi boyunca Türk kültürü, tarihi ve uygarlığı ile ilgilenmemesinin bir nedeni de onun bu yaklaşımı ile açıklanabilir, çünkü gezileri süresince, klasik arkeoloji ve tarih açısından incelediği ve gözlemlendiği Türk coğrafyasında karşılaştığı Türk uygarlığına ve eserlerine önem vermemiştir; sanki Türkler bu coğrafyanın sahipleri değilmiş gibi davranmış onun betimlemelerinden,

³⁷ Şahin, a.g.e., s.55.

³⁸ Himmet Ummunç, “Doğu ve Ötekilik: İngiliz Seyahatnamelerinde Türk Kimliği”, **Bilgi Dergisi**, Ankara 2013, s.304.

³⁹ Ummunç, a.g.m., s.305.

⁴⁰ Ummunç, a.g.m., s.305.

⁴¹ Richard Chandler, **Travels in Asia Minor and Greece**, (ed: Recent Nicholas), London 1825, p.14.



arkeolojik değerlendirmelerinden ve gözlemlerinden anlaşılmaktadır ki, ona göre, bu coğrafyayı sadece eski Yunan, Roma ve Hıristiyanlık tarih ve kültür mirası oluşturmaktadır.⁴²

XIX. yüzyılda yaptığı çalışmalarla öne çıkan İngiliz deniz subayı Adolphus Slade, Osmanlı donanmasında müşavir olarak görev yapmış, bu süre zarfında Osmanlı toplumunu yakından gözlemlemiş, yayınladığı eserlerinde Osmanlı İmparatorluğundaki diplomasi faaliyetlerinden ve Osmanlı'nın toplum yapısıyla ilgili önemli bilgilerden bahsetmiştir. Slade, her ne kadar nesnellik içerisinde hareket etmeye çalışmış ise de Osmanlı toplumu ile ilgili yorumlarını ele aldığımızda görüyoruz ki oryantalist bir bakış açısıyla aşırı genelleyici değerlendirmelerde bulunmuştur.⁴³ İfadesi şu şekildedir: "Bir Doğulu kendisini dinleyenlere bir kadının güzelliği ya da bir çocuğun sevimliliği hakkında bir fikir vermek isterse, o kadın ya da çocuğun esir pazarında ne kadar edeceğini (fiyatını) söyler, Doğulu ideal değerlerden hiçbir şey anlamaz."⁴⁴

Uzun yıllar boyunca Avrupalı devletlerin Türkler hakkındaki görüşlerinin olumsuz bir şekilde seyretmesinin başlıca nedeni, Avrupalı devletlerle Türklerin ilk temaslarının savaş alanlarında olması ve bundan dolayı Türkler hakkında barbar, cani gibi olumsuz bir imajın yerleşmesidir. Bu durumun yanı sıra Türkler hakkında tarafsız bir şekilde gözlemlerini aktaran gezginlerde mevcuttu. Özellikle bu gezginler eserlerinde Türklerin ne kadar misafirperver ve dürüst bir tutumla kendilerine yaklaştıklarını konu edinmişlerdir.

Bu gezginlerden biri olan İngiliz Charles Fellows, ele aldığı eserinde Türklerin ne kadar misafirperver, hoşgörülü insanlar olduklarından bahsederek Türk toplumunun geleneksel değerleri hakkında olumlu düşüncelerini ifade etmiştir. Fellows, Türklerin bu tutumunun herkes için eşit, bir statüye bağlı olmadan hoşgörülle gerçekleştirdikleri üzerinde durmuştur. Eserinde Türklerin dürüstlükleriyle ilgili olarak, bu tutumlarının kendisini oldukça etkilediğini belirtmiştir. Öyle ki gezisi sırasında konakladığı bölgelerde eyerlerini ve yemek pişirme malzemelerini çadırının dışına bırakarak rahatça uyuduklarını, Türklerin merakla bu malzemeleri incelemelerine rağmen tek bir ip parçasının bile kaybolmadığını, yanındaki yardımcıyla bu duruma çok şaşırıldıklarını ama Türklerin mensup oldukları dinin çalmalarını yasakladığı ve bundan dolayı da dürüst karakterde olduklarını ifade etmiştir.⁴⁵

XIX. yüzyıla kadar gelen süreçte İngiltere'de Türk imajının oluşması çeşitli etkenlere bağlanmış, birçok araştırmacı Türkler ve İngilizler arasındaki ilk engeli dil ve kültürle ilgili yalın

⁴² Ummuç, a.g.m., s.308.

⁴³ Canan Badem, "Amiral Adolphus Slade'in Osmanlı Donanması Hakkındaki Hizmetleri ve Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Gözlemleri", **Türkiyat Mecmuası**, C.21, İstanbul 2011, s.137.

⁴⁴ Badem, a.g.m., s.138.

⁴⁵ Sir Charles Fellows, **Travels and Researches in Asia Minor, More Particular In The Province Of Lycia**, London 1852, p.222.



çevirilerin bulunmamasına bağlamıştır.⁴⁶ Bu konudaki kavram karmaşasının ortaya çıkmasının asıl nedeni Türkler ve İngilizler arasındaki tercümanlığı iki milleti de hiç sevmeyen Levantenlere bırakılmasıdır ki zaten Osmanlı dışişlerinde önemli etkileri bulunan Rum, Yahudi ve Ermeniler, ne Türkçe'yi ne de Avrupa dillerini tam olarak bilmemekteydiler.⁴⁷ İngiliz gezgin Fellows, eserinde iki ülke arasında ilişkilerin olumlu bir şekilde seyredebilmesi için her iki dili de iyi bilen tercümanların olması gerektiğini belirtmiş, Müslümanların yabancı bir dil öğrenmek için her herhangi bir çaba göstermediğini, aksine yabancı gezginlerden kendi dillerini öğrenmelerini beklediklerini ifade etmiştir.⁴⁸

Gezginin kimliği, seyahat boyunca edindiği bilgiler Türk imajı ve Türklerin sosyal hayatlarına yaklaşımları, konudan bağımsız düşünülemez. Özellikle XVIII. ve XIX. yüzyıllarda seyahatnamelerin sayısındaki artışın nedenleri, Fransızların XVIII. yüzyılın sonlarına doğru Mısır'ı işgali, İngilizlerin bölgenin stratejik bir öneme sahip olmasından dolayı Hindistan'da siyasi hakimiyet kurması, İngiliz ve Fransız devletleri arasındaki rekabet, bu durumların hepsi Doğu'ya giden seyyahların sayısının artmasına sebep olmuş, bu seyyahların büyük bir kısmı devletler tarafından görevlendirilmiş ve bu durum ciltler dolusu seyahat notlarının yayınlanmasını sağlamıştır.⁴⁹ Öyle ki İngiliz gezginler, fetihler sürecinde dünyayı tanıyabilme amacıyla çığınca bir girişimle çok sayıda seyahatnamenin ortaya koyulduğunu ifade etmiştir.⁵⁰

XIX. yüzyılla beraber oryantalizmin etkisiyle Doğu'ya özellikle Türkistan coğrafyasına gerçekleştirilen seyahatlerin sayısında büyük oranda artış sağlanmıştır. Batılı seyyahların bu coğrafyaya duydukları merak, birkaç seyyahın bölgeye dair izlenimleriyle açıklanabilmektedir. Bu seyyahlardan Armin Vambery Türkistan coğrafyasına yaptığı seyahatlerle bölgenin hem siyasi hem de sosyal yaşamına dair akademik düzeyde pek çok bilgi ortaya koymuş Turancılık fikriyle Orta Asya'nın Türkçe konuşan halkları arasında dolaşmıştır.⁵¹

“19 Mart 1832 tarihinde Macaristan'ın bir köyünde Yahudi bir ailenin çocuğu olarak dünyaya gelen Vambery, genç yaşta babasının ölmesiyle annesinin elinde yetişmiş, manastırda aldığı eğitim sonrası kendini geliştiren Vambery, küçük yaşta beş dil öğrenmiştir.”⁵²

⁴⁶ Şahin, a.g.e., s.54.

⁴⁷ Şahin, a.g.e., s.55.

⁴⁸ Fellows, a.g.e., s.226.

⁴⁹ Özgür Yılmaz, “Osmanlı Şehirleri Tarihleri Açısından Yabancı Seyahatnamelerin Kaynak Değeri”, **Tarih İncelemeleri Dergisi**, Sayı XXVIII/2, İzmir 2013, s.590.

⁵⁰ Rana Kabbani, **Avrupa'nın Doğu İmajı**, (çev: Serpil Tuncer), Bağlam Yayınları, Ankara 1995, s.15.

⁵¹ F.O. 371 / 3060, s.3.

⁵² Salih Yılmaz, “Armin Vambery'nin Türkistan Seyahatnamesinde geçen Ahmet ile Yusuf Destanı”, **Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi**, sayı:16. Ankara 2003, s.128.



Gelmiş geçmiş en büyük Türkologlardan birisi olan Vambery “Reşad Efendi” sahte ad ve kıyafetiyle devrinin ünlü Osmanlı paşalarından Mehmed Sadık Rıfat Paşa’nın İstanbul’daki konağında dört sene misafir kaldıktan sonra Türklerin ana vatani olan Türkistan’a üç yıl süren (1862-1865) yolculuğa çıkmış, bu yolculuk sırasında yaptığı araştırmalar doğrultusunda Türklerle ilgili önemli bilgiler elde etmiştir.⁵³

Osmanlı Devleti’nde bulunduğu sürede edindiği dostlar sayesinde Tahran Büyükelçisi Haydar Efendi’ye yazılan tavsiye mektubu, diğer referanslar ve Osmanlı Pasaportu ile Reşad Efendi adıyla Ocak 1863’te Tahran’a gelen Vambery’ye İngiltere’nin büyük elçisi Charles Allison, bu tehlikeli yolculuğu başarı ile tamamlayabilirse kendisine İngiltere’de bütün imkanların sağlanabileceğini vaat etmiştir.⁵⁴ 28 Mart 1863 tarihinde derviş kılığında, bir hacı kafilesıyla Tahran’dan hareket eden Vambery, gezi boyunca Buhara, Semerkant ve Hive gibi hanlık merkezlerine uğramış, yolculuğunu Tahran’da tamamlayarak bu seyahati sırasında farklı bölgelerle ilgili gözlemlerini seyahat notlarına yansıtmıştır.⁵⁵ Vambery, seyahati boyunca bulunduğu yerlerin fiziki yapısından toplulukların etnik yapılarına kadar, iktisadi, kültürel ve sosyolojik tüm alanlarla ilgili detaylı bir araştırma yapmış ve bu doğrultuda kapsamlı bilgiler elde etmiştir.⁵⁶ Vambery’nin topladığı tüm bu bilgiler batılı ülkeler için özellikle Türkistan coğrafyasında hakimiyet kurmak isteyen Rusya ve İngiltere için büyük önem taşımaktaydı. Tahran’a geldiğinde Budenz’e yazdığı 5 Şubat 1864 tarihli mektubunda Vambery niyetini;

Herkesin amacı Orta Asya’ya ilişkin olarak topladığım siyasi ve istatistik verileri elde etmek, ikimizin arasında kalsın ama ben bu verileri İngiliz Hükümetine teslim etmeyi uygun buluyorum ve gelecekte baharda Peşte üzerinden yanımda resmi referans mektupları ile birlikte ilgili makamlarla bir araya gelmek üzere Londra’ya gideceğim ve orada özellikle de Orta Asya ile yakından ilgilenen ve duyduğuma göre elde ettiğim deneyimlerin çok ilgisini çekeceğini düşündüğüm veliahtla bir araya geleceğim, şeklinde ifade etmiştir.⁵⁷

Vambery bu doğrultuda 9 Haziran 1864’te İngiltere’ye giderek tüm notlarını İngiliz Coğrafya Kurumuna (Royal Geographical Society) teslim etmiştir.⁵⁸ İngiliz Coğrafya Kurumunun başlıca amacı; gezginlere maddi destek sağlayarak onları farklı coğrafyalara gönderip bu bölgeler üzerinde yapılan araştırmalarla bilgi birikimi edinerek ülkenin sosya-kültürel faaliyetlerini geliştirmek ve siyasi yapısını bu doğrultuda oluşturmak idi.

Türkler ve Müslüman halkların tarihinin araştırılmaları konusunda ilkler gerçekleştiren, bilge bir Türkolog ve araştırmacı olarak tanınan Vambery, oryantalist bakış açısıyla değerlendirmelerde

⁵³ Yılmaz, “Armin Vambery’nin Türkistan Seyahatnamesinde geçen Ahmet ile Yusuf Destanı”, s.127.

⁵⁴ Melek Çolak “Macar Türkolog Vambery’nin Türkistan Seyahatinde Büyük Oyun’un İzleri” **Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, sayı 45, Konya 2019, s.17.

⁵⁵ Arminius Vambery, **Bir Sahte Dervişin Orta Asya Gezisi**, Ses Yayınları, İstanbul 1993, s.14.

⁵⁶ Vambery, a.g.e., s.15.

⁵⁷ Çolak, a.g.e., s.18.

⁵⁸ Çolak, a.g.e., s.18.



bulunmamış, hiçbir zaman Doğu'yu ele alan kitapların sunduğu bilgilerle yetinmemiştir.⁵⁹ Vambery'nin asıl amacı Orta Asya Türk lehçelerinin bir sisteme oturtup, Türkoloji eğitimini temellendirmek ise de bütün bu faaliyetlerin temelinde İngiliz emperyalizmine hizmet yatmaktadır.⁶⁰ Ruslar bölgedeki yayılcı tavırlarını sürdürüp Türkleri Ruslaştırma politikasına devam ettikçe, İngiltere ve Fransızlar çareyi bölgedeki Turancı faaliyetleri desteklemekte bulmuştur. Vambery'nin Türk dilleri ve edebiyatı görüşlerine en yakın hareket Türkçülüktü, öyle ki onun bu görüşleri Pantürkizm ideolojisinin şekillenmesinde ilham kaynağı olmuştur.⁶¹ Vambery, Macar asıllı olması nedeniyle aynı kökenli olduğu Türk ulusuyla her zaman övünmüş, Rus tehdidinden ancak İngiltere'nin desteğiyle kurtulmanın mümkün olabileceğini savunmuştur.⁶²

1.5. İngilizlerin Türkistan Siyaseti Çerçevesinde Fransız ve Rus Devletleriyle İlişkisi

XVI. yüzyıldan XVIII. yüzyıla kadar devam eden ekonomik, ticari ve politik üstünlük mücadelesinde İngiltere ön plana çıkmış deniz ve sömürge üstünlüğünü büyük ölçüde ele geçirmiştir.⁶³ XVI. yüzyılın sonunda İngiltere, yayılcı politikasının bir getirisi olarak bir grup Londra tüccardan oluşan Doğu Hindistan Şirketi'ni kurmuş ve Hindistan toprakları üzerine yönelmiştir. İngilizlerin temel hedeflerinden bir tanesi coğrafi konumu itibariyle stratejik bir öneme sahip olan Türkistan hanlıklarından Hindistan üzerinde hakimiyet kurma düşüncesi idi. Öyle ki İngilizlere göre Hindistan'a hâkim olmak dünyaya hâkim olma anlamı taşımaktaydı. XVIII. yüzyılın sonundan itibaren İngiltere, jeopolitik olarak geçiş coğrafyası olması nedeniyle tarihte birçok ulusun dikkatini çeken Hindistan'ı oluşturduğu Doğu Hindistan Şirketi aracılığıyla sömürgeleştirmeye çalışmıştır.⁶⁴

Şirket kuruluşundan itibaren şu temel ilkeler doğrultusunda hareket etmiştir: Diğer İngiliz tüccarlar karşısında, doğu ticaretinde sahip olduğu imtiyazları ve temel haklarını muhafaza etmek, doğudaki çeşitli rakip ticari organizasyonları kovmak, satıcı ülkelerden alınan malları elde etmek konusunda doğulu idarelerden aldıkları özel imtiyazlarının güvenilirliğini sağlamak.⁶⁵

İngiltere ticari egemenlik alanını bu şirket aracılığıyla Ganj nehri boyunca Kalküta'da genişletmiştir.⁶⁶

⁵⁹ İstvan Vasary, "Bilim Adamı Armin Vambery", çev:Alev Duran, **Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi**, s.2. Ankara 2017. s.112.

⁶⁰ Çolak, a.g.e., s.19.

⁶¹ Vasary, a.g.m., s.120.

⁶² Mim Kemal Öke, **Saraydaki Casus / Gizli Belgelerle Abdülhamid Devri ve İngiliz Ajam Yahudi Vambery**, Hikmet Neşriyat, İstanbul 1991, s.275.

⁶³ A.Kürşat Gökkaya, Cemil Cahit Yeşilbursa, **Yeni ve Yakın Çağ Tarihi**, Siyasal Kitanevi, Ankara 2013, s.155.

⁶⁴ Yücel Bulut, "Hindistan'da İngiliz Sömürgeciliği, Oryantalizm ve William Jones", **İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Dergisi**, Sayı:6, İstanbul 2013, s.72.

⁶⁵ Bulut, a.g.m., s.85.

⁶⁶ Gökkaya ve Yeşilbursa, a.g.e., s.156.



Bu bölgede hakimiyet kurmak isteyen diğer bir devlet Fransa'ydı. İngilizler gibi Fransızlar da Doğu Hindistan şirketi adı altında sadece Hindistan'daki çıkarlarına yönelik bir şirket kurmuş, akıllı ve kalıcı politikalarla limanlar arasındaki bütün ticareti ve kıyılardaki bütün deniz yolculuğunu ellerine geçiren Fransızlar, ayrıca yerlilerden ve hatta sipahi denilen askerlerden oluşan bir ordu dahi kurmuştur.⁶⁷ XV. .Louis'in iktidarı zamanında İngilizler ve Fransızlar arasında imzalanan anlaşmayla; Hint Prensları üzerindeki himayelerinden ve bağılıklarından vazgeçtikleri, doğu sömürgelerinden feragat edip adil bir barış ortamı sağlanmıştı.⁶⁸ Bu anlaşma sonrasında Fransa'ya ait şirket Hindistan'dan ayrılmasına rağmen İngilizler ticari faaliyetlerini sürdürmeye devam etmiştir. Her iki ülke, ticari çıkarları doğrultusunda bu deniz aşırı toprakları kontrol altına alabilmek amacıyla güçlü donanmalar oluşturup, uzun bir çatışma dönemine girmişlerdir.⁶⁹ Yedi yıl Savaşları (1756- 1763) olarak adlandırılan bu çatışma döneminden İngiltere galip olarak ayrılmıştır. Bu süreç sonunda İngiltere, birçok devletin uğruna mücadele ettiği Avrupa topraklarından çok daha değerli bölgeleri hakimiyeti altına almıştır.⁷⁰

“Yedi Yıl Savaşlarının sonunda Fransızlar Hindistan'dan tamamen çıkarılmış, İngiltere'nin bölgedeki rakibi Rusya olmuştur. Rusya Hindistan'da otoritesini sağlamlaştırma amacıyla İran ve Afganistan'a siyasi yakınlık oluştururken, İngiltere de aynı stratejik hamlede bulunmuştur.”⁷¹

“Çarlık Rusyası ile Büyük Britanya'nın Asya'daki rekabeti esasen Çar Deli (Büyük) Petro (1682-1725)'ya kadar dayandırılmakta ve o zamanlar bu rekabetin temelinde, Rusların İngiliz kontrolündeki Hindistan'ı işgal etmek istemesi yatmaktadır.”⁷²

Rusya tüccarlar, memurlar ve seyyahlar aracılığıyla Türkistan coğrafyasında yayılmacılığın öncüsü olmuş, bu bilgi aktarımı sayesinde Rus askerleri yeni yerler keşfetmiş ve yeni yollar aracılığıyla geçiş güzergahları belirlemişlerdir.⁷³ Ruslar, bölgede birbirine düşman olan halklar arasındaki anlaşmazlıklardan yararlanarak bu coğrafyada böl ve yönet ilkesi doğrultusunda hareket etmiştir.

⁶⁷ Gökçaya ve Yeşilbursa, a.g.e., s.159.

⁶⁸ Gökçaya ve Yeşilbursa, a.g.e., s.159.

⁶⁹ İsmail Şahin, “Utrecht'ten Tilsit'e İngiltere'nin Akdeniz Politikası”, **İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi**, C.4., S.4. İstanbul 2015, s.842.

⁷⁰ Paul Kenndy, **Büyük Güçlerin Yükselişi ve Çöküşleri**, (çev:Birtane Karanakçı)12.Baskı, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2010, s.152.

⁷¹ Orhan Doğan, Aysel Erdoğan, “ XIX. yüzyılda İngiliz Sömürgeciliğinde Hindistan'ın Yeri ve Önemi”, **Gaziantep University Journal Of Social Sciences**, Gaziantep 2017, s.839.

⁷² Halil Çetin, “1863- 1873 Döneminde Orta-Asya'da Rus-İngiliz Mücadelesi”, **Bilgi Sosyal Bilimler Dergisi**, S.15. Ankara 2000, s.2.

⁷³ Bekir Biçer, “Seyyahların Gözüyle Türkistan İstilasları”, **Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Denizli 2011, s.132.



“XVIII. yüzyıl Rusların, Kazak bozkırlarını ve Kafkaslar’ı işgal ve buralarda hakimiyetlerini tesis etmekle geçmiştir.”⁷⁴ Rusya 1813 Gülistan,1826 Türkmençayı anlaşmalarıyla bölgedeki hakimiyetini güçlendirirken İngiltere Rusya’nın bu girişimleri karşısında bölgede denge oluşturmak ve kendi çıkarlarını korumak amacıyla 1814 de İran’la bir dostluk anlaşması imzalamış, bu dönemden itibaren İngiltere Hindistan’ın tehdide açık olduğunu fark ederek çeşitli tedbirler almıştır.⁷⁵ Bu durum Türkistan coğrafyasında Rus-İngiliz rekabetinin başladığını ortaya koymaktadır. “1834 ile 1853 yılları arasında Rusya, Asya sınırlarının sağlamlaştırılması ve genişletilmesi için çalışmış, hükümet bilinçli ve tutarlı bir şekilde bütün önlemleri almış ve bu doğrultuda bölgede askeri, diplomatik ve bilimsel araştırmalarını sürdürmüştür.”⁷⁶

Rusya’nın Orta Asya’da hakimiyet kurmak amacıyla sağladığı siyasi yapılanması hem uluslararası konumuyla hem de kültürel misyonuyla bağlantılıdır.

Özellikle XIX. yüzyıl Asya’da, birçok Avrupalı devletin kendi aralarında olduğu gibi, özellikle İngiltere ve Rusya’nın nüfuz mücadelesinin yaşandığı bir dönem olmakla birlikte, bu yüzyılda İngiltere güneyden (Hindistan-İran), Rusya ise kuzeyden (Hazar-Ural-Sibirya) Türkistan yönünde nüfuzlarını genişletmişler ve coğrafi kazanımlar elde etmişlerdir.⁷⁷

Rusya’nın bu bölgedeki faaliyetlerinin başarılı olmasındaki en büyük etken sistemli bir politika yürütmesidir. Öyle ki Rusya bu politikalar doğrultusunda kendini Batılı bir devlet olarak tanıtmaya rağmen işgal edilen bölgelere diğer Avrupalı devletlerin girmesine karşı tedbirli davranmıştır. Özellikle gazeteci ve yazarların bölgeye girmelerini engellemiş ayrıca bölgede hakimiyetini sağlamlaştırma adına katı, kapalı kapı bir politika yürüten Rusya’nın bu sistemi benimsemesinin asıl nedeni, alınan yerleri korumak ve bu yerlerde ilerisi için hareket noktası oluşturmak kadar bu yerleri ticari amaçlar doğrultusunda da kullanmaktır.⁷⁸ Rusya bölgedeki doğal kaynakları başka ülkelerle paylaşmak istememekte bölgede yalnızca kendi ürünlerini satmak için faaliyetler yürütmekteydi, öyle ki İngiltere parlamentosu tartışmalarında, Rusya’nın bölgede İngiliz tüccarlarının girişimlerini engellemesinden şikayet edilmekteydi.⁷⁹

Rusya, işgal edilen bölgelerde İngiltere’nin Hindistan tecrübesinden yararlanarak, özellikle kölelikten yeni kurtulan topraksız Rusları Türkistan’ın kasaba ve şehirlerine göndermiş, onların belirli yerlerde koloniler kurmasını sağlayarak Müslüman halkın arasına Hristiyan Ruslar yerleştirmiş, bu durum statik nüfus yapısını değiştirirken, diğer yandan din ve eğitim politikalarıyla

⁷⁴ Çetin, a.g.m.,s.2.

⁷⁵ Çetin, a.g.m., s.3.

⁷⁶ Biçer, a.g.m., s.132.

⁷⁷ Hayri Çapraz, “Çarlık Rusyası’nın Türkistan’da Hakimiyet Kurması” **SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Sayı 24, Aralık 2011.s.76.

⁷⁸ Yalçınkaya, a.g.e.,s.231.

⁷⁹ Yalçınkaya, a.g.e.,s.232.



bu halkların kimliği üzerinde oynamak istemiştir.⁸⁰ Bölge insanını tamamen Rus hakimiyetine girmekten kurtaran iki unsur vardı; bunlar Müslüman olmaları ve taşıdıkları Türk kimliği. Ruslar bölgedeki hakimiyetlerini güçlendirmek amacıyla Türkleri Ruslaştırma politikasını benimsemiştir. Rusların bütün bu siyasi düşüncesinin temelinde Türklerin, Türklük ve İslami duygularını, inanç ve ibadet unsurlarını zayıflatmak bu duyguları geliştiren kurumların her türlü faaliyetlerini engellemek veya ortadan kaldırmak, aksi yönde kurumsallaşmayı sağlayarak bölgedeki Türk kimliğini zayıflatmak yatmaktaydı.⁸¹

Kazan ve Astrahan hanlığının alınmasından sonraki dönemlerde, Çarlık hükümeti Rusya'da Hristiyan olmayan Türk beylerinin asalet unvanlarını kaldırarak toprak ve serf sahibi olamayacakları hakkında kararlar alınca bazı Türk ve Müslüman ileri gelenleri topraklarına ve imtiyazlarını kaybetmemek için Hristiyanlığı kabul etmiş ve devamında Çarlık Rusya'sında Hristiyanlığı kabul eden Türk beyleri, Rus prensleri gibi asalet unvanlarını, imtiyazlarını ve toprak mülkiyetini muhafaza edebilmiş ve her türlü devlet hizmetine girebilmiştir.⁸²

Bunun sonucunda Hristiyan olan Türk beylerinin milli değerleri zarar görmüş Türk kimliği zedelenmiştir. Çarlık Rusya hakimiyetinde yaşayan Tatarlara uygulanan baskı ve bu doğrultudaki Ruslaştırma hareketi daha çok zengin tabaka içerisinde kendini göstermiş fakat bu Hristiyanlaştırma çalışmaları başarılı olamamış Tatarlar kendi din, dil ve geleneklerine bağlı kalmışlardır.⁸³ Türkleri Ruslaştırıp asimile etme politikası Bolşevik döneminde de devam etmiştir. Bu sistemli politikanın devamında yapılan önemli çalışmalardan bir tanesi Türkleri kültürel yönden çökertmek amacıyla Türk halkını dilinden ayırmak için yapılan faaliyetlerdir. Rusya'daki Türklerle ilgili önemli çalışmalar yapan isimlerden birisi Nikolay İlminsky'dır.

İlminsky, oluşturduğu kültürel faaliyetler çerçevesinde yeni bir Tatar (Türk) aydını oluşturmayı amaç edinmiş, bu amaç doğrultusunda Çarlık döneminde uygulamaya konulan fakat asıl Bolşevik İhtilalinden sonra neticeye varılan ayrı Türk boylarını millet haline getirme projesinin asıl amacı, bölgenin hâkim ırkı ve kültürünü temsil eden Türklere kendi dillerini, kültürlerini ve tarihlerini unutturmaktır.⁸⁴

Rus milliyetçileri, Çarlık sınırları içerisinde tek ve baskın bir ulusun inşa edilmesi amacıyla etnik ve dini açıdan toplumsal birimlerin daha homojen olmasını savunmuş ve bu doğrultuda Rusçanın eğitim dili olmasını, Kiril alfabesinin yaygınlaştırılmasını hedeflemiştir.⁸⁵ İlminsky'in eğitim sistemi, Çarlık Rusya'sı gibi etnik açıdan homojen olmayan bir toplumda birliğin sağlanması ve baskın ulusun inşa edilmesi için eğitimi araç olarak kullanmış, Rusluğu ve Ortodoksluğu merkez alan bu eğitim sistemi, Çarlık sınırları içerisinde geniş bir alanda uygulanmıştır.⁸⁶

⁸⁰ Yalçinkaya, a.g.e., s.233.

⁸¹ Yalçinkaya, a.g.e., s.234.

⁸² Yalçinkaya, a.g.e., s.245.

⁸³ Yalçinkaya, a.g.e., s.245.

⁸⁴ Yalçinkaya, a.g.e., s.247.

⁸⁵ Kutay Üstün, Metehan Karakurt, "İlminsky'nin Eğitim Sistemi Üzerinden Rus Milliyetçiliğinin Kısa Bir Okuması", **Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi**, Sayı:42, Mart 2019 Ardahan, s.182.

⁸⁶ Üstün ve Karakurt, a.g.m., s.182.



İlminsky, geliştirdiği eğitim sistemiyle Çarlık yönetimi ile Rus Ortodoks Kilisesi'nin yabancılar için eğitim politikasını temelden değiştiren, Rus olmayanlara Rus alfabesini benimseten onlarca yazı dilinin ortaya çıkmasını ve etnik milliyetçiliklerin gelişmesini sağlayan, Türk lehçeleri üzerine araştırmalar yapıp, bu lehçeleri ayrı ayrı diller haline getirmeye ve yabancıların kendi dillerini Rus harfleriyle yazmalarını sağlamaya çalışarak Rus Türkoloji'sinin temellerini atmıştır.⁸⁷

Bu Ruslaştırma politikası Türk-İslam kültürünü derinden etkilemiştir. Uygulanan bu asimilasyon politikası sonucu, Türklerin kendi kimlikleri ikinci plana atılmış ve kültürel bir yok oluş içerisine sürüklenmişlerdir. Bölgede hakimiyeti sağlamlaştırma amacıyla Türkleri Hristiyanlaştırma, Rusya'nın temel devlet politikalarından biriydi. Öyle ki Ruslar İslam aleyhinde ciddi faaliyetlerde bulunmuş, İslam'ın varlığını devlet menfaatleri için tehlikeli görmüş, İslam'ı tesirsiz hale getirmek için yollar aramışlardır.⁸⁸ Bu doğrultuda medreseler, dini mektepler ve camilere yapılan maddi yardımlar durdurulmuş, hatta 1898'den itibaren Türkistan'da zekât vermek ve almak yasaklanmış idi.⁸⁹

Rusların Türkistan coğrafyası için yürüttüğü faaliyetleri yakından takip eden İngiltere için Hint yolunun güvenliliğini sağlamak, Londra'yı korumak kadar önemliydi. Dönemin büyük deniz gücünü elinde bulunduran İngiltere, deniz kontrolünü sağlamış, karada ise stratejik bölgeleri ele geçirebilmek için uyguladığı siyasi baskıyı artırarak devam ettirmiştir. Vambery mevcut durumu şu şekilde açıklamıştır:

Dünya siyaseti bugünkü mihverini muhafaza ettikçe, Orta Asya'da ve Orta Şark'ta İngiliz-Rus mücadelesi devam edecektir. Bu çekişme sahasının millet olarak muhatabı olduğu asıl topluluk da taşıdığı muhtelif isimlere rağmen Türk halkıdır. Avrupa'yı bilirim, Orta Asya'yı da gezdim. Buralarda Avrupa sanayii için hasret çekilen her türlü iptidai maddelerle çalışacak insanlar vardır. Afrika'da bu iki şartın sadece birincisi mevcuttur. Kanaat getirdim ki, Ruslar, Türkistan'ı kaybettikleri gün esas kudret menbalarından mahrum olurlar ve muhakkak çökerler. Bu da esas meseleyi Türk-Rus meselesi haline getiriyor. Bunu Petersburg kavramıştır, fakat İstanbul idrak edememiştir.⁹⁰

XIX. yüzyılın sonlarına doğru bazı Türkistanlı aydınlar mevcut durumu sorgulamaya başlayıp Türklerin tekrar bağımsızlıklarını kazanabilmeleri için faaliyetler yürütmeye başlamışlardır. Bölgenin geri kalmışlığının nedenini tespit eden bu aydınların temel amaçları Türk kimliğine, Türklerin haklarına sahip çıkıp bölgeyi güçlendirmek ve kalkındırmaktır. Bu durumundan kurtuluşu Türk kültürüyle teknolojinin birleşmesinde gören aydınlar bu milli ideal doğrultusunda mücadeleye girişmişlerdir.

⁸⁷ Mehmet Aça, "Misyoner-Şarkiyatçı Nikolay İvanoviç İlminsky'nin Çarlık Rusyası'nın Hristiyanlaştırma ve Ruslaştırma Politikalarındaki Yeri", **Yeni Türkiye Dergisi**, sayı:55. Ankara 2013. s.14.

⁸⁸ Baymirza Hayıt, *Sovyetlerde Türklüğün ve İslam'ın Bazı Meseleleri*, Türk Dünyası Araştırma Vakfı, İstanbul 2000, s.69.

⁸⁹ Hayıt, a.g.e., s.69.

⁹⁰ Cemal Kutay, **Sahte Derviş**, Aksoy Yayıncılık, İstanbul 1998, s.78.



İKİNCİ BÖLÜM

2. ANA HATLARI İLE MİLLİYETÇİLİK

Milliyetçilik kavramı yakın zamanlarda edindiği veya onunla birleştirdiğimiz anlam çeşitliliğini XX.yüzyılın son çeyreğinde kazandığı iddia edilmekle birlikte kavramın bugün var olan tanımlarının en bilinenlerini; genel olarak gerek sosyo kültürel gerekse siyasi çerçevede millet olma düşüncesi ile gelişen bir öğreti veyahut temel bir ideoloji olarak ifade edebiliriz.⁹¹ “İngilizcede ise “nation-national-nationalism” şeklinde türetilen kelime, Türkçeye “millet-milli-millicilik” veya “ulus-ulusal-ulusalcılık” yerine milliyetçilik (nationalism) ve ulusçuluk (nationism) olarak çevrilmiştir.”⁹²

Milliyetçiliğin üç boyutu vardır: Söylem olarak milliyetçilik, dünyanın her yerinde insanları, özelemlerini ulus ve ulusal kimlik bağlamında düşünmeye ve o çerçeve içine yerleştirmeye götüren kültürel bir anlayış ve söylemin üretimiyle belli bir ortam ve geleneklerdeki milliyetçi dil ve düşünce türlerinin üretimidir.⁹³ Proje olarak milliyetçilik, insanların ulus olarak algıladıkları toplulukların çıkarlarını bir birleşim veya tarihsel bir gelişme içinde ya genellikle var olan bir devlete daha fazla katılarak ya da ulusal özerkli, bağımsızlık, kendi kaderini tayin, belli toprak parçalarını birleştirme yoluyla ilerletmeye çalıştıkları toplumsal hareketler ve devlet politikalarıdır.⁹⁴ Bir değerlendirme biçimi olarak milliyetçilik, belki bir ulusun üstünlüğünü savunan siyasi ve kültürel ideolojilerin devlet politikalarıyla özdeşleştirilmesidir.⁹⁵

Millet fikri Fransız Devrimi ile ortaya çıkmış ve tüm Avrupa’yı etkisi altına almıştır. 20.yüzyılda sömürge halklarının bağımsızlığını elde etme mücadelesi olarak milliyetçilik hareketi ön plana çıkmış ve Dünya savaşlarının ortaya çıkmasının en önemli nedeni olarak gösterilmiştir. Bu süreç doğrultusunda milliyetçilik hareketi Asya, Afrika ve diğer kıtalara ulaşarak evrensel bir şekil almıştır.⁹⁶ Tarihsel süreç içerisinde milli bir kimlik inşa etme yolunda temel işlevi olan milliyetçilik ideolojisi, ulus- devletin oluşturulma sürecinde toplumda geniş kitleleri etkileyen önemli bir yapılanmadır.⁹⁷

⁹¹ Temuçin F.Erhan, Orhan Örs, “Milliyetçiliğin Müphemliği :Milliyetçilik Nedir?”,**Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**,Ankara 2017,s.41.

⁹² Yavuz Çiller, “Modern Milliyetçilik Kurumları Açısından 19.Yüzyıl Osmanlı İmparatorluğu Fikir Akımları”, **Akademi İncelemeler Dergisi**, Sayı:10, Sakarya, Ekim 2015, s.48.

⁹³ Demokaan Demirel, “Osmanlı Devleti’nde Modernleşme ve Milliyetçilik:19 yy’da Balkan Milliyetçiliği Üzerine Bir İnceleme,” **Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Elektronik Dergisi**, Cilt:7, Sayı:18, Gümüşhane 2016, s.138.

⁹⁴ Demirel, a.g.m.,s.138.

⁹⁵ Demirel, a.g.m.,s.138.

⁹⁶ Ali Engin Oba,**Türk Milliyetçiliğinin Doğuşu**,İmge Yayınları,Ankara 1995,s.18.

⁹⁷ Erol Turan, “Milliyetçilik Teorisinin Gelişimi ve Türk Milliyetçiliği”, **Selçuk Üniversitesi Kadınhanı Faik İçil Meslek Yüksek Okulu Sosyal ve Teknik Araştırmalar Dergisi**, Sayı:1, Konya,Mayıs 2011, s.2.



Milliyetçilik tanımı tartışmalı bir konu olduğundan aydınların bu konu hakkındaki bilgi aktarımı farklılık göstermektedir. Ziya Gökalp'e göre milliyetçilik; "Ulus, dil, din, ahlak ve estetik bakımından ortak olan, yani aynı eğitimi almış olan bireylerden oluşan bir topluluktur."⁹⁸

Ziya Gökalp ön gördüğü yeni toplum modelini Türklük ve vatanseverlik kavramları üzerinden milliyetçi temalara dayandırmış diğer bir ifadeyle zamanının geçerli siyasal biçimi olan teritoryal ulus-devlet modelini temel alan Gökalp, Türkiye'deki ulus inşası sürecinde önemli bir rol oynamış, ayrıca kültür ve ulusun birleşmesinden doğan "ulusal kültür" kavramını baz alarak, Türkiye'nin Batı medeniyetine dahil olabileceğini savunmuştur.⁹⁹

Yusuf Akçura'ya göre ise millet, ırk ve dil birliğine dayanarak oluşturulan insan topluluğudur.¹⁰⁰ Millet olgusu bu kavramlara dayandırılarak uyumlu hale getirilmiş ve milliyet fikri açıklık kazanmıştır.

Yusuf Akçura, millet kavramını tanımlarken, Aynı menşe' den yani aynı ırktan gelmek cihetiyle bedeni yapıları ve lisan aynı olan, aynı adetler ve ahlak ile donanmış ve bunlara alışmış bulunan, tarihi geçmişlerdeki birlik ve ortalık hasebiyle menfaat ve duygularında bundan dolayı itikat ettikleri temel konularda uyum ve imtizaç sağlamış olan insan bireylerinin teşkil ettikleri bir cemiyete millet namı verilir, ifadelerini kullanmıştır.¹⁰¹

Millet kavramı, sosyal, kültürel, siyasi bir oluşumun meydana getirdiği dönüşüm sonucunda ortaya çıkmış bir olgudur. "Milliyetçilik hayal edilmiş bir siyasal topluluktur, aynı zamanda hem egemenlik hem de sınırlılık olacak şekilde hayal edilmiş bir cemaattir."¹⁰² Dünya toplumlarında, millet olma süreci olarak tanımlanabilecek milliyetçilik ilk olarak 1774 tarihinde John G. Herder tarafından ifade edilmiş topluluklar etrafında birlik oluşturma açısından bir araç olarak kullanılmıştır.¹⁰³ "Anthony Giddens da benzer bir vurguyla milliyetçiliği, siyasal bir düzen içinde yer alan bireylerin ortak bir geçmişe ve kültüre sahip olduklarını vurgulayan simgeler ve inanç sepetine duydukları psikolojik bir bağlılık duygusu olarak tanımlamaktadır."¹⁰⁴ Farklı şekillerde ifade edilebilen milliyetçilik kavramını biçimlendiren kıstaslar içerisinde sosyal yapı, entelektüel gelenek, kültürel tarih ile toplumun coğrafi yeri belirleyici olurken modern milliyetçiliği şekillendiren en önemli unsur milli karakterdir.¹⁰⁵ "Milliyetçilik tanımlanırken içinden çıktığı toplumun mevcut koşullarının, zamanın siyasi, ekonomik ve toplumsal durumu ve düzeyi ile onu tanımlayan aydınların düşünceleri ve yaşadıkları zamanın ruhu

⁹⁸ Ziya Gökalp, **Türkçülüğün Esasları**, İnkılap Yayınları, İstanbul 2017, s.18.

⁹⁹ Ceylan Tokluoğlu, "Ziya Gökalp ve Türkçülük", **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, Cilt 68, Ankara 2013, s.114.

¹⁰⁰ Yusuf Akçura, **Türkçülüğün Tarihi**, Ötüken Yayınları, İstanbul 2015, s. 17.

¹⁰¹ Yusuf Akçura, **Muasıf Avrupa'da Siyasi ve İctimai Fikirler ve Fikri Cereyanlar**, Ötüken Yayınları, İstanbul 2016, s.17.

¹⁰² Benedict Anderson, **Hayali Cemaatler, Milliyetçiliğin Kökenleri ve Yayılması**, (çev: İskender Savaşır), Metis Yayınları, İstanbul 1995, s.20.

¹⁰³ Rifat Aydın, "Ulus, Uluslaşma ve Devlet: Bir Modern Kavram Olarak Ulus Devlet", **Marmara Üniversitesi Siyasal Bilimler Dergisi**, Cilt 6, Sayı 1, Mart 2018, s.232.

¹⁰⁴ Aydın, a.g.m., s.232.

¹⁰⁵ Oba, a.g.e., s.21.



etkili olmuştur.”¹⁰⁶ Bütün bu tanımlar nesnel koşullar içerisinde incelendiğinde milliyetçiliğin birden fazla tanımının ortaya çıkmasına neden olmuştur.

2.1. İngiliz Milliyetçiliği

İngiltere’de 1640-1660 yıllarında meydana gelen devrim, Fransız Devrimi’yle benzer nitelikte olup, feodal bir düzenle yönetilen İngiltere devrimden sonra kralın gücünü sınırlandırmış, eski düzeni devam ettirmeye çalışan iktidar, yönetimden alınmıştır. Yaşanan iç savaşa İngiltere’nin coğrafi yapısı itibariyle dış güçlerin müdahalesi mümkün olmamıştır. Bu durum yeni bir sınıfın ortaya çıkmasına neden olsa da İngiliz milliyetçiliğinde etnik özelliklere bağlı bir oluşum meydana gelmemiştir. Ülkedeki bu karışıklık ortamı milli bilinci şekillendirmiştir. “İngiltere her şeyden önce küresel gücün önemli bir parçası ve özellikle de zenginliğin büyük ölçüde dayandığı o çok büyük, resmi ve gayri resmi imparatorluğun merkezidir.”¹⁰⁷ İngiliz Devrimi; gelenekçi din anlayışının aksine, Hristiyanlığın başlangıç aşamasındaki düzenin geri gelmesi gerektiğini savunan Kalvenizm’in ve her düşüncenin temelini insanı, insan aklını ve etik kavramını yerleştiren Hümanizmin birleşimi olarak ifade edilir. “Bu devrim bugünün ölçüleriyle küçük boyutta, basit ve düşük maliyetliydi, fakat yine de karanlığa doğru bir sıçramaydı.”¹⁰⁸ İngiliz milliyetçiliği ile toplumun her tabakadan insanının devlet yönetimine katılmaya başladığı yeni bir dönem ortaya çıkmıştır. Bu durum soylu sınıfına güç kaybettirirken toplumsal statüyü değiştirerek eğitime önem veren yeni bir sınıf ortaya çıkmıştır. Mevcut yönetimin değişmesi İngiliz milliyetçiliğinin güçlenmesini sağlamıştır. Özellikle I.Elizabeth dönemi İngilizlerin Rönesans devri olarak tanımlanmaktadır.

İngilizler, tam dört yüz sene bu samimi ve dışa kapalı meşrutiyet hayatını yaşadıkdan sonra, milli kültür ve milli seciyelerini artık bozulmaz ve değişmez bir katılık haline getirdikten sonradır ki, İskoçya, Galler ve İrlanda ülkelerini fethederek İngiltere’yi ilhak ettiler ve bu ilhak yalnız bir siyasi bir ilhaktan ibaretti.¹⁰⁹

Hiçbir vakit İngilizler bu üç yabancı kavmin İngiliz cemiyetine, Anglo-Sakson milletine iltihak etmesine meydan vermediler ve memleket sanki yine eskisi gibi yalnız İngilizlerden oluşuyormuş gibi, özellikle İngiliz menfaati ve İngiliz ülküsü bakış açısından idare olundu bu sayede İngiliz milletinin asırlardan beri cihan siyasetinde hükümlan olmasının sebebi budur.¹¹⁰

Coğrafi konum itibariyle bir ada devleti olmasının verdiği avantajla İngiltere gerek yönetim yapısı gerekse iktisadi ve güvenlik üzerine alınan tüm karar ve uygulamalarla millileştirilmiş İngiliz milliyetçiliği sağlam temellere oturtulmuştur.

¹⁰⁶ Erhan ve Örs, a.g.m., s.43.

¹⁰⁷ E.J.Hobsbawn, **Sanayi ve İmparatorluk**, Dost Yayınları, Ankara 1969,s.19.

¹⁰⁸ Hobsbawn, a.g.e., s.39.

¹⁰⁹ Ziya Gökalp, **Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak**, Akçağ Yayınları, Ankara 2016, s.107.

¹¹⁰ Gökalp, **Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak**, s.107.



2.2. Osmanlı İmparatorluğun Sosyo-Politik Yapısında Milliyetçilik

Bugünün bir gerçeği olarak ifade edebileceğimiz Türk milliyetçiliğinin ortaya çıkışı yaklaşık yarım yüzyılı içine alan modernleşme sürecinin son aşamalarından biridir. Osmanlıda bu modernleşme süreci çeşitli aşamalardan geçmiştir. Birinci aşama; devletin içine sürüklendiği ekonomik, sosyal ve siyasi bozulmayı Batıyı örnek olarak çözümlenmeye çalışılan dönemdir. İkinci aşamada ise, özellikle III. Selim döneminde Osmanlı'nın içinde bulunduğu siyasi ve askeri bozulmayı Batının modernleşme süreci örnek alınarak değiştirilmeye çalışılmış, bununla birlikte Batıda daim elçilikler açılması Osmanlı'nın Avrupa'daki sistematik bilgi akışını takip etmesini kolaylaştırırken 1793'te oluşturulan Nizamı Cedid ordusu ile de askeri alanda devletin kontrolünün artması hedeflenmiştir. Üçüncü aşama, 1839 Tanzimat Fermanı'nın ilan edilmesi Osmanlı Devleti içerisinde yaşayan gayrimüslim tebaanın uluslaşma sürecini hızlandırmıştır. 1856'da Islahat Fermanı ile Tanzimat'ın ilanı ile gerçekleştirilmesi planlanan kanunların uygulanmamış olması ve bu durumdan şikayetçi olan uluslararası güçlerin elçileri, bu fermanın yayınlanmasını sağlamıştır.¹¹¹

Bütün bu modernleşme aşamaları Osmanlı Devleti'nde toplumsal dönüşümün bir parçası konumundadır. Bu dönemde askeri ve ekonomik reformların yanı sıra sosyal yaşamda iletişim unsurlarının gelişmesi de yeni ideolojilerin ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. Özellikle Milliyetçilik ideolojisinin Balkan topraklarında ortaya çıkması, buldukları konum itibarıyla Avrupa'ya yakın olmalarından, Aydınlanma dönemi ve Fransız Devrimi'nin getirdiği özgürlük, eşitlik ve insan haklarına dair temel oluşumlardan etkilenmiş olmalarından kaynaklanmaktadır.

Osmanlı'da belirli bir coğrafyanın sınırları içerisinde yaşayanların, aralarında sosyo- kültürel farklılıklar olmasına rağmen bu topluluklara karşı her zaman hoşgörülü bir anlayış gösterilerek, Türk kimliğini benimsemeleri sağlanmıştır.¹¹² “Osmanlı Devleti'nde millet kavramı XIX. yüzyıldan önce de dini bir topluluk için kullanılır hatta sadece Osmanlı Devleti'nde değil Dar'ul Harb'teki toplumlara da bu şekilde hitap edilirdi.”¹¹³ Osmanlı'da yaşayan azınlıklar Avrupa'da ortaya çıkan milliyetçi düşüncelerden etkilenmiş, her ne kadar Osmanlı topraklarında millet sistemi içerisinde sosyal hayata uyumlu bir yaşam sürdürseler de, Balkan uluslarının bağımsızlıklarını elde etmek amacıyla çıkardıkları isyanlar alınan bütün askeri ve idari önlemlere rağmen engellenememiştir.

“Milliyetçilik ideolojisinin temelinde yer alan eşik ilkesi zamanla terk edilmiş, kendisini millet sayan her halk topluluğu, kendi topraklarında ayrı bir bağımsız devlet kurma anlamına gelen kendi

¹¹¹ Niyazi Berkes, **Türkiye'de Çağdaşlaşma**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2015, s.216.

¹¹² İlber Ortaylı, **Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi**, Cedit Neşriyat Ankara 2017, s.462.

¹¹³ Ortaylı, a.g.e., s.449.



kaderini tayin etme hakkına sahip olduğunu iddia ediyordu.”¹¹⁴ Millet olma düşüncesiyle hareket eden bu topluluklar arasında ortak din, dil, etnik köken unsurları belirleyici bir kriter haline gelmiştir.¹¹⁵ Türk milliyetçiliği için atılan ilk adım Türk dilini ve kültürünü yabancı etkilerden arındırmaktı. ¹¹⁶Bunun sonucunda Balkanlar’da milliyetçilik düşüncesi başlangıçta ortak dil ve kültür etrafında şekillenmiş ve bu doğrultuda ulusal bilinç ortaya çıkmıştır. Modernleşme aşamalarının bir sonucu olarak ortaya çıkan milliyetçilik aynı zamanda kültürel bir devrim olarak da ifade edilebilir.

Osmanlı İmparatorluğu’nda Türkçülük ilk olarak XX.yüzyılın başlarında görülmüş ve hızlı bir şekilde gelişim göstererek Osmanlı’nın son günleri ve parçalanma döneminde zirveye ulaşmıştır.¹¹⁷ Cumhuriyet dönemiyle birlikte devletin temel ideolojisi haline gelen Türkçülük, varlığını her daim devam ettirmiştir. Osmanlı’nın son döneminde Türkçülüğün yükseliş nedeni olarak dönemin aydınlarının etkisi gösterilebilir. Ulus ve milliyetçilik kavramları tarihsel süreç içerisinde her ne kadar geç yer bulmuş olsa da eski çağlardan beri mevcut olan milli bilinç, tarihin en eski yazıtları olan Orhun Kitabeleri’nde görülmüş, bu durum Türklerin ulus-devlet oluşumuna ve milli birliğe dayalı devlet yapılanmasına verdiği önemi yansıtmaktadır.¹¹⁸

Türk ulus bilinci Osmanlı döneminde özellikle II.Mahmut zamanında görülmüş, Reşid-el Din adlı Türk boylarının ilk yapılanmasını ele alan eser Farsçadan Türkçeye çevrilmiş, İslam öncesi Türk yapısı hakkında farklı eserler yayınlanarak eski Türk kültürünü yansıtan geleneklerle bağlantı kurulmuş bu doğrultuda Osmanlı İmparatorluğu’nun soy bağı Oğuzhan’a dayandırılmıştır.¹¹⁹

Milliyetçilik ve millet şuuru Osmanlı’da imparatorluk ve İslam dininin etkisi altında şekillenmiş ve bu sebeple milliyetçiliğin gelişmesi, İslam ümmetçiliğinden çok milletli Osmanlıcılığa, oradan İslamcılığa ve nihayet Osmanlı düşüncesinden ve İslam ümmetinden ayrı - içinde olmakla beraber - bir Türk milleti olarak tek millet milliyetçiliği ve vatanperverliği şeklinde bir gelişme göstermiş bununla birlikte Türk Milliyetçiliği de Osmanlı imparatorluğunun yıkılmak üzere olduğunun, Türk aydınlarınca hissedilmeye başlandığı bir dönemde imparatorluğunun çeşitli din ve milletlerinden meydana gelen kozmopolit yapısı içinde bir tepki ve kendini bulma akımı olarak doğmuş ve daha ziyade “Türkçülük” olarak adlandırılmıştır.¹²⁰

Osmanlı İmparatorluğu içerisinde yaşayan Türk kökenli halk onları diğer halklardan ayıran temel unsurun yalnızca din değil Türklük bilinci olduğunu fark etmişlerdir.¹²¹

¹¹⁴ Erich John Hobsbawn, **Milliyetler ve Milliyetçilik: Program, Mit, Gerçeklik**, (Çev: Osman Akıncı) Ayrıntı Yayınları, 5.baskı İstanbul. 1993.s.126.

¹¹⁵ Hobsbawn, a.g.e., s.127.

¹¹⁶ F.O. 371/3060, s.8.

¹¹⁷ Jacob M.Landau, **Pantürkizm**, (çev: Mesut Akın,) Sarmal Yayınevi, İstanbul 1999, s.47.

¹¹⁸ Turgay Uzun, “Osmanlı Dönemi Türk Milliyetçiliği İdeolojisinin Kaynakları”, **Dumlupınar Üniversitesi SBE Dergisi**, sayı:28, Aralık 2010, s.253.

¹¹⁹ Yusuf Sarıncay, **Türk Milliyetçiliğinin Tarihi Gelişimi ve Türk Ocakları 1912-1931**, Ötüken Yayınları, İstanbul 1994, s.24.

¹²⁰ Sarıncay, a.g.e., s.25.

¹²¹ Uzun, a.g.m., s.257.



Türk milliyetçiliği, Anglo-sakson yazarların panamerikanizm, pancermenizm, panslavizm gibi hareketleri ifade etmek için kullandıkları pan-movement terimine yakın kabul edilebilir ve bu hareketler bir coğrafi bölge, bir dil grubu, bir ulus, bir ırk ya da bir din içinde birlik sağlanmasını hedefler.¹²²

Özellikle XIX. yüzyıldan itibaren imparatorluk içerisinde yaşanan gelişmelerin etkisi ve Osmanlı bünyesinde yaşayan gayrimüslim tebaanın farklı kimlik arayışına yönelmesi Müslümanlara ve Türklere özgü bu ideolojinin benimsenmesini sağlamıştır.

Modernleşme sürecinin bir parçası olarak ortaya çıkan Jön Türkler, Osmanlı Devleti'ni çöküşe sürüklediğini düşündükleri Abdülhamid istibdadına karşı mücadele etmiş ve yaptıkları faaliyetlerle teritoryal bir yapılanmayı benimseyip geliştirmişlerdir. “Modern devlet, her şeyden önce teritoryal bir devlettir, yani sınırları olan belli bir toprak parçası ile tanımlanır ve bu toprak parçası üzerinde yaşayan nüfusun tümünü kucaklaması ve yönetmesi gerekir ki bu durumda egemenliği doğrudan kullanmasıyla olur yani iktidar ve toplum arasında daha önceleri olduğu gibi, ara kademeler, özerk birimler yoktur.”¹²³

“Milliyetçilik, toplumun iktidarda söz sahibi olmasının, yani siyasete katılımının ifadesi olduğu kadar, iktidarın katılımı sınırlandırmasının, katılmaya hak kazanan kitleyi tanımlamasının ve denetlemesinin bir aracı olarak ortaya çıkar.”¹²⁴

XX. yüzyılın başında imparatorluğun yönetici sınıfı ve seçkinlerinde iki düşünce akımının, iki ideolojinin varlığından söz edilebilir; Asker ve sivil bürokrasinin oluşturduğu, kapsamı teritoryal ve siyasi nitelikte olan bir devlet vatanseverliği; diğer taraftan da aydınlar ve bir burjuvazi çekirdeği içinde kendini ifade eden, etnik ve kültürel bir ulusal kimlik anlayışına dayanan, henüz kesin şeklini almamış Türk Milliyetçiliği.¹²⁵

2.3. Yeni Osmanlılar ve Milliyetçilik

“Yeni Osmanlılar” terimi başka bir ifade edilmiş şekli olarak Genç Türkler veya Genç Osmanlılar, Fransızca Jön Türk (Jeunes Turcs) ifadesinin çevirisidir. “Jön Türk” terimi Avrupa’da Yeni Osmanlılar ifadesinden önce kullanılmaya başlanmıştır. “Jön Türk devrimi imparatorluğun o zamana kadar gördüğü en güçlü reform patlamasını doğurmuştur.”¹²⁶ XIX. yüzyılda Avrupa’da eskimiş ve çağdışı bulunan monarşik yapılanmaya karşı ayaklanan, direnen yenileşme taraftarları

¹²² François Georgeon, **Osmanlı-Türk Modernleşmesi 1900-1930**, çev:Ali Berktaş, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2006., s.5.

¹²³ H.Birsen Örs, **19 yüzyıldan 20.yüzyıla Modern Siyasal İdeolojiler**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2015.s,326.

¹²⁴ Örs, a.g.e., s.327.

¹²⁵ Georgeon, a.g.e., s.17.

¹²⁶ Carter V.Findley, **Dünya Tarihinde Türkler**, Kitap Yayınevi, İstanbul 2006, s.206.



eşitlik hak ve adalet gibi kavramlarının savunuculuğunu yapanlar Genç Türkler olarak adlandırılmışlardır.

Mustafa Fazıl Paşa, Avrupa’da sürgünde bulunduğu yıllarda Belçika’da Nord Gazetesi’ne yazdığı mektupta Türk Gençliği vurgusu yapmasıyla Avrupa gazetelerinde yerini almıştır.¹²⁷ Bu durumla bağlantılı olarak Avrupa’ya gelen Türk aydınları Tanzimat’tan itibaren Jön Türkler olarak adlandırılıyordu. Bunun yanı sıra 1860’larda İstanbul’dan kaçarak gelen Türk aydınlarına Yeni Osmanlılar deniliyordu.1865 yılında kurulan Yeni Osmanlılar derneğinin başlıca amaçları arasında aydınlanma düşüncesi ve Fransız İhtilali’nin getirdiği fikir ve akımlar doğrultusunda İslam düşüncesiyle harmanlanmış modern bir yapılanma kurmak yer almıştır. Bu topluluk tamamıyla laik bir yapılanmaya karşı çıkmış anayasallaşmış bir sistemle Osmanlılık fikrini ön plana çıkarmayı amaçlamıştır. Yeni Osmanlılar hareketi toplumun ileri gelenlerinden olan ayanları, esnafları ve halkı temsil etmiyordu. Mutlakiyetçi sistemi ancak ulema, bürokrasi ve ordunun birlik olup yaratacağı güçle, devrilebileceğine inanılıyordu.¹²⁸ Bilgi temelinde bir yönetim oluşturmayı amaç edinen Yeni Osmanlılar, özellikle Fransız romantizminden etkilenmiş, batı düşüncesinin getirdiği fikirler çerçevesinde yeni bir yönetim kurmak için mücadele etmişlerdir. Bu hareket hükümetin kontrol altına alınabilmesi, denetlenmesi ve meşruti parlamenter bir sistemin kurulması amacıyla oluşturulan ilk siyasi faaliyet olarak ifade edilir.

Osmanlı tarihinde ilk siyasi nitelikte hürriyetçi ve meşrutiyetçi fikirler Namık Kemal, Şinasi, Ziya Paşa, Ali Suavi gibi Türk aydınları çevresinde gelişmiştir. Osmanlı tarihinde milliyetçiliği temellendiren kişi olarak bilinen Namık Kemal, Yeni Osmanlılar hareketinin en güçlü isimlerinden biridir. Namık Kemal’e göre mevcut sistem üzerine Batı’nın fikir ve düşüncelerini eklediğimizde kendi sistemimizi daha üstün bir hale getirmemiz mümkündür. Özellikle Namık Kemal’in vatan konulu şiirleri o dönem ülkeleri için mücadele eden gençlerin manevi olarak güçlenmelerini sağlamıştır.

Felek her türlü esbâb-ı cefâsın toplasın gelsin,
Dönersem kahpeyim millet yolunda bir azimetten,
Ne gam, pür- ateş-i hevl olsa da gavga-yihürriyetten,
Kaçar mı merd olan bir cân için meydân-ı gayretten...¹²⁹

Türk aydınlarının hürriyet ve aydınlanma fikirleri doğrultusunda kaleme aldıkları şiirler, mısralar ve hatıralar milliyetçilik şuurunun temelini oluşturmaktaydı. Mustafa Fazıl Paşa önderliğinde milliyetçilik düşüncesini sağlamlaştırmak ve geliştirmek amacıyla Paris’te toplanan Namık Kemal, Ziya Paşa’ya daha sonra Ali Suavi, Mehmet Nuri, Reşat ve Agah beyler gibi isimler

¹²⁷ Ebüzziya Tevfik, **Yeni Osmanlılar Tarihi**, Cilt 1, Kervan Yayınları, İstanbul 1973, s.19.

¹²⁸ Berkes, a.g.e., s.170.

¹²⁹ Şevket Süreyya Aydemir, **Makedonya’dan Orta Asya’ya Enver Paşa 1860-1908**, Cilt I, Remzi Kitabevi, İstanbul 2000, s.7.



katılarak ortak bir noktada uzlaşa sağlamaya çalışmışlardır. Başlangıçta bu isimler Avrupa'nın gelişmesini sağlayan fikir akımları ve düşünceler etrafında ortak bir noktada anlaşamamışlardır. Osmanlı Devleti'nde yenilikçi faaliyetler çerçevesinde yapılan İslahat hareketlerini yetersiz bulan bu grup, yapılan faaliyetlerin kapsamlı olmadığını savunuyor mali ve idari reformları içermediğini ifade ediyorlar ve özgürlükçü düşünceleri savunup meşrutiyet istiyorlardı. Meşrutiyet ve özgürlükle Osmanlı toplumundaki mevcut etnik ve kültürel yapılanmayı daha da bir araya getirip devletin parçalanmaktan kurtulabileceğini düşünüyorlardı. Fakat buna rağmen aralarında fikir ayrılıkları, çelişkiler ortaya çıkmış, kişisel çıkarlara dayalı bozulmalar meydana gelmiştir. Böyle olmakla birlikte buluştukları ortak paydaları özgürlük, demokrasi gibi temel kavramlar olmuş, bu çerçevede birlikte hareket etmek zorunda kalmışlardır. Özellikle Ali Suavi, Namık Kemal ve Ziya Paşa ile fikir ayrılıklarından kaynaklı bir çatışma yaşayarak ayrı düşmüş, Paris'ten Londra'ya geçmiş, bu durumlara rağmen meşruti yönetim için mücadelesini sürdürmüştür. Ali Suavi İslamcılıkla laiklik, Türkçülükle Osmanlılık arasında gidip gelmiş, net bir çizgi kendine belirleyememiştir. "Bir yığın denecek kadar çok Suavi vardır: Yepyeni Suavi ve çok geri Suavi, alabildiğince Türkçeci Suavi ve alabildiğince Arapçacı Suavi, taraflı Suavi ve tarafsız olmayan Suavi, Türkçü ve Arapçı Suavi, Meşrutiyetçi Suavi ve Meşrutiyet aleyhtarı Suavi."¹³⁰ Fakat Orta Asya'daki Türkleri kardeş olarak tanımlaması, Türk terimini sürekli bir şekilde kullanması ve Türkoloji'ye olan ilgisinden dolayı ilk Türkçü olarak ifade edilmiştir. Türk yenilikçi hareketinin diğer önemli bir temsilcisi şüphesiz Şinasi'dir. Şinasi Yeni Osmanlı hareketinin içinde yer almamakla birlikte Batı'nın yenilikçi akımlarını benimseyerek Cumhuriyet'in savunucusu olmuştur. 1848 Fransız İhtilali yani imparatorluğun yıkılmasıyla ve cumhuriyetin ilanı sırasında Fransız devrimci arkadaşlarıyla birlikte Penteon Tepesi'ne cumhuriyet bayrağını dikmiştir.¹³¹ 1859 Kuleli Vakası olarak bilinen darbe girişiminde de Şinasi'nin ismi geçmekle birlikte sanıklar arasında yer almamıştır.

Vambery, bu kuleli vakasını liberal bir hareket ve ilk demokratik hükümet kurma girişimi olarak görmüş, Şinasi'nin laik-ulusçu düşünce sahibi olduğunu vurgulamıştır. Bir düşünür ve toplum bilimci olan Ziya Gökalp, Türkçülüğün kurucularından olup milliyetçilik düşüncesini gelenekçi yapılaşmadan aşama aşama uzaklaştırarak modernleşmesini sağlamış, milli olarak adlandırılan ilkeleri milli düşünce etrafında birleştirmiştir. Ziya Gökalp'in Türkçülük fikrinin savunuculuğunu üstlenmesi bilimsel Türkçülüğe yönelmesi uzun bir süreç sonucunda mümkün olmuştur. Ziya Gökalp Türkçülük uğruna yaptığı faaliyetlerle tanınan ülküsü uğruna çalışan Türkçü bir düşünürdü. Onun düşünce anlayışına göre; "Türkçülük, Osmanlı toplumu içinde ayrı bir öz benliğimiz ve varlığımız olduğunu, sınırları jeo-etnografi biliminin çizilmiş bir ulusal ülkemiz bulunduğunu bu ülkenin yönetiminde Türk'ten başka bir unsurun yeri ve katkısı olmayacağını öğretecek ve bu bilinç verilmesiydi Cumhuriyet devrimini gerçekleştirecek bir vatan sathından da yoksunkalacağımızı,

¹³⁰ Mithat Cemal Kuntay, **Sarıklı İhtilalci Ali Suavi**, Oğlak Yayıncılık, İstanbul 1946, s.237.

¹³¹ Tefik, a.g.e., s.238.



ancak daha sonraları ve yine yalnız küçük bir çevre kavrayacaktı.”¹³² Ziya Gökalp’e göre Turan bir Kızıl Elma idi. “Türk olmak için Türk’ten gelmiş olmanın gerekmediğini, bu şuurun bir terbiye ve ahlak meselesi olduğunu” söylüyordu.¹³³ Özellikle Sultan II.Abdülhamid döneminde siyasi birlik ve beraberinde kültür birliğini sağlamak amacıyla öncelikle dil alanında çalışmalar yapılmıştır. Ziya Gökalp’in düşünce anlayışına göre kültürel birliği, siyasi birliğin önünde görmüştür. Bu doğrultuda yaptığı dil ve edebiyat alanında birçok çalışma yapmış, Pan-Türkizm ve Pan-Turanizm kavramlarının güçlü bir savunucusu olmuştur. Modern sosyolojiyi temel alarak o döneme kadar sağlanamamış olan fikir birliğini Türkçülük adı altında sistemleştirmiş, Türk milletini sosyal reformlarla geliştirmek için faaliyetler yürütmüştür.

Yeni Osmanlılar hareketinde bulunan Türk aydınlarından Şinasi, Namık Kemal, Ziya Paşa ve Ali Suavi “vatan”, “hürriyet” gibi milliyetçi düşüncüyü temellendiren fikirler üzerinde çalışarak Türk milli kimliğini oluşturmayı amaç edinmişlerdir. Ön plana çıkan Türk aydınlarının fikirleri milliyetçilik perspektifinde sınırlandırılrsa da bu fikirler Türk milliyetçiliğinin doğuşunu ortaya koyan ana etkenler olarak gösterilebilir.

Yeni Osmanlılar 1908 öncesi, Osmanlı Devleti’nin bütünlüğünü korumak, istibdat yönetimini sınırlandırarak anayasal sistemi tekrar uygulamaya koymayı temel politikaları haline getirmişlerdir. Sultan Abdülhamid Yeni Osmanlılar Hareketi’nin başına Prens Sabahaddin’in gelmesi taraftarıydı. Ona göre Sabahaddin’in bu hareketin başına gelmesiyle “şahsi saltanat idaresine son vermeyi gaye edinmiş bu hareketi kontrol altına alabileceğini düşünüyor, Batı’nın gözünde muhterem ve güvenilir bir hale gelineceğini savunuyordu.”¹³⁴

Türkçü aydınlar arasında önemli bir yeri olan Yusuf Akçura’nın “Üç Tarzı Siyaset” adlı çalışması Yeni Osmanlılar Hareketi’ne bir eleştiri olarak kabul edilebilir.

Akçura, Yeni Osmanlıların yürüttüğü faaliyetlerin Avrupa’da gelişen milliyetçilik akımlarına ve düşünce özgürlüğünün getirdiği fikirlere uyum sağlayamadığı görüşündeydi. Yusuf Akçura’nın Yeni Osmanlılar Hareketi’nden ayrı düşmesinin diğer bir sebebi Osmanlılık yerine Türkçülüğü ve Türk milletini esas almasıydı. Yeni Osmanlılar’ın, çıkardığı gazetelerdeki yazılarında Akçura, her zaman Türkçülük ve Türk milleti üzerinde durmuştur. Akçura, Avrupa’da hızla yayılan milliyetçi akımların yarattığı etkiyle Osmanlı imparatorluğunda yaşayan çeşitli etnik ve kültürel grupların milli amaçlarına ulaşmak isteyecekleri ve bunu engellemenin imkânsız olduğu düşüncesindeydi. Akçura

¹³² Ali Kemal Meram, **Türkçülük ve Türkçülüğün Mücadeleleri Tarihi**, Kültür Kitabevi, İstanbul 1969, s.176.

¹³³ Meram, a.g.e., s.181.

¹³⁴ Cemal Kutay, **Prens Sabahattin Bey, Sultan II.Abdülhamid, İttihad ve Terakki**, Tarih Yayınları, İstanbul 1964, s.11.



bu durumu; Milli düşüncesinin bu derece yaygınlık kazanmasından ve çeşitli etnik gruplar arasında, özellikle iki din arasında (Hristiyanlık-İslam) en büyük düşmanlık oluştuğundan sonra, İmparatorluğun çeşitli milletlerini etnik ve kültürel unsurlarını birleştirerek ve kaynaştırarak bir millet oluşturmanın mümkün olmadığı şeklinde ifade etmiştir.¹³⁵

Bu ifadeden anlıyoruz ki Akçura, Yeni Osmanlılar Hareketi'nin uygulamaya çalıştığı ve temel ideoloji olarak benimsediği Osmanlılık düşüncesinin başarıya ulaşmasını imkânsız olarak görmekteydi. Farklı etnik ve kültürel birliğe sahip olan unsurların ulusal bir özerkliğe sahip olmasının Osmanlı imparatorluğunun parçalanmasını önleyebileceğini savunan Akçura'nın bu düşüncesi, Yeni Osmanlılar Hareketi'nin benimsediği ve Osmanlı topraklarında yaşayan farklı etnik ve kültürel unsurları bir arada tutmayı benimseyen millet sistemine tamamen ters düşecek nitelikteydi. Yeni Osmanlılar için gayrimüslim milletlere verilecek bu özerklik "gerçek anlamda tam bir ihanettir."¹³⁶ Akçura'nın 1902 yılında ön gördüğü bu sisteme göre Türklerin öncü olduğu bir toplumda gayrimüslimlerin de Türklere tabi milletler olarak kalabilecekleri düşüncesindeydi. Yusuf Akçura özerklik ile ilgili fikirlerini şöyle ifade etmiştir:

Bana göre Müslüman olmayan milletlerin 'otonomileri' mukadderdir. Osmanlı Devleti bu milletler için kendiliğinden hemen bağımsız 'Self gouvernement'ler meydana getirilmesine razı olmasa da onlar kuvvetle, şiddetle otonomilerini koparıp alacaklardır. İmparatorluk, 'imtizaç ve temasül' (kaynaşma ve benzeşme) prensiplerinin uygulanmasını teşvikle hatalı hareket etmiştir. Bu durum izole edebilmek için Osmanlı Saltanatı Müslüman olmayan unsurlarına milli otonomiler verecek ve bu suretle onların devlete olan zayıf bağlarını büsbütün kesmelerine engel olabilecek. Kısaca Osmanlı Devleti varlığını koruyabilmesi için birleşerek federe devlet şekline dönüşmelidir.¹³⁷

Akçura'nın bu teorik çözümü gerçekçi nitelikte değildi. Osmanlı topraklarında yaşayan gayrimüslim milletlerin özerklikle yetinmeyeceklerinin hem o günün koşullarında hem de o zamanki yakın tarihte meydana gelen Balkanlar'daki milliyetçi ayaklanmaların getirdiği siyasi bozukluklardan ve çatışma ortamından anlaşılması mümkündür. Nitekim Akçura, 1903 tarihinden itibaren "artık Osmanlı birliğinin şiddetle sarsıldığına ve Osmanlı coğrafyasındaki milletlerin milli amaçlarına ulaşmalarını önlemenin mümkün olmadığına dair kesin kanaat sahibi olmuştur."¹³⁸

Akçura 1904 tarihinde yayınladığı "Üç Tarzı Siyaset" adlı tezinde; İslamcılık (Panislamizm), Osmanlılık, Türkçülük (Pantürkizm) düşüncelerinden hangisi ile Osmanlı Devleti'nin parçalanmaktan kurtulabileceğini ele almıştır. Fakat bu çalışmasında yeniden bir Osmanlı milleti

¹³⁵ François Georgeon, **Türk Milliyetçiliğinin Kökenleri Yusuf Akçura (1876-1935)**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1999, s.37.

¹³⁶ Georgeon, **Türk Milliyetçiliğinin Kökenleri Yusuf Akçura (1876-1935)**, s.37.

¹³⁷ Yusuf Akçura, **Türkçülük**, Toker Yayınları, İstanbul 1990, s.155-156.

¹³⁸ Yusuf Akçura, a.g.e., s.156-157.



yaratmanın mümkün olmayacağı düşüncesinde hareket etmiştir. Akçura bu durumu şöyle ifade eder: “Osmanlı Milleti vücuda getirmekle uğraşmak boşuna bir yorgunluktur.”¹³⁹

Akçura'nın ‘Türkçülük’ tezi imparatorlukta yeniden bir yapılanma geleceğe ilişkin bir yönlendirme niteliğinde idi. Parçalanmaya doğru giden bir ülkenin her alanında Türkçülüğü, Türk Milliyetçiliği’ni benimseyerek ancak bu şekilde kurtuluşun sağlanabileceği düşüncesindeydi. Türk birliğinin emperyalizme karşı ciddi bir güç olduğunu ortaya koymaya çalışıyor, Pantürkizm’in Osmanlı Devleti’ne yalnızca siyasi bir birlik sağlamasından ziyade aynı zamanda yeni bir jeopolitik konum kazandıracağını ifade ediyordu. Pantürkizm ile Osmanlı Devleti’nin; Rusya, Kafkasya ve Orta Asya’daki Türklerle sistematik bir birlik sağlanabileceği ifade ediliyor, her alanda Türk’e dönüşümü esas almıyordu. Zamanla meydana gelen siyasi ve sosyolojik olayların da etkisiyle Halkçılık Türkçülüğe, Türkçülük de Turancılığa doğru değişim göstermiştir. Tekin Alp bu durumu Türkçülük çerçevesinde değerlendirmiş “Selanik ve Rumeli’nin kaybindan sonra Türklerin yüzü, Turan’a çevrildi.” şeklinde ifade etmiştir.¹⁴⁰ Tekin Alp özellikle Türkçenin, Türk milliyetçiliğinin ve Türk kültürünü yansıtılması açısından ne kadar önemli olduğunu vurgulamıştır.

1908 tarihinde Boston da hazırlanan “Türk İhtilalinin Gizi” adlı belgede şu ifadelere yer verilmiştir:

Avrupalı diplomatlar Türk ihtilali hakkında konuşmaktadırlar. Bu sahiden inanılmayacak kadar başarılı bir ihtilal, kansız ve uzun zamanda hazırlanmış. Selanik, Genç Türklerin propaganda merkezi oldu. Bu örgütte herkes bedava çalışıyor. Yeni fikirler hızla yayılıyor, Türkler tekrar Avrupa’da birinci planda rol oynamak istiyorlar. İngiltere’nin şimdiye kadar olan düşmanca hareketleri Sultan’a karşıydı, şimdi Türklerle iyi ilişkiler kurmalıyız. Aksi halde Türkler ordularını Mısır’a gönderirler ve sonucu şimdiden göremeyeceğimiz karışıklıklar olabilir. Biz Amerikalılar İngilizlerin eski politikasını uygun bulduğumuzu, ancak şimdi Türkleri tuttuğumuzu söyleyelim. Türkleri tutan devletler şimdi bize: Türkler iyi insanlardır, siz hatalısınız diyeceklerdir. Biz de Türkler için eskiden beri öyle düşünürdük, köylüleri iyi niteliklere sahiptir, eskiden Türkleri tutanlar kötü bir sultanlığı tutarlardı, diyelim. Biz ve İngilizler Türk halkını tuttuğumuzu söyleyerek durumu kurtarırız.¹⁴¹

İngiliz siyaset adamı Noel Buxton, 1909 tarihli raporunda Jön Türk hareketinin toplumda yarattığı etkiden şu şekilde bahsetmiştir:

Herkes neşeyle özgürlüğü kutluyor. Okul çocukları sesleri kısılana kadar özgürlük diye bağırıyor, papazlar ve imamlar sokaklarda kucaklaşıyor. Vakur Türk’ün sokaklarda nutuk söylemesi insana garip geliyor, yeni bir mucize doğuyor. Enönemli olan da Genç Türklerin hasta adamı kurtarmış olmasıdır. Şimdi gözlerimizin önünde olan bu değişikliği beş ay önceden kim tahayyül edebilirdi. Şimdi iki soru var: Genç Türkler gerçekten reformcu mu? Bunu yapabilecek kudretleri var mı? Birleşme ve kalkınma örgütünde (İttihat ve Terakki) askerler, denizciler, gazeteciler ve toprak sahipleri var. Hepsisi memleketlerini moral ve ekonomik çöküntüden kurtarmak ve politik bakımdan özgür yapmak istiyorlar. Şahsen tanıdığım Türkler bile beni

¹³⁹ Georgeon, **Türk Milliyetçiliğinin Kökenleri Yusuf Akçura**, s.40.

¹⁴⁰ Berkes, a.g.e., s.419.

¹⁴¹ Erol Ulubelen, **İngiliz Gizli Belgelerinde Türkiye**, Cumhuriyet Kitapları, İstanbul 1967, s.78.



şarıyor. Şimdi prensip sahibi, samimi ve iyi niyetli vatanperver oldular. Abdülhamid devriyle kıyaslanınca, çürümüşlük, insanların özel hayatına karışma, şantaj, zulüm, sürgün ve rüşvetin bir gecede sona erdiği görülüyor. Şeyhülislam şahane bir cesaretle Genç Türkleri tutuyordu. Bu ihtilal öyle inanılmaz bir karakter taşıyor ki anayasa isteyen Rusları bile kışkırtabilir. İngilizlerin eski düşmanlığı Sultan'ın şahsındaydı, şimdi bu güzel propaganda vesilesi olarak kullanılabilir. Bir Türk subayı bana İngilizlerin Türkleri haritadan silmek istediklerini biliyoruz, fakat şimdi yeni rejimi tuttuğunuza inanıyoruz, dedi.¹⁴²

1839 Tanzimat'la birlikte ortaya çıkan ve 1876 Birinci Meşrutiyet zamanına kadar devam eden birbirine zıt düşünceler, 1908 İkinci Meşrutiyet döneminde de varlığını devam ettirmiştir. Halk ve aydın kesim arasındaki bu düşünce ayrılıkları çok derindi. Özellikle İkinci Meşrutiyet ile birlikte basın özgürlüğünün benimsenip uygulanmaya başlanması, bu iki kesim arasında gerginliğe neden olmuştur. Bu duruma Yeni Osmanlılar zamanında temeli oluşturulan Türkçülük ideolojisi de eklenmiştir. Osmanlılık ve İslamcılık gibi fikir hareketleriyle kıyaslandığında ve bu fikir akımlarıyla mücadele ettikçe görüyoruz ki Türkçülük, zamanla toplumda bir kuvvet haline gelmiştir. Bu mücadele zamanla “Yeni Osmanlılar’ın yani hürriyetçi ve siyasi anlamda meşrutiyetçi Türk kuşağının fikirlerinin beslenmesini sağlamıştır.”¹⁴³ Bu durum kültürel zeminde Türk milliyetçiliğinin temelini oluşturmuştur. Bütün bu unsurlar göz önünde bulundurulduğunda Tanzimat dönemiyle başlayıp 1913 İttihat ve Terakki'nin siyasi yaşamda yerini bulmasıyla devam eden dönemde, bütün siyasal ve sosyolojik olaylar Türk kültürel hayatını zenginleştirerek Türk milliyetçiliğinin sistemleşmesini sağlamıştır. Belirli şartlar altında doğup gelişen Türk milliyetçiliği beraberinde Türkçülük ve Turancılık akımlarını yaratmıştır.

2.4. Türk Milliyetçiliğinin Kaynaklarına Göre Turancılık

2.4.1. Türk Derneği

1908 devriminden önce Türkçülük tam olarak siyasi olaylar içerisinde kendine yer bulamamış bir akımdı.

Meşrutiyetin ilanından sonra hiçbir yayın organı (İkdam gazetesi hariç) ve cemiyeti Türkçülük düşüncesini açıkça savunmuyor fakat Rusya'dan gelen Türk aydınlarının savunduğu siyasi Türkçülük, diğer taraftan temelleri atılan kültürel Türkçülük, Türk milliyetçiliğini sistem haline getirmeye ihtiyaç duyulan unsurları kısmen hazırlamış böylece temelleri atılan Türk Milliyetçiliği fikri II. Meşrutiyetin getirdiği hürriyet ortamı içinde belli cemiyetler ve dergiler etrafında canlanmaya ve teşkilatlanmaya başlamıştır.¹⁴⁴

II. Meşrutiyet'in sonundan itibaren Türk aydınlarının çalışmalarıyla oluşturulan dernekler ve yayınlar Türk milliyetçiliğinin gelişiminde önemli bir rol üstlenmiştir. Türk Derneği de Osmanlı siyasi yaşamındaki düşünce ve eylem çeşitliliği içerisinde Türk milliyetçiliğini esas alarak faaliyetlerini yürüten ilk kurum olmuştur. “Türk Derneği, 1908 yılının Kasım ayında İstanbul'a gelen

¹⁴² Ulubelen, s.79.

¹⁴³ Hilmi Ziya Ülken, *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2019, s.59.

¹⁴⁴ Yusuf Sarnay, *Türk Milliyetçiliğinin Tarihi Gelişimi ve Türk Ocakları 1912- 1931*, Ötüken Yayınları, s.94.



Yusuf Akçura, Necip Asım ve Veled Çelebi'nin öncülüğünde Ahmet Mithat, Emrullah Efendi, Bursalı Mehmed Tahir, Fuad Raif Bey tarafından kurulmuştur.¹⁴⁵ Türk Derneği'nin faaliyetlerinin temelini Türkoloji çalışmaları oluşturmaktaydı. 21 maddeden oluşan dergi nizamnamesinin ilk maddesinde derginin bilimsel bir kuruluş olduğu belirtilmiş, ayrıca derneğin amacının Türk kökenli kavimlerin gelmiş geçmiş bütün çalışmalarını araştırmak, elde edilen sonuçları yayınlamak kamuoyunda Türklük bilincini sağlayıp kuvvetlendirmek, Türkçeyi sevdirmek ve yaymak olmuştur.¹⁴⁶ Dernek, siyasi bağlamda kısmen de olsa Osmanlılık düşüncesiyle hareket ederken kültürel çerçevede Türkçülük ideolojisini esas almıştır. Dernek, Osmanlı Devleti'ndeki temel unsurları dil alanında yapılan faaliyetlerle bütünleştirmek amacıyla çalışmalarını sürdürmüştür. Dernek üyelerinin kozmopolit yapısı dil alanındaki yaklaşımı da ortaya koymaktadır.¹⁴⁷ Dernek faaliyetleri Osmanlı toplumsal yapısının bir yansıması olarak gösterilebilir. Bu sistem içerisinde dernek sosyal ve kültürel çalışmalarıyla ortak değerler kapsamında hareket etmiştir. Dernek kapsamında çıkarılan Türk Derneği Dergisi, içeriğinin çeşitliliğinden dolayı Türkmilliyetçiliğini anlamaya çalışanlara uzak kalmıştır.¹⁴⁸ “Türk Derneği siyasi bir örgüt değil, daha ziyade küçük bir seçkin aydın grubundan oluşan bir topluluktur ama toplantı ve dergilerinde kültürel Pantürkçülüğün belirgin üstü kapalı unsurlarını da mevcuttu.”¹⁴⁹ Türk Derneği nizamnamesi incelendiğinde genel kapsamda Osmanlı milliyetçiliğinin fikirlerinin yansıtıldığını ve unutulmuş Türk kimliğini tekrar canlandırmaya yönelik faaliyetlerden bahsedildiği görülmektedir. Nizamnamenin yanı sıra Yusuf Akçura'nın “Türklüğü Bilmeli ve Bilişmeliyiz” adlı makalesi de manifesto niteliğindedir. “Dünya politikası üzerinde büyük bir etki yapan bir politik düşünüş tarzının, yani milliyet ve ırkiyet fikirlerinin ele alınmasıyla başlanan yazıda Akçura, Türklüğün en kavi ve en medeni kısmı olan Osmanlıların ulusal kimliklerini unuttuklarına işaret eder öyle ki Mekteb-i Aliye'den mezun olan genç aydınlar bile, en eski medeniyetin – Mısır medeniyetinden bile eski- Turan halklarından biri, yani Sümerler ve Akatlar tarafından yaratıldıklarını bilmediklerini bu yüzden, Çin'den Tunus'a, Buhara'dan Sudan'a Asya'nın ve İslam dünyasının gerçek hükümlerini olan Türkler, Avrupalı milletlerin boyunduruğuna girecek bu nedenle yok oluşun önüne geçmek için Türkler Türklüğü öğrenmelidir”¹⁵⁰ şeklinde ifade etmiştir. Akçura, bazı Avrupalı devletlerde Türkoloji çalışmalarının başlatıldığını ifade etmekte fakat Türklerin bu konuya yeteri kadar önem göstermediklerinden yakınmaktadır. 1911 yılından itibaren faaliyetleri azalan Türk Derneği'ni her ne kadar canlandırmak için çalışmalar yürütülse de başarılı olunamamıştır. “19 Mayıs 1913'te Celal Sahir'in imzası ile yayınlanan bildiri de derneği zaman zaman daldığı derin uykusundan uyandırmak için olan

¹⁴⁵ Sarıay, a.g.e., s.95.

¹⁴⁶ Arai, a.g.e., s.25.

¹⁴⁷ Sarıay, a.g.e., s.101.

¹⁴⁸ Masami Arai, a.g.e., s.29.

¹⁴⁹ Landau, a.g.e., s.61.

¹⁵⁰ Arai, a.g.e., s.45.



teşebbüsler faide vermemiştir.”¹⁵¹ denilmektedir. Derneğin kesin kapanış tarihi bilinmemekle birlikte üyelerinin çoğunluğu sonrasında açılan Türk Yurdu ve Türk Ocakları’na bağlanmış çalışmalarını sürdürmüşlerdir.

2.4.2. Genç Kalemler Dergisi ve Yeni Lisan Hareketi

Türk milliyetçiliğinin gelişmesi konusunda faaliyetleriyle önemli bir yere sahip olan Türk Derneği’nin çalışmalarına paralel olarak Selanik’te ortaya çıkan Genç Kalemler dergisi, dilde Türkçülük akımına yön vererek milliyetçiliğin gelişmesine çok büyük katkı sağlamıştır. Balkanlar’ın önemli bir ticaret merkezi olan Selanik, yalnızca ticari faaliyetleriyle değil aynı zamanda özgür düşünce ortamıyla çeşitli dilleri ve kültürleri içerisinde barındıran kozmopolit yapısıyla bir kültür beşiği niteliğinde dönemin önemli bir yerleşim yeri olarak öne çıkmıştır.

Balkanlardaki milliyetçi ihtilal hareketinin hazırlık merkezi Selanik olduğu kadar, çeşitli komitelerin ve gizli derneklerin merkezleri ve mali kaynakları da burada bulunuyor aynı zamanda kozmopolit bir yapıya sahip olmasının getirisi olarak Batı yayınlarına kolay ulaşılabilir olması beraberinde devrimci düşünce ve hareketlerinin bu bölgede yoğunlaşmasına neden olmuştur.¹⁵²

Derginin çalışmaları Ali Canip ve Ömer Seyfettin önderliğinde yürütülmüş, temel amaç dilde sadeleşmeyi sağlamak olmuştur.¹⁵³ Özellikle Ali Canip’in derginin başına getirilmesi ve Ömer Seyfettin’in ordudan ayrılarak Selanik’e gelip derginin yazı işlerine katılması Yeni Lisan Hareketi’ni hızlandırmıştır. Bu süreçte Ömer Seyfettin’in ordudan ayrılıp Genç Kalemler’e katılması, İttihat ve Terakki’nin öğrenim ücretini ödemesiyle gerçekleşmiştir.¹⁵⁴

Genç Kalemler Dergisi’nde Türk dili ve edebiyatına dair yazılara yer verilmesinin yanında, zamanla yayınlanan makalelerde milliyetçilik fikri ön plana çıkmıştır. “Dilin sadece bir edebiyat problemi değil, aynı zamanda Türklerin hayatıyla yakından ilgili olduğu ele alınır ve 100 milyon kan kardeşini birbirine bağlayan bir bağ olduğu, bu sebeple İstanbul Türkçesini bütün Türklere yaymak gerektiği vurgulanmıştır.”¹⁵⁵

Derginin bir başka makalesinde dönemin devrimler dönemi olduğu belirtilerek ortaya çıkan yeni gelenekler Türklük çatısı altında toplanmıştır. “Gelişmiş ülkelere örnek olarak gösterilen

¹⁵¹ Sarınay, a.g.e., s.102.

¹⁵² Oba, a.g.e., s.211.

¹⁵³ Sarınay, a.g.e., s.103.

¹⁵⁴ Oba, a.g.e., s.212.

¹⁵⁵ Sarınay, a.g.e., s.104.



Japonya ve Almanya'nın seviyesine çıkılması gerektiği belirtilerek, Doğulu kavimlerin Batı'nın sömürgeciliğinden Türklük sayesinde kurtulabileceği vurgulanmıştır.”¹⁵⁶

Dergide Ziya Gökalp'in kaleme aldığı ideolojik şiir ve makalelerde özellikle “Turan” adlı şiir Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu zorlu dönemde Türk gençleri üzerinde önemli etki yaratmış ve milliyetçilik duygusunu körüklemiştir.

Ömer Seyfettin'in milli birlik temalı yazıları da Genç Kalemler Dergisi'nde önemli bir yer oluşturmakta idi. “Balkan milletlerinin milli uyanış ve istiklal hareketinin en yoğun olduğu birdönemde subay olarak görev yapan Ömer Seyfettin'in fikri yapısının şekillenmesinde Türklük düşüncesi ve milli benliğe dönüş konuları önemli bir yer tutmuştur.”¹⁵⁷

Genç Kalemler'in savunuculuğunu yaptığı Yeni Lisan Hareketi'ni Fuat Köprülü sert bir şekilde eleştirmiştir. Öyle ki bir süre sonra derginin yayınlanan makaleleri Fuat Köprülünün ortaya koyduğu fikirleri eleştirme amacı taşımakta idi. Köprülü, ırk teriminin kullanıma karşı Genç Kalemleri eleştirmiştir. Köprülü'ye göre; “Bu kavram tek ve sabit bir anlama sahip değildi, coğrafi ve sosyal şartlara göre değişen bir içeriğe sahip olmakla birlikte böyle bir tezden çıkan sonuç, doğal olarak Osmanlı Türklerini Osmanlı İmparatorluğu dışındaki Türklere ve eski Türk tarihinden ayırmaktı.”¹⁵⁸ Köprülü kozmopolit bir yapının varlığı milli oluşumların, milli bir edebiyatın önüne geçeceğini savunmuştur. Bu görüşe tepkisiz kalmayan Genç Kalemler Hareketi'nin öne çıkan yazarlarından Ali Canip, Yekta Bahir adıyla karşı bir yazı yayınlayarak hareketin temel amaçlarını tekrar belirtmiş, Köprülü'nün fikirlerini ağır bir şekilde eleştirmiştir. Köprülü'nün ırk terimini algılama şekliyle Genç Kalemler'in ifade ettiği ırk kavramının aynı olmadığını, hareket bu terimle kavim kavramını temsil ettiğini belirtmiştir. Ali Canip yazısında Türklüğün bir soy meselesi olmadığını öne sürmüştür. “Birçok Çerkezler, Kürtler, Arnavutlar ve melezler vardır ki Türklüğü ıslaha çalışıyorlar; çünkü biliyorlar ki Şark kavimlerini Garbın istibdat ve ihtikarından kurtaracak ancak Türklüktür.”¹⁵⁹

Genel çerçevede Genç Kalemler Hareketi'nin Türk milliyetçiliğine bakışını Ali Canip şu şekilde özetlemiştir; “Bütün kavimler diğer kavimleri beğenmemek istihkar etmek hisleri ile kavmi gururlarını muhafaza ve bu gururlarla manevi kuvvetlerini idame ettikleri halde, biz şarklılar bu kavmi gururdan mahrumuz öyle ki Anglosaksonlar, Almanlar, İtalyanlar, İspanyollar, Japonlar, Ruslar hatta son zamanlarda Fransızlar dahi gururla mütehassis olmuşken içimizde bulunan Rumlar,

¹⁵⁶ Sarıay, a.g.e., s.105.

¹⁵⁷ Sarıay, a.g.e., s.106.

¹⁵⁸ Arai, a.g.e., s.71.

¹⁵⁹ Arai, a.g.e., s.72.



Ermeniler, Araplar, Arnavutlar bile kavmi gurura malik oldukları halde biz mahrumuz; çünkü bizde şahsi gurur vardır.”¹⁶⁰

Türklerin geçmişin en kahraman ulusu olduğu vurgulanmış, gelecekte bu doğrultuda gelişmiş bir milleti olacağı ön görülmüştür. “Asya’nın 100 milyon Türkü, sosyal adaletle birlikte uluslararası adaletinde fatih ve kurucusu ve yayıcısı olacaktır.”¹⁶¹ düşüncesiyle hareket edilmiştir. Bu fikirler doğrultusunda alınan kararlar ve uygulamalar bir süre sonra İttihat ve Terakkinin gerçekleştirmeye çalışacağı ilkelerin tezahürü niteliğindedir.

Genel olarak Genç Kalemler Hareketi’nin de Jön Türk Hareketi gibi amacı Türk milli kimliği temel alınarak birlik oluşturma düşüncesi idi. Genç Kalemler de Osmanlı’nın içinde bulunduğu buhranlı zamanlarda devletin yeniden inşasını sağlamak amacıyla oluşturulan milli bir harekettir.

2.4.3. Türk Yurdu

1911 yılının ağustos ayında İstanbul’da Türk Yurdu adıyla kurulan dernek aynı zamanda yurt dışında bulunan Türk öğrenciler için oluşturulmuş bir kurumun da adı idi. Bu kurumda faaliyet yürüten dış Türklerin birçoğu Pantürkçü eğilimlere sahipti. İstanbul’da bulunan Türk Yurdu Derneği; Yusuf Akçura, Hüseyinzade Ali, Ahmet Ağaoğlu, Mehmet Emin Yurdakul gibi Pantürkçülüğün savunuculuğunu üstlenmiş aydınlar tarafından oluşturulmuştur. Derneğin temel amacı sosyo- kültürel faaliyetleri artırmak ve daha önce Türk Derneği’nin tam olarak başaramadığı Pantürkçülük fikirleri etrafında birleşmeyi sağlayarak milliyetçi oluşumları kuvvetlendirmektir. Türk Yurdu dergisini Genç Kalemler ve Türk Derneği oluşumlarından ayıran temel farklılık, Osmanlı Devleti ile ilgili sınırlı sayıda yazı çıkarılmış olması idi. Bu durum da daha çok Pantürksit ideali doğrultusunda hareket edildiğini kanıtlar niteliktedir.

Türk Yurdu savunucuları kendilerini halk seven ve milliyetçi insanlar olarak tanımlamakla birlikte, gerçekleştirmek üzere önlerine koydukları temel amaç bir Türk orta sınıfı, ulusal bir burjuvazi yaratarak dinsel tutuculuğa karşı mücadele eden, kadının toplumdaki siyasal ve ekonomik rolünü güçlendirmeye çalışan ve eğitimin modernleşmesini isteyen münevver bir kesimin ideolojisiydi.¹⁶²

II. Meşrutiyet’in ilanının ardından belirli Avrupa ülkelerinde yaşayan ve eğitim alan Osmanlı vatandaşı öğrenciler, birtakım oluşumlar etrafında birleşerek dayanışmayı artırmak amacıyla hareket etmişlerdir. Fakat daha çok Osmanlılık esasına üzerine düşüncelerini temellendirdikleri için beklenen amacı gerçekleştirememişlerdir. Milliyetçi düşünce etrafında birleşen öğrenciler Türk Yurdu adı altında dernekler oluşturmuştur. Avrupa’nın farklı şehirlerinde oluşturulan Türk yurtları arasında

¹⁶⁰ Oba, a.g.e., s.223.

¹⁶¹ Oba, a.g.e., s.224.

¹⁶² Georgeon, **Türk Milliyetçiliğinin Kökenleri**, s.71.



ortak bir ülkü etrafında birleşmek amacıyla çalışmalar yürütülmüş ve ortak bir dernek belirlenerek faaliyetler bu doğrultuda devam ettirilmiştir. Bu dernekler arasında Lozan Türk Yurdu öne çıkmış ve öncülüğünde Lozan’da Birinci Yurtçular Derneği Kongresi düzenlenerek yayınlanan beyannamede; derneğin temel amacının içtimai Türkçülük olduğu ifade edilmiş “uçuruma doğru yuvarlanan Türklük, koca bir milletin imdat isteyen feryadından başka bir şey değildir.” ifadelerine yer verilmiştir.¹⁶³ Derneğe bütün Türk gençlerinin katılabileceği vurgulanmıştır. Bu davetin ardından Avrupa’nın çeşitli şehirlerinde bulunan Türk gençleri Lozan Türk Yurdu bünyesinde toplanarak Türk Yüksel adında bir dernek oluşturmuşlardır. “Bu derneğin nizamnamesine göre amaç: Türklüğün irfanen, içtimaen, iktisaden ilerlemesi olarak tespit edilmiş ve cemiyetin siyasetle katiyen uğraşmayacağı belirtilmiştir.”¹⁶⁴ Derneğin çalışma programında Türk milletinin eğitime yönelik faaliyetleri yoğunlukta olmuş, iktisadi planlamalara ağırlık verilerek Türk ticaretinin gelişmesi amaçlanmıştır. Genel çerçevede Türk milletinin sosyal, ekonomik ve kültürel yönden gelişmesi için çalışmalar sürdürmüş ve Türklük şuuru kapsamında kararlar alınmıştır.

Avrupa’da gerçekleştirilen kongrelerden en önemlisi İkinci Yurtçular Derneği Kongresi’dir. Bu kapsamda Avrupa’nın dört bir yanından gelen Türkçü öğrenciler toplanmıştır. “Kongrenin açılışında dernek adına konuşan Hacı Nasuhoğlu Cevdet Bey konuşmasına; Ziya Gökalp’in “vatan ne Türkiye’dir Türklere ne Türkistan, Vatan büyük ve müebbet bir ülkedir: Turan!” mısraları ile başlamış ve “yurtçuluk içtimai ve milli mezhebimizin ilk taslağı milliyetçilik esası üzerine yaptı ve atıye ait mesaisine bir düstur olmak üzere Türklükte içtimai inkılapçılık tertibini ifade etmiş, yurtçuluk bir nevi mezhepçiliktir, hakiki bir mefküreciliktir.” demiştir.¹⁶⁵

Avrupa’da kurulan Türk Yurtları tamamen siyasetten uzak bir yapılanmayla Türkçülük fikrini benimseyerek milli bir şuurla faaliyetlerini yürütmüşlerdir. Bu dernekler etrafında birleşip Türk şuuru ve milli idealler doğrultusunda çalışmalarını sürdüren Türk öğrenciler, Türk milletinin haklılığını ortaya koyma amacıyla ve Mill Mücadeleye katkı sağlamak için başta Türk Menfaatlerini Koruma Cemiyeti gibi çeşitli kurumlarla çalışmalar yürütülmüş ve yayınlar ortaya koyulmuştur. İstanbul’da kurulan Türk Yurdu dergisinde yapılan çalışmalar da aynı idealist duygularla yürütülmüştür.

Türk Yurdu dergisi siyasal Türkçülüğün başlamasına kadar Türklerin ilgi sevgi ve güvenini kazanmak ve Türklerin milli bilince bir an evvel varmaları için sade bir Türkçe ile milli şiirleri, hikayeleri, Türk ulusları ve memleketleri hakkında bilgileri, bu konuda seyahatnameleri, Türkoloji ile ilgili haberleri, milliyetçilik lehinde yazıları ile dil sadeleşmesine dair tartışmaları, iktisadi konuları, Türklerin karşı karşıya buldukları sorunları ortaya koymaya çalışmıştır.¹⁶⁶

¹⁶³ Sarıay, a.g.e., s.108.

¹⁶⁴ Sarıay, a.g.e., s.108.

¹⁶⁵ Sarıay, a.g.e., s.109.

¹⁶⁶ Oba, a.g.e., s.231.



Türk Yurdu dergisi Türk milliyetçiliğinin yani Türkçülüğün kalkanı olmuş diğer ideolojiler arasında meydana gelecek fikir çatışmalarının önüne geçmiştir. Derginin öne çıkan ve vurgulanması gereken bir diğer özelliği tüm Türk Alemini içine alan geniş kapsamlı faaliyetleridir. “Türk Yurduna damgasını vuran iki temel çizgi Pantürkizm ve ilerlemeciliktir.”¹⁶⁷Bu kapsamda Türk Aleminin bütünü, Türklük çerçevesinde ele alınmıştır. Pantürkizm de kültürel bir olgu olarak değerlendirilmiş siyasal olaylar dışında kültürel birliği tanımlamak ve güçlendirmek için kullanılmıştır. Özellikle dergide oldukça geniş bir yer verilen Türklük Şuuru bölümünde Rusya’da yaşayan Müslüman toplulukları Turancı bakış açısıyla tanıtmaya amaçlanmıştır.¹⁶⁸ Bu dernek de kuruluşundan bir müddet sonra Türk Ocaklarına katılmasından dolayı uzun süreli bir oluşum olamamıştır. Derneğin en önemli katkısı Halka Doğru adıyla yayınlanan dergi ekidir. Bu dergi, eki ile birkaç yıl içerisinde Pantürkçülüğün en önemli yayın organı haline gelmiştir. Türk Milliyetçiliğinin güçlü savunuculuğunu üstlenen dergi yönetimi yaptıkları çalışmalar doğrultusunda ortaya çıkan milli bilinç ülke sınırlarını aşmıştır.

2.4.4. Türk Ocakları

Ulus- devlete geçiş sürecinde ortaya koyduğu faaliyetleriyle Türk Ocakları, ideolojik yapısı gereği kısa sürede elde ettiği gelişim dönemin şartlarıyla doğrudan bağlantılıdır. “II. Meşrutiyet dönemi sonrası devletin gerek iç gerekse dış olaylarından kaynaklı bunalımlar; Avusturya’nın Bosna Hersek’i ilhaki, Bulgaristan’ın bağımsızlığını ilan etmesi, Girit Meselesi, 31 Mart Vakası, Trablusgarp Savaşı devlet yapılanmasında büyük sorunlara neden olmuş ayrıca Balkan Savaşları sonucu, Rumeli’nin kaybedilmesi sonrasında binlerce Türkün göçe ve katliama tabi tutulması gibi olaylar Türkler arasında büyük bir şok tesiri yaratmış ve Osmanlılık ideolojisinin fiilen iflasını sağlamıştır.”¹⁶⁹ Bu olayların devamında Türkçü aydınlar milli şuur ile hareket edip Türkleri bir arada toplama düşüncesiyle çalışmalarını sürdürmüşlerdir. Türklük ideolojisi kapsamında köklü ve milli bir değişim yapılması, siyasi inkılabın yanında Türklük çatısı altında sosyal bir inkılabın da gerçekleştirilmesi gerektiği savunuluyordu. Bu doğrultuda Türk Derneği, Genç Kalemler dergisi ve son olarak Türk Ocaklarına bağlanan Türk Yurdu dergisiyle sosyal inkılabı gerçekleştirmek için yoğun faaliyetler yürütülmüştür. Türk Ocakları da bu faaliyetler içerisinde milli varlığı korumak, yüceltmek amacıyla bilimsel çalışmalarda bulunmuştur.¹⁷⁰ İngiltere’nin Türk Ocaklarına dair 1917 tarihli konsolosluk raporunda; Türk Ocaklarının yürüttükleri faaliyetleri siyasi oluşumlar kapsamında veya Avrupa karşıtı bir ideoloji olarak değerlendirmenin yanlış olduğunu,

¹⁶⁷ Georgeon, **Türk Milliyetçiliğinin Kökenleri**,s.70.

¹⁶⁸ Füsun Üstel, **İmparatorluktan Ulus-Devlete Türk Milliyetçiliği (1912- 1931)**,İletişim Yayınları, İstanbul 1997,s.50.

¹⁶⁹ Sarıay, a.g.e., s.118.

¹⁷⁰ Üstel, a.g.e., s.52.



Türk Ocaklarının temel amacının gençler ve aydınlar arasında birlik sağlayarak, milli bilinci yerleştirmek olduğu belirtilmiştir.¹⁷¹

Sivil toplum örgütü niteliğindeki Türk Ocakları, Askeri Tıbbiye Mektebi'nin Türk öğrencileri tarafından temelleri atılmış bir oluşumdur. Fakat örgütü oluşturan öğrencilerin aynı zamanda ordu mensubu olmalarından kaynaklı ortaya çıkan problemler sonrası, bu oluşumu gerçekleştirebilmek için dönemin milliyetçi aydınlarından yardım istenmiştir. Bu doğrultuda hazırladıkları derneğin amacını konu eden bildiriye aydınlara iletilmişlerdir. 24 Mayıs 1911 tarihli bildiri şöyle özetlenebilir: “Bir önceki kuşak gibi, Türklerin yaşadığı yıkıma seyirci kalınmaz, bu süreci ancak eğitimin yaygınlaşması durdurabilir ayrıca Kanun-ı tekâmüle uygun olarak ziraat, ticaret ve sanayi ile kazanılmış bir hakimiyet-i içtimaiyeyi kuru bir hakimiyet-i siyasiyeye tercih etmekteyiz.”¹⁷² “Böyle bir cemiyetin temel taşlarını yüksek mekteplere devam eden Türk gençlerinin maddi manevi fedakarlıklarıyla atacaklarını belirten Tıbbiyeliler beyannameyi verdikleri kişilerden görüşlerini bildirmelerini, ilmi ve fiili iş birliğinde bulunmalarını da istiyorlardı.”¹⁷³ Öğrencilerin yardım istediği aydınlar olumlu karşılık vermiş, bu aydınlar arasında Yusuf Akçura, Rıza Tevfik ve Ahmet Ferit ön plana çıkmıştır. Dört öğrenci ve sekiz aydından oluşan bir toplantı organize edilmiştir. Bu toplantıda Ahmet Ferit Türk Ocağı'nın temel ilkelerini; Bir kulüp kurulacak, kurulan bu kulüpte toplanan Türk gençleri milli birlik ve beraberliği ortaya koyacak çalışmalar organize edecek, bu doğrultuda halkın uyanışı sağlanacak ve yeni neslin Türklük bilinci ile hareket etmesi için her türlü imkanlar kullanılacak: konferanslar düzenlenecek, kitap ve broşürler dağıtılacak ve gerekirse yeni okullar açılacak, şeklinde belirtmişti.¹⁷⁴

3 Temmuz tarihinde 231 askeri tıp öğrencisinden oluşan grubu yine bir tıp öğrencisi olan Hüseyin Fikret ve bir kurmay subay Dr. Remzi Osman bir araya getirerek bir toplantı organize etmiş ve bu toplantıya Mehmet Emin Yurdakul, Ahmet Ferit, Yusuf Akçura, Mehmet Ali Tevfik, Emin Bülent, Fuat Sabit ve Ahmet Ağaoğlu çağırılmış ve bu ekip Türk Ocağı adı verilen örgütün kurulmasına karar vermiştir.¹⁷⁵

Türk Ocağı'nın yönetim kısmını Mehmet Emin Yurdakul, Ahmet Ferit Tek, Yusuf Akçura, Fuat Sabit ve Mehmet Ali Tevfik (Yükselen) gibi isimler oluşturmuştur.¹⁷⁶ 1911 yılının haziran ayında fiilen kurulan Türk Ocağı'nın resmi kuruluşu Mart 1912'dedir.¹⁷⁷ Türk Ocakları herhangi bir siyasi partinin kontrolüne girmeden çalışmalarına devam edip bağımsız yapısını korumaya çalışsa da İttihat

¹⁷¹ F O. 371 / 12320 (1917), s.189.

¹⁷² Arai, a.g.e., s.113.

¹⁷³ Sarıay, a.g.e., s.125.

¹⁷⁴ Arai, a.g.e., s.114.

¹⁷⁵ Arai, a.g.e., s.115.

¹⁷⁶ Tarık Zafer Tunaya, **Türkiye'de Siyasi Partiler, Cilt I.**, İletişim Yayınları, İstanbul 2000, s.432.

¹⁷⁷ İ.Arda Odabaşı, **Osmanlı'da Sosyalizm, Türkcülük ve İttihatçılık-Rasim Haşmet Bey-**, Kaynak Yayınları, İstanbul 2011, s.16.



ve Terakki'nin giderek Türkçülüğe önem vermesi bu iki oluşumun kaynaşmasını, ortak bir ideolojide birleşmesini sağlamıştır. Tekin Alp özellikle 1913'ten itibaren hemen hemen bütün bakanların mecliste ittihatçı, Türk Ocağı'nda ise Turancı olarak kendilerini ifade ettiklerini belirtmiş, başta Cemal ve Talat Paşalar olmak üzere sayıları oldukça fazla olan İttihat ve Terakki üyelerinin yapılan Ocak toplantılarında "Biz de Ocaklıyız" ifadelerini kullandıklarını kaydetmiştir.¹⁷⁸ Türk Ocakları yönetsel açıdan bağımsızlığını korumayı başarmış tamamen İttihat ve Terakkinin kontrolüne girmemiştir. Ulusallaştırma ve Türklük şuurunu yerleştirme amacıyla çalışmalarını yürüten Türk Ocaklarına Ahmet Ağaoğlu şu yönetimi göstermiştir: "Artık yerleşmiş ve oturmuş olan ocaklar, çevrelerini ışıktandırmaya, amaçlarını çevreye saçmaya, içinde buldukları uluslar için birer verimlilik kaynağı olmaya başlamalıdır."¹⁷⁹ Türk kimliğinin temellendirildiği bu dönemde Türk Ocaklarının yürüttüğü bütünleştirici faaliyetler oldukça büyük önem taşımakta idi. Yapılan çalışmalarla Türklük şuru yükselmiş ve Türklük çevresi içerisinde yaşayan ögeler, bu ideolojinin çekim gücüne karşı direnememiş, bu doğrultuda Türkçülük uygarlığın temel ögesi haline gelmiştir.

2.4.5. Türk Ocaklarının Turancılık Algısı

Devrin şartları göz önünde bulundurulduğunda Türk Ocakları faaliyetlerini Türkçülük ve Milliyetçilik fikirleri etrafında şekillendirip halkta heyecan ve telkin yoluyla milli şuru güçlendirip canlı tutmayı temel amaç edinmiştir. Türkiye'nin yakın tarihine kuruluşuyla ve yaptıkları faaliyetlerle damgasını vuran Türk Ocakları, Osmanlı'nın kozmopolit yapısı içerisinde Türk milliyetçiliği kapsamında gelişerek teşkilatlanmış bir kurumdur. Zaman içerisinde Türk milliyetçiliğinin temsilcisi konumuna gelen Türk Ocakları, siyasi faaliyetlerin de dışında durarak Türkçülük akımını sosyo-kültürel zeminde geliştirerek dönemin en önemli fikir akımı haline getirmiştir. Türkçülük akımını benimseyen ve savunuculuğunu üstlenen dönemin öne çıkan aydınları Türklerin devlet yapılanması içerisinde milli ülküden uzak kaldıklarını, bu durumun da Türklerin geri kalmasına neden olduğunu belirtmişlerdir. Yapılan sosyal inkılaplarla milli şurun uyandırılıp Türklerin her bakımdan öne çıkması amaçlanmıştır. Böylece devlet yapılanması içerisinde milli birlik sağlanıp Türklerin her yönden gelişmiş bir millet olmasının ardından dünyada yaşayan Türkler arasında kültürel birlik sağlanacak idi. Başlangıçta sosyal ve ahlaki bir hareket olan Türkçülük, zaman içerisinde gelişen olaylarla birlikte siyasi bir hareket halini almıştır.

Türk Ocakları çevresindeki aydınlar, devleti siyasi, milleti de kültürel olmak üzere iki farklı varlık olarak ortaya koyarken, İslamiyet'in Türk milletinin ayrılmaz bir parçası olduğunu vurgulamakla beraber Müslüman ile Türk kavramlarına açıklık getirmişler böylece Türk kavramı millet tanımı ve Türklükte, ortak kültürü esas alan bu aydınlar ırkçı anlayışa karşı çıkarken, milletin coğrafi ve siyasi sınırlara bağlı olmadığını savunmakta ve Türklüğü bir bütün olarak görmektedirler.¹⁸⁰

¹⁷⁸ Sarıay, a.g.e., s.142.

¹⁷⁹ Tekin Alp, **Türkleştirme**, Kültür Bakanlığı Kültür Eserleri Yayınları, Ankara 1978, s.6.

¹⁸⁰ Sarıay, a.g.e., s.180.



Bütün Türk kökenli kavimleri birleştirme düşüncesi olan Turancılık Pantürkizm’le eş anlamlıdır. Bu düşünce kapsamında faaliyetlerini yürüten Türk Ocakları içerisindeki bazı aydınlar Turancılık ve Pantürkizm’e temkinli yaklaşmıştır. Bu dönemde Turancılık ve Türkçülük görüşleri arasındaki ayrımın belirsiz olması dönemin aydınları arasında kimin Turancılık ideolojisiyle hareket edip etmediği konusunda kesin bir ayrımın yapılmasını mümkün kılmamıştır. Turancılık dönemin aydınlarını etkilediği gibi siyasileri de etkisi altına almıştır. Ruslara karşı Turancılık ideolojisi stratejik bir üstünlük olarak kabul edilmekte idi. Birinci Dünya Savaşı’nın cereyan ettiği yıllarda her ne kadar edebi ve tarih konulu eserlerde birçok aydın Turancılık ideolojisi kapsamında yayınlar yapmışsa da bu daha çok romantik bir seviyede kalmış, Turancılık fikrinin somut bir gerçeklik olarak kabul edilmesi gecikmiştir. Öyle ki Türk Ocakları içerisinde kadın haklarının güçlü savunuculuğunu üstlenen Halide Edip Adivar da devletin içinde bulunduğu zorlu dönemde kurtuluşun Turancılık ideolojisinde görülmesine rağmen bu durumu bir hayal olarak değerlendirmiştir. “Yeni Turan hiç şüphesiz bir ütopya idi ve ütopyalar gibi tahakkuk ettirilmesi mümkün olmayan gayeleriydi.”¹⁸¹

Türk Ocaklarının ilk başkanı olan Ahmet Ferit, Tek Türklük düşüncesi ile hayalci düşüncelere kapılmamak gerektiğini, Turan fikrinin büyük bir ideal olduğunu ve bu büyük ideali gerçekleştirmek amacıyla yapılacak faaliyetlerin dış kuvvetlerin siyasi yapılanması içinde yer edindiği için bu durumun onları kışkırtabileceğini ve mevcut yönetimin etkilenebileceğini belirtmiştir. Bu dönemde asıl adı Moiz Cohen olan Tekin Alp “Türkler Bir Ruh-i Milli Arıyorlar” adlı makalesinde;

Türkler arasında uyanan milliyetçiliğin kısa zamanda Pantürkçülüğe dönüşeceğini, zira Türklerin ırklarının birleşmesinden yana olduklarını belirtmiş ayrıca Pantürkizm pek meşru olan bir histir azami bir programı ifade ihtiva eder.. ve bundan dolayı pek faydelidir.¹⁸² ifadelerine yer vermiştir.

“Türk Ocaklarının temel amacı Türklerin kültürel düzeyini yükseltmek olarak belirtilmiş ancak daha az önemli olmayan hedefi ise, milliyetçi ve Pantürkçülerin ortak güçlerini ustalıklı bir araya getirecek bir toplantı zemini oluşturuyor olmasıydı.”¹⁸³

Türk Ocakları bünyesinde faaliyetlerini devam ettiren aydınların milli şuurun oluşması ve gelişmesinde katkıları büyüktür. Bu dönemde ortaya koyulan milliyetçilik düşüncesiyle bağımsız bir kimlik ortaya koyma çabası, Türk toplumunun modern milliyetçiliği benimsemesi açısından Türk Ocakları bu ideolojik algıyı temellendiren faktör olmuştur. Sonuç itibarıyla Türk Ocakları, Turancılık ideolojisi kapsamında birlik ve beraberliği sağlamaya yönelik faaliyetlerde bulunan, ayrıca ulus devlete geçiş sürecine etki eden ve rejiminin yerleşmesinde sosyal kültürel faaliyetler yürüten önemli bir oluşumdur.

¹⁸¹ Halide Edip Adivar, **Yeni Turan**, Can Yayınları, 7.Baskı, İstanbul 2019, s.144.

¹⁸² Sarıay, a.g.e., s.185.

¹⁸³ Landau, a.g.e., s.63.



ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. İNGİLİZ BELGELERİNE GÖRE TURANCILIK

3.1. Turan Kavramı

Turan kelimesi terim olarak Farsçadan literatüre geçmiş olup ilk olarak Firdevsi'in Şehname'sinde yaklaşık M.S 1000 yıllarında kullanılmış şimdiki Amu Derya'nın ötesindeki ülkeye verilen isim olduğu kaynaklarda belirtilmiş, Turan kelimesinin sıfat hali olan Tura ilk olarak Zerdüştlüğün kutsal kitabı olan Avesta'da ele alınıp, mevcut ilahiler dile getirmekle kalınmamış detaylı bir şekilde incelenmiştir.¹⁸⁴ "Tura isminin, Avesta'da dünyadaki insanların ilkel etnografik ayrımını beyan etmek için kullanıldığı ve ayrımın doğrudan eski İran'ın komşularına dayalı olarak yapıldığı gözükmemektedir."¹⁸⁵ Nuh'un oğulları Ham, Şam ve Yasef'ten bahseden Eski Ahit, buna karşılık Avesta'da Yima'nın varisi Thraetaona'nın üç oğlundan ve dünyanın bu üç varis arasında paylaştırıldığından söz etmekte, bu duruma göre merkez olarak kabul edilen İran Arya'nın, Doğu Tura'nın ve Batı ise Sairima'nın hakimiyeti altındadır.¹⁸⁶ Turyalı kavimler ile Aryalı kavimler arasında süre gelen çatışma tarihte kanlı savaşlara neden olmuştur. Dünyanın üç parçaya bölünmesiyle ilgili Firdevs'in Şehname'sinde İran ve Turan arasındaki bölge, Turan İmparatorluğu olarak tanımlanmaktadır. Turan kavramı zamanla Orta Asya'dan, Ural-Altay bölgesini ifade etmek için kullanılan bir terim haline gelmiştir.

Genel çerçevede Asya ve Avrupa haritası incelendiğinde Türkiye'nin doğusuna doğru ilerleyip Azerbaycan ve Hazar Denizi'nin güneyinden Orta Asya'ya, oradan Doğu Türkistan ve Batı Türkistan'ı kapsayan, sonrasında Sayan ve Tanrı Dağları'ndan Japonya'ya, oradan kuzeye doğru ilerleyerek Finlandiya ve Baltık Denizi'nden, Macaristan ve Bulgaristan'ı kapsayan bölgede Turan kökenli halklar yaşamaktadır. Buradan da anlayabileceğimiz gibi Turanlılar olarak adlandırılan Türk kökenli halklar geniş bir coğrafyada hüküm sürmüştür. Bu sınırlar içerisinde yaşayan içlerinde Türkmen, Finlandiya Finlileri, Moğollar, Özbekler, Baltık ülkeleri, Macarlar ve Bulgarlarıyer

¹⁸⁴ İngiliz Gizli Servisi MI5'e göre Turanlılar ve Pan-Turanizm, çevirenler: Gonca Bayraktar Durgun- Şenol Durgun, Alter Yayıncılık, Ankara 2005.s.16.

¹⁸⁵ MI5, s.16.

¹⁸⁶ MI5, s.17.



aldığı bütün topluluklar Turan kökenlidir. Geniş bir coğrafyada yaşayan Turan kökenli hakların, jeopolitik olarak da birbirlerine yakın olmalarının getirdiği avantajlarla birçok ortak noktaları bulunmaktaydı.

Bu ortak özelliklerinden bazıları; benzer fiziksel tipe sahip olmaları, genellikle aynı dili konuşmaları ve Şamanizm dinini benimsemeleridir.

Şüphesiz ilk Turanlıların, günümüzde yaşayanların fiziksel ve diğer özelliklerinde gösterildiği gibi, tarih öncesi zamanda Altay Dağı çevresinde otururlarken tek bir ırk oldukları söylenebilir bununla birlikte hala orada yine yalnızca Turan halklarına ait insanlar oturmakta ve orası Turan ailesinin günümüzdeki değişik boylarının köken yeri olarak gösterilmektedir.¹⁸⁷

Kültürel yapısı, konumu ve kavramsal yönden incelendiğinde Turancılık, Türk kültürü ve tarihi coğrafyasına verilen isimdir. Turancılık kavramı jeopolitik bir tez olarak da değerlendirilebilir. I. Dünya Savaşı öncesi mevcut durumların bir getirisi olarak ortaya çıkan Turancılık, Batıcılık gibi kültürel ve siyasi birliği sağlamak amacıyla oluşturulmuş özgün bir yapıdır. Dünya tarihinde paix-Americane ve paix-Rome gibi örnekleri mevcuttur. Dönemin güçleri kendi çıkarları doğrultusunda Doğu'ya yönelmeleri, Osmanlı-Türk aydınlarının yürüttükleri faaliyetlere hız kazandırmış, beraberinde Türk dünyasının birliğini sağlamak temel politikaları haline gelmişti.

Turan terimi gerek sosyolojik gerek siyasi gerekse tarihsel olaylar kapsamında genel bir çerçevede değerlendirdiğimizde görüyoruz ki; Batılı güçler doğrudan veya dolaylı olarak bu kavramın etkisi içerisinde stratejik planlamalar yapmışlardır. Dil ve ırk üzerine yapılan araştırmalarda Turan terimi incelenerek günümüze kadar bilgi aktarımı sağlanmıştır. “Dil bakımından incelendiğinde görüyoruz ki, Hint Avrupa ve Sami dillerine ait olmayan, Avrupa ve Asya dillerine genel bir atıf olarak benimsenen Turan, Ural-Altay ve Fin- Ugor alt ayrımıyla, hem Fince ve Macarca gibi Avrupa kıtasında konuşulan bir dil ailesinin popülar adı olarak kullanılır.”¹⁸⁸ Turan halkının birbirine ne kadar yakın olduğunu ilk olarak dil bilimci ve mantıkçı Castren (1813- 1853) konu edinmiştir.¹⁸⁹ Sosyolojik ve siyasal açıdan irdelendiğinde Turancılık yeni bir kimlik olarak zamanla benimsenmiştir.

Turancılık ve Pantürkçülük kıyaslandığında Turancılığın, “Doğu Akdeniz’den Japonya Denizi’ne kadar uzanan ve Kuzey Buz Denizi sahillerine kadar genişleyen ve Asya’yı geniş bir

¹⁸⁷ MI5, s.21.

¹⁸⁸ Günay Göksu Özdoğan, “Dünya’da ve Türkiye’de Turancılık”, Modern Türkiye’ de Siyasi Düşünce Milliyetçilik, Cilt 4, Ed: Tanıl Bora- Murat Gültekinil, İletişim Yayınları, İstanbul 2002, s.389.

¹⁸⁹ MI5, s.20.



kemer gibi kesen bir alan olduğunu görmekteyiz.”¹⁹⁰ “Turan’ın esas iki kolu, Avrupa içlerine kadar yapılan göçlerle taşınmış, kuzeyden batıya doğru Baltık Denizi’ne ve Atlantik Okyanusu’na; güneyden Budapeşte’ye; güney doğudan bölgenin önemli bir kısmına yerleşmişlerdir.”¹⁹¹ Pantürkizm kavramı ise Türk kültürüne mensup Türkçe konuşan halkları esas almaktadır. Bu iki kavram İkinci Meşrutiyet’in ilan edilmesinden sonra eş anlamlı olarak kullanılmaya başlanmıştır. Turan terimini benimseyip Türk düşünce dünyasına yerleştiren Ziya Gökalp; “Turan kelimesini bütün Türk boylarını ihtiva eden Büyük Türkistan’a hasretmemiz lazım gelir” demektedir.¹⁹²

Macaristan’ın topraklarının büyük bir kısmını kaybettiği Trianon Barış Antlaşması sonrasında Turan kelimesi jeopolitik bir kavram olarak ortaya çıkmıştır. Avrupalı devletlerin Macaristan’a karşı uyguladıkları bu siyasi hamlenin nedenleri arasında; öncelikle muhtemel bir Macar imparatorluğu oluşumunun önünü kesmek, Eflak, Boğdan gibi prensliklerden devlet yaratma düşüncesi, Mora isyanıyla da denenmiş olan Osmanlı İmparatorluğu’nun parçalanmasını hızlandırmak ve olası bir Rus tehdidine karşı Avrupa’da belirli bir bölge oluşturmak yer almakta idi. Macar aydınlarının konuyla ilgili araştırmaları derinleştikçe görüldü ki, Turan kavramı yüzeysel algılamaların aksine bir zihniyet farklılığıydı ve Doğu’ya yönelik hareketini başlatan bir fikir ve düşünce ayrılığıydı. “Turan kelimesi, Turlar yani Türkler demek olduğu için münhasıran Türkleri ihtiva eden bir isimdir. O halde Turan kelimesi bütün Türk şubelerini ihtiva eden büyük Türkistan’a hasretmemiz lazımgelir.”¹⁹³

Turan kavramının Macaristan’da ortaya çıkması, zamanla bu düşüncenin Türk kültür ve uygarlığı ile buluşmasını üç döneme ayrılmak mümkündür.

I. Dönemde Turancılığının Budapeşte merkezli jeopolitik bir tez olduğu düşüncesi hakimdi. Öyle ki bu dönem, Jön Türk hareketinin de etkisiyle toplumda Türkçü fikirlerin yer bulması beraberinde milli bir şuurun oluşmasını sağlamıştır. Turancılığın en önemli amacı, dönemin diğer siyasi güçleri karşısında Türk kültür ve medeniyetini yansıtan Turan birliğini oluşturarak Türk düşünce dünyasında birlik ve beraberliği sağlama düşüncesi idi.

II. Dönem, Turancılık fikrinin olgunlaşma aşamasıdır. Türk -Macar ittifakı oluşturulmaya başlanmış, Türk aydınlarının Türk kimliği ile ilgili çalışmaları derinleşmiş, İttihat ve Terakki’nin savunuculuğunu yaptığı Turancılık fikrinin en parlak zamanını yaşadığı dönemdir.

¹⁹⁰ MI5, s.19

¹⁹¹ MI5, s.19

¹⁹² Ziya Gökalp, **Türkçülüğün Esasları**, haz: Mehmet Kaplan, M.E.B yayımları, 4. Baskı, İstanbul 1999, s.26-27.

¹⁹³ Necati Gültepe, **Turan, Turancılık Tarihinin Kaynakları**, Turan Kültür Vakfı Yayınları, İstanbul 1999, s.57.



III. Dönem ise, Tatar Türklerinin Rus baskısından ve asimilasyonundan kurtulmak ve bağımsızlıklarını kazanmak için Osmanlı Türkleriyle hareket edip milli şuuru canlandırıp Turan birliğini sağlamlaştırmayı hedef alan süreçtir.

Bu aşamalarla birlikte Turancılık, başlangıçta ülkelerin ortak çıkarları doğrultusunda bir araya gelmelerini sağlarken daha sonra bu fikir Türkçülükle, oradan da Pantürkizm’le özdeşleşerek dünya siyasetinde yerini almıştır.

1908 Genç Türk inkılabıyla başlayıp, İttihat ve Terakki’nin faaliyetleriyle taçlandırılan Turancılık hareketi, Türk aydınları tarafından sistemleştirilerek siyasi bir doktrin haline gelmiştir.

3.2. Pantürkizm’in Kökenleri

Pantürkizm hareketi yalnızca bölgesel Türk birliğini sağlamanın dışında, uluslararası konumda da Türklerin barıştan yana tavrını gözler önüne sermiştir. Pantürkizm düşüncesi ile Türkler yeni bir dönem inşa etmeye başlamıştır. Başlangıçta Pantürkizm Osmanlı imparatorluğu dışında yaşayan Türklerle birlik olma düşüncesi, dış güçler tarafından olası görünmüyordu. Bu hareketin zamanla güçlenmesi Osmanlı yönetiminin içinde bulunduğu durumla ilişkilendirebileceği gibi, mevcut yönetimin zayıflaması ve Osmanlılık fikrinin başarısızlığı Türkler arasında birleşme fikrinin doğmasını sağlamıştır.¹⁹⁴ Toplumsal ve kültürel zeminde Türk birliğini oluşturma gerek Osmanlı imparatorluğunun içinde gerekse dışında yaşayan Türklerin birbirleriyle ilişkileri, ilk olarak 1860-1870 yılları aralığında meydana gelen Rus-Çin işgalleriyle perçinlenmiştir.¹⁹⁵

Pantürkizm’in sosyo-politik gelişim seyri zaman zaman farklılık göstermiştir. Rusya’daki Türk halkları içerisinde bulunan ve milliyetçi düşüncüyü benimseyen aydınlar tarafından Pantürkizm ideolojisinin temelleri atılmıştır.¹⁹⁶ Rusların Türk kökenli halkları Ruslaştırma politikası başarısız olmuş, tepki gösteren halk, Türkçülük hareketi etrafında birleşmiştir.¹⁹⁷

Çarlık rejimine son verilmesi ve 1917 tarihine kadar geçen dönemde Türkler birlik olma düşüncesiyle faaliyetlerine devam etmişlerdir.

İmparatorluk içinde yaşayan siyasi yönelimli Türk halklarının önüne daha çok somut biçimde sayısız seçenek sunuyor, Pantürkçülük tam bağımsızlık, federal bir devlet içinde kültürel

¹⁹⁴ David Kushner, **Türk Milliyetçiliğinin Doğuşu (1876-1908)**, Kervan Yayınları, İstanbul 1979, s.71

¹⁹⁵ Kushner, a.g.e., s.64.

¹⁹⁶ Landau, a.g.e., s.17.

¹⁹⁷ Landau, s.18.



özerklik ya da merkezi bir devlet içinde bölgesel özerklik gibi o dönemde tartışılan en ayrıntılı çözümler içerisinde önem arz etmekteydi.¹⁹⁸

Türk dilinin yapısına dair birçok çalışması bulunan Şemseddin Sami, Türkistan ve Türkiye kavramlarının benzerliğine dikkat çekmiştir. Bu konudaki görüşleri şu şekilde ifade etmiştir:

Osmanlı ülkesinin Avrupa milletleri yanında ismi Türkiye olup bu kelimelerin sonundaki -iye edatı tamamıyla -istan edatının karşılığı olduğundan bu kelime Türkistan manasına gelmekte halbuki biz haritada diğer bir Türkistan daha görüyoruz ki o da Orta ve Kuzey Asya'nın bir kısmı olup İran ve Afganistan'ın kuzeyinde, Rusya'nın doğusunda ve Çin'in kuzey batısında bulunan geniş bir ülke, bu isim ortaklığından ibaret olsaydı belki bu ortaklık ve tarihin verdiği bilgiler bu konuda hiçbir şüphe ve tereddütte yer bırakmayacaktır.¹⁹⁹

Ali Suavi'nin Paris'te sürgündeyken kaleme aldığı Hive hanlığı ile ilgili eserinde; “bizim dinimizden, milletimizden ve ailemizden” diyerek Hive Türklerine karşı olan sorumluluğumuzu hatırlatmış ve buradaki nüfusun genellikle Türk özelliği taşıdığı Sünni ve Hanefi mezhebine mensup olduklarını vurgulamıştır.²⁰⁰

Osmanlı'nın ana yurtlarını tanımasıyla Türkler arasında sosyolojik zeminde kültürel bir hareket meydana gelmiştir. Türk kökenli kavimlerle olan benzerlik sınırlandırılmamış Asya ve Avrupa'yı içine alan geniş bir coğrafyayı dil, tarih ve ırk araştırmalarına dayanarak Turan terimiyle ifade etmişlerdir. Şemseddin Sami Turan kavmi ve dilini tanımlarken “Bugün Turan kavimlerinin konuştuğu diller arasında o kadar benzerlik ve yakınlık vardır ki bu dilleri konuşan kavimler arasında derecesi farklı bir akrabalık bulunduğuna şüphe kalmıyor” şeklinde ifadeler yer vermiştir.²⁰¹ Necib Asım, edebiyat alanındaki reformlarla Turan kökenlilerin birbirleriyle bağlantılarını “Malum ya! Biz Turanlıyız, lisanımızda Turanlıdır, Sami, Hint- Avrupalı değil işte onun için bizim de Araplar, Fransızlar ve bütün Avrupalılar gibi evvelâ kendi anadilimize müracaat etmemiz lazım”²⁰² ifadelerini kullanmıştır.

Bütün Turan kökenli kavimlerle ilişkilerin ılımlı boyutta ilerlediğini söylememiz mümkün değildir. Başlangıçta tarihi seyir içerisinde Macaristan'la yaşanan çekişme Rusların yürüttüğü Slav azınlıklarıyla ilgili vermiş olduğu tehlike karşısında, Macaristan ve Osmanlı Devleti birbirlerine yakınlaşmış, milli bir şuur bilincinde hareket etmeleri büyük ölçüde siyasi ve kültürel ortamda ortak payda da buluşmalarını sağlamıştır. Bir Macar generalin Türkiye ziyareti esnasında bir gazetede yayımlanan mektubunda Macar ve Osmanlı arasındaki birliği kaleme almıştır.

¹⁹⁸ Landau, s.28.

¹⁹⁹ Kushner, a.g.e.,s.63.

²⁰⁰ Kushner, a.g.e.,s.64.

²⁰¹ Kushner, a.g.e.,s.67.

²⁰² Kushner, a.g.e.,s.67.



Macarlarla Osmanlılar Avrupa milletleri arasına en son katılmış Türkler bin sene önce Karadeniz'in kuzey tarafından Avrupa kıtasına girmiş, biz Macarlar ise aynı denizin güney tarafından ve Kafkasya yoluyla Anadolu'ya girdik ve İslam halifelerinin merkezi olan Bağdat'a yakınlığımız sebebiyle de İslam'ı kabul ettik. Bin sene önce Ural ve Altay dağlarında Osmanlılar ve Macarlar aynı ırktandırlar ve komşu idiler. Atilla'nın bayrağı altında beraber bulundular. Her iki tarafın ahlak, dil ve adetlerinin bin türlü teferruatı, aynı ırktan geldiğimize delil teşkil eder. Birkaç asır evvel vahşi bir vakitte birbirimize karşı Tuna'nın elde edilmesiyle için iki tarafa olağanüstü başarılar ve mağlubiyetler getiren savaşlarımız, karşılıklı birbirimiz ile olan muhabbetimizi gönüllerden silemez.²⁰³

Turancılık kavramı Türk kökenli kavimlerin yaşadığı geniş bir coğrafyada benimsenip, bütün Türkler arasında birlik olma fikrinin oluşturulmaya çalışıldığı bir ideolojidir. Tarihi seyir içerisinde meydana gelen bütün siyasi çatışmalar, toplum işgal ve istila altındayken milli şuur içerisinde düşünce birliği Turancılık adı altında sağlanıp büyümüştür.

3.3. Avrupa'da Pan Hareketlerin Ortaya Çıkma Süreci

Millet fikri iki tarihi olay olan Fransız devrimi ve Napolyon savaşlarıyla birlikte tüm dünyaya yayılmıştır. Toplumsal unsurların bir dinamiği olan milliyetçilik fikrinin siyasi alanda birleştirici bir unsur olması bazı uluslararası sorunlara neden olmuştur. Özellikle dil, ırk ve kültür gibi toplumlara var eden temel dinamiklerle zamanla ulusal birlik sağlanmıştır. "Pan ideoloji ve hareketleri genelde tek başına milliyetçi hareketlerden daha yaygın bir şekilde farklı ülkelerde, ama birbirine ortak ya da akraba dil, ırk, gelenek ya da coğrafi yakınlık gibi başka varsayılan bağlarla bağlı grupların birliğini ve dayanışmasını geliştirmeyi amaçlamıştır."²⁰⁴ Pan ideolojisiyle hareket eden çeşitli siyasi yapılanmayı incelemek için o toplumların milliyetçi yapılarını analiz etmek gerekir.

"Dünyada Turan halklarının varlığını ve bunların bir araya gelmek suretiyle dünya hakimiyetine yönelmesi gerektiğini ilk defa ortaya koyan Macarlardı."²⁰⁵ Zamanla ortak, dil, ırk ve kültür birliğine ait oldukları fark edilen kavimler Pantürkizm ideolojisi altında birleştirilmişlerdir. Özellikle bu kavimler dil ve ırk yönünden incelendiğinde sosyo-kültürel bir ortaklık oluşturulmaya çalışılmıştır. Pan ideolojisiyle milliyetçiliğin geliştirilmesi ortak bir kültürel devrim niteliğindedir. "19.yüzyıldaki Panitalyancılık ve 1919'da Fiume'de d'Annunzio'nun daha az irridentist olamayan etkinlikleri Bismarck döneminin Panalmanyacılığı, Rusların Panslavcılığı, özellikle 1912-1913 Balkan Savaşlarında Bulgar milliyetçiliği ve kuşkusuz Pantürkçülük buna örnek gösterilebilir."²⁰⁶

Bu Pan hareketleri Osmanlı toplumunu da etkilemiş ve Türk aydınları milliyetçiliği Pancı bir nitelikte ilişkilendirmişlerdir. Pan ideolojilerle, Pantürkçülüğün birkaç özelliği benzerlik

²⁰³ Kushner, a.g.e.,s.69.

²⁰⁴ Landau, a.g.e.,s.262.

²⁰⁵ Ahmet Karacavuş, "XX. Yüzyıl Başlarında Türk ve Yabancı Algısında Pan-Türkist ve/ veya Pan-Turanist Coğrafya ve Turan Halkları", **Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi**, 15/1 Yaz 2015.s.64.

²⁰⁶ Landau, a.g.e., s.263.



göstermektedir. Pantürkçülük ortaya çıkış süreci ve devamında yaşanan gelişmelerle kendine özgü yapısını yansıtmıştır. “Herhangi bir Pan ideolojisinin rüştünü kanıtlaması girişiminin ateşli bir görev olduğu gerçek olmakla birlikte, Pantürkçülük, Çarlık Rusya’ında 19.yüzyılın sonlarında bir Diaspora milliyetçiliği olarak başlamıştır.”²⁰⁷

Pantürkçülüğün Pan ideolojileriyle ortak noktası, milliyetçiliği temel alarak, ortak bir dinamikte bir araya gelmenin hedeflenmesidir. Pantürkçülük özellikle dil, tarih alanlarında yapılan çalışmalara büyük önem göstermiştir. Tüm Türk kavimlerinde dil alanında ortak bir zemin oluşturabilme ve farklılıkları minimum seviye çekmek için çalışmalar yürütmüşlerdir. Pantürkçü ideolojiyi benimseyen birçok kişi için ortak bir dilin varlığı aynı ulustan geldiklerini gösteren önemli bir kanıt niteliğindedir. Dil olgusunun yanında tarihi olayların yazımına ve kültürel özelliklerin aktarımına dikkat ediliyordu.

Historisist bir yaklaşım benimseyerek, yani aynı davayı destelemek için özellikle hemen hemen sadece dilbilimsel, tarihsel ve yazınsal incelemelerde odaklanarak onların tüm var olan kardeş uluslarla bağlantısını kurarak, bu kardeş uluslarla tarihten gelen bağlarını aramaya başladılar ve Pantürkçüler bütün Pan- ideolojilerde olduğu gibi kardeş ulusların tek bir ulus olarak yaratılması, onları diğerlerinden ayırt etmeye yaradığı için kendi kültürlerini yeniden keşfetmelerine yardımcı olmuştur.²⁰⁸

Fakat Pantürkçülük terimi Turan terimine göre daha az kullanılıyordu. Pantürkizm kavramı Osmanlı İmparatorluğu’nun son döneminde gündemi getirilmiştir. Bütün Pan ideolojilerin ortak noktası dil, ırk, kültür gibi kavramlarla birliği sağlayarak siyasi yapılanmayı kuvvetlendirmektir. İktisadi ve dinsel tartışmalar Pan ideolojilerin temel unsurları arasında idi. Pantürkçüler yaşanan ekonomik sorunların farkında idi. İktisadi problemler, etnik siyasi ve kültürel etmenlerle ilişkilendiriliyordu. Pantürkizm ideolojisini savunan aydınların dine karşı tutumları farklılık göstermiştir. Pantürkçülük ile Panislamizm savunucuları arasında dönem dönem fikir çatışmaları meydana gelmiştir. Pantürkçülük idealinin ilk savunucularından olan Yusuf Akçura’nın, Pantürkçülükte dinin yerine dair kuşkuları bulunmaktaydı. Ayrıca İttihat ve Terakki üyelerinin Osmanlı Devleti’nin son yıllarında savunucusu oldukları Pantürkçülüğün yanında Panislamizm’in fikirlerini az da olsa benimsediklerini görmekteyiz. Bunun yanı sıra İttihatçılar Pantürkçülüğe destek olması amacıyla ‘Encümeni Huddamı Kaaba’ adında Hint Müslümanlarından oluşan bir örgütün faaliyetlerini desteklediler.²⁰⁹ Genel çerçevede baktığımızda Pantürkçüler laik bir yapılanmayı tercih ederek dinin ideolojik unsurlarından uzak kalmışlardır.

Pantürkçülüğün diğer milliyetçi düşüncelerle olan tutumu Pan ideolojisi ve hareketleriyle olan bağlantısının tesadüf olmadığını kanıtlar nitelikteydi. Pantürkçülük başlangıçta Türklerin zorla

²⁰⁷ Landau, a.g.e.,s.263.

²⁰⁸ Landau, a.g.e.,s.265.

²⁰⁹ Landau.a.g.e., s.267.



Ruslaştırma yani Panslavcılığa bir tepki olarak ortaya çıkmıştır. Her Pan ideolojisinin kendine özgü amaçları vardır ve bu amaçlar doğrultusunda faaliyetlerini şekillendirmişlerdir. “İlk aşamalarda Panislam emperyalizme saldırdı; Panafrikacılık- sömürgecilğe; Panslavcılık Alman tehdidine, Panarapcılık İsrail devletine; Pantürkçülük de büyük ölçüde Panslavcılığa karşı bir hareket olarak ortaya çıkmıştır.”²¹⁰

Pantürkçülüğün en önemli unsuru, irredentizmi* temel alarak geçmişi ve bugünüyle bütün Türklerle ilgilenip, birlikçi bir yaklaşım sergilemesidir. Fakat bütün Pan ideolojilerin irredentist yaklaşımı benimsedikleri söylenemez. Zaman içerisinde Pantürkçü ideoloji gelişip siyasi olarak ağırlık kazansa da Pan milliyetçiliğinin etkisi altında kalmıştır. Pantürkçülük Osmanlı Türk milliyetçiliğinin bir parçasıdır ve ancak onunla bağlantılı olarak anlaşılabilir.²¹¹

3.4. Meşrutiyet Döneminde İngiltere

İngiltere tarihte güçlü bir devlet olmasının aynı zamanda Osmanlı ile geliştirdiği siyasi bağlantılardan kaynaklı her zaman önemli bir konumda olmuştur. II. Abdülhamit döneminde de denge siyaseti sağlanarak Türk -İngiliz İlişkilerinin bozulmaması amaçlanmıştır. Özellikle İngiliz Büyükelçi Nicholas O’conor Abdülhamit nezdinde bir itibar kazanmıştır. 1908 tarihli raporda yaşanan siyasi sıkıntılara rağmen İngiltere elçiler vasıtasıyla kendi çıkarlarını da göz önünde bulundurarak Osmanlı Devleti ile ilişkilerini sağlam bir zeminde tutmaya çalıştığı belirtilmiştir.²¹² Meşrutiyetin ilanıya İngiltere Doğu’daki çıkarlarını yeniden gözden geçirme durumunda kalmıştır.

12 Nisan 1908 tarihli Mr.C.H. Fitzmaurice’dan Mr. Tyrrell’e yazdığı raporda;

İngiliz büyükelçisinin tutumu hem Sultan’ı idare etmek hem de Sultan’ın iyi niyetine bağlı olan ticaret ilişkilerini yürütmek olmalıdır. Sir W. White’in dediğine göre burada çok kudretli bir elçi İngiliz çıkarlarını yürütebilir. Sultan’a etki edip onun itimadına kazanacak bir elçi ancak ticari işlerden emin olmamızı sağlayabilir. İyi niyet ve iyi hükümleriyle Sultan’ın güvenini kazandıktan sonra diğer işlere ağırlık verebilir. Sultan birkaç yıl içinde ölebilir ya da rejim değişebilir. Elçi, rejim değişikliği sırasında paha biçilmez bir rehber olabilir. Biz İngiliz çıkarlarının bozulmasını istemiyoruz, onun için ne yaptığını bilen kurnaz bir adamı kuvvetli ya da dahi bir adama tercih ederiz.²¹³

İngiltere’nin siyasi planlarını bu doğrultuda değiştirilmesi gerektiğini Vambery 4 Mayıs 1896 tarihli raporunda şu şekilde ele almıştır:

²¹⁰ Landau. a.g.e., s.268.

*İrredenta terimi “Italia Irredenta” hareketinden almıştır. 1870’lerde İtalya’nın, Avusturya’dan eski topraklarını talep etmesi üzerine ortaya çıkmıştır. (Bu topraklar Avusturya’nın işgali altında olan topraklardı.)

²¹¹ “Pan-Turanist Movement” F.O. 371 / 3060.s.4.

²¹² FO. 881/9458, s.2.

²¹³ Ulubelen, a.g.e., s.61.



Türk payitahtında yaptığım son ziyaret ve Saraydaki son tecrübelerimin izlenimlerini iletirken, ilkin burada her şeyin kötünden berbata doğru gitmekte olduğunu ve tüm Osmanlı Devlet mekanizmasını hızla yıkıma doğru yuvarlandığını belirtmeliyim. İngiltere'nin Hristiyan uyruklarının durumlarını düzeltmek amacıyla giriştiği çabaları boşa çıkartmanın verdiği güvenle Padişah istibdat yönetiminin dizginlerine daha sıkı sarılmış ve Babıali'nin elinde bulunan son güç kırıntılarını da tekeline almaya başlamıştır. Abdülhamit durumun ciddiyetini kavramakta ve huzursuzluğunu gizleyememektedir. Benim aciz kanaatim, Padişah'ın inadı, gururu ve intikam hırsı İngiltere ile uzlaşma imkanlarını engellediğinden Londra bugünkü krizi yatıştırmak amacıyla bazı adımlar atacağı yerde Türk İmparatorluğunun dağılmasını çabuklaştırmayı ve İngiltere'nin müdahalesinin kendilerini Abdülhamid'in pençesinden kurtulacağına inanan unsurlara yardım etmelidir. İşte bu nedenledir ki, ben Genç Türkiye Cemiyeti'nin İngiliz yanlısı üyelerinin dikkatle izlenmesini tavsiye ediyorum. Arabistan'da Mısır'da Suriye'de de görülen bu grupları desteklemek, İngiltere'nin Ortadoğu'daki gelecekteki politikasının tohumlarını atmak bakımından önemli ve gereklidir. İngiliz diplomasisi tarafından desteklenen bu gruplar, artık geciktirilmesi mümkün olmayan Osmanlı egemenliğinin dağılma sürecinin başladığı o kritik anda İngiliz Hükümeti'nin elinde önemli bir koz olacağından kuşku yoktur.²¹⁴

İngiltere'nin Doğu politikası doğrultusunda Abdülhamit devrine son verilmesi çıkarlarına uygundu. Başlangıçta denge siyaseti gereği Genç Türk hareketini destekleyen İngiltere, Abdülhamit yönetimiyle iyi ilişkiler kursa da İngiltere'nin iddiasına göre zamanla Sultan ve onun çıkarıcı çevresinin tavırları nedeniyle Abdülhamit devrine yaklaşımları değişmiştir.²¹⁵ Genç Türk hareketinin etkisi, İngilizlerin kontrolü altında olan Mısır ve Hindistan'da çıkabilecek olası ayaklanmalar karşısında endişeye neden olmuştur. İngiliz Dış İşleri Bakanı Sir. E. Grey'in 31 Temmuz 1908 tarihli raporunda bu durumu şu şekilde açıklamış;

Eğer Türkler anayasayı tam olarak ayakta tutar ve kendileri de kuvvetlenirse bunun sonuçları bizim şimdi göremeyeceğimiz kadar uzaklara gidebilir. Bu hareketin Mısır'daki etkisi inanılmayacak kadar büyük olacaktır; bu etki Hindistan'da da hissedilecektir. Fakat şimdi Türkiye bir anayasa yapar, parlamento kurar ve hükümet şeklini geliştirirse Mısırlılar da bir anayasa isteyeceklerdir. Bizim bu kuvvetle karşı koymamız çok güç olacaktır. Şayet Türkiye'de anayasa iyi işler ve işler iyi giderse Mısır'da ayaklanmalar olacaktır, bu bizim durumumuzu bozacaktır. Biz asla ne Mısır halkıyla ve ne de Türk Hükümeti'yle mücadeleye girmeyeceğiz. Bizim mücadelemiz Türk halkının hisleriyle olacaktır. Bunu çok dikkatle ele alacak bir konu olarak veriyorum. Bu hususun haricinde bütün reform hareketlerini tutuyor görünün ve bana bilgi verin.²¹⁶

1908 devrimi karşısında İngiltere'nin ılımlı bir tutum sergilemesi; hürriyet, eşitlik gibi kavramların ön plana çıkması, Rusya'ya karşı yürütülen siyasi yapılanma karşısında Türkiye'yi kendi taraflarında tutabilme isteği, Hindistan Müslümanlarına olan güvenleri, İngilizlerin Türklere yakın davranmalarını sağlayan nedenler arasında gösterilebilir.

İngiliz dış işleri 1908 devrimini olumlu karşılamış 26 Temmuz 1908 tarihli gazetede konu ile ilgili İngiliz ve İtalya yazışmalarını şu şekilde ele almıştır:

²¹⁴ Mim Kemal Öke, **Saraydaki Casus- Gizli Belgelerle Abdülhamid Devri ve İngiliz Ajanı Yahudi Vambery**, Hikmet Yayınları, s.167-168.

²¹⁵ F O., 881/ 9458, s.9.

²¹⁶ Ulubelen, a.g.e., s.62.



İngiltere matbu'atı Memâlik-i Şahâne'de Kanun-ı Esasi'nin i'adesi hususunu pek muhâsalatkârane bir surette telakki ve velinimetimiz padişahımız efendimiz hazretlerinin hareket-i mütekaddime-i hümayunlarını takdir ve memleket için devr-i teceddüd husle geldiğini istidlâl etmekte ve Memâlik-i Şahâne'de intizâm ve terakkiyi kâfil bulunan bir usul-ı idârenin tesisine haylulet edebilecek her gine harekât ve icra'ât-ı diplomasiyeden sarf-ı nazar olunmasını Avrupa'ya tavsiye etmekte ve Rumili'de ıslâhat icrâsı vazifesinin ba'demâ hükümetimize râci kalacağı ümid ve intizârında bulunmaktadır.²¹⁷

Meşrutiyetin ilanından hemen sonra İngiliz büyükelçi Lowher'in İstanbul'a gelmesi büyük bir coşkuya neden olmuştur. 6 Ağustos'ta Sultan'a yazılan güven mektubunu takdim etmesi amacıyla bulunduğu ziyaretinde bakanlar, yüksek rütbeli görevliler ve İttihat Terakki üyeleri tarafından karşılanma şekli İngiltere'ye duyulan hoşgörüyü gözler önüne seriyordu, bunun yanı sıra Yıldız sarayına giden yol boyunca kalabalık tarafından Lowher alkış yağmuruna tutulmuştur.²¹⁸ Büyükelçi yaptığı gözlemler sonucunda Türk halkının İngiltere'ye karşı ılımlı bir politika güttüğünü özellikle Yıldız sarayına giderken karşılaştığı manzara sonucu İngiltere'nin İstanbul'da eski nüfuzunu güçlendirebileceklerine dair umutlarını yeniden canlandırmıştır.²¹⁹

Kâmil Paşa'nın göreve getirilmesiyle Osmanlı'nın İngiltere'ye karşı politikaları açık bir şekilde taraftarlığa doğru ilerlemiştir. Öyle ki Kâmil Paşa İngilizsever bir bürokrat olarak bilinmekteydi. Kâmil Paşa'nın bu taraftarlığının çılgınlık düzeyinde olduğunu vurgulayan İngiltere elçiliğinin tercümanı Fitzmaurice, Kâmil Paşa'nın sadarettten alınmasından sonra kendisine Grand of Both nişanının takdim edilmesinin düşünüldüğünü belirtmiş, bu nişanın verilmesi düşünülen ikinci Osmanlı kişisi olduğu belirtilen Kâmil Paşa'nın İngiltere nezdinde ne kadar önemli olduğunu vurgulamıştır.²²⁰

Büyükelçi Lowher'in 11 Ağustos 1908 tarihli İngiliz Dış işleri bakanı Sir.E.Grey'e ilettiği raporunda şu ifadeler yer vermiştir.

Bugün Başbakan'la (Kâmil Paşa) uzun bir görüşme yaptım. İmparatorluğun bir ucundan öteki ucuna kadar İngiltere'nin dost ve Rusya'nın da düşman olduğunu söyledi. Rusya'nın Makedonya'da büyük bir Slav krallığı kuracağını sanıyor, buna karşı İngiltere'den yardım istedi. Ben, Rusya ve Bulgaristan'dan korkmamanın en iyi yolu yapacağımız reformlardır, bu şekilde hareket ederseniz büyük devletlerin karışmasına gerek kalmaz, dedim.²²¹

Burada Lowher Kâmil Paşa'ya karşı tutumunu açık bir şekilde belli ifade etmemiş, taraf olmaktan kaçınmıştır. Yalnızca reformlar konusunda bazı fikirlerde bulunmuştur. İngiltere'nin bu

²¹⁷ BOA, Y.A., Hus., 523, 187.

²¹⁸ P.Philip Graves, **İngilizler ve Türkler- Osmanlıdan Günümüze Türk- İngiliz (1789-1939)**, Çev: Yılmaz Tezkan, 1. Baskı, 21. Yüzyıl Yayınları:8, Ankara 1999, s.66.

²¹⁹ F O. 881 / 9458, s.5.

²²⁰ Sina Akşin, **Jön Türkler ve İttihat ve Terakki**, Remzi Kitabevi, İstanbul 1987, s.136.

²²¹ Ulubelen, a.g.e., s.63.



Doğu sorunu karşısında nasıl bir tutum takındığı İngiliz Dış İşleri Bakanı E. Grey'den, büyükelçi Lowher'a yazılan 11 Ağustos 1908 tarihli raporda şu şekilde belirtilmiştir;

Türkiye'de olanlar öylesine harikadır ki anayasayı uzun müddet devam ettireceklerini sanmıyorum. Irklarının ve dinlerinin etkisi ile yeniden şiddete ve düzensizliğe kayacaklardır. Bu durum kudretli bir askeri diktatörlük doğurabilir, fakat şimdiden bunu kestirmek zordur. Kudretli ve reformlar yapmış Bir Türkiye, Avrupa diplomasisinde çok etkili olabilir. Yapılan reformlar tutuyor görünüş onlara cesaret verelim, fakat Ruslara da Türkleri tutuyor izlenimini vermeyelim. Biz her fırsatta Ruslarla ortak harekete hazır olduğumuzu göstermeliyiz.²²²

İngiltere'nin bu ikili politikasına karşın Kâmil Paşa'nın dış politikası Osmanlı- İngiliz ilişkilerini dengede tutmuştur.

20 Ağustos 1908 tarihli İkdâm gazetesinin sayısında Times gazetesinde yayınlanan haberler doğrultusunda Meşrutiyet devriminin İngiliz- Türk ilişkilerine olumlu bir boyut kazandırdığı, bu yeni rejimin İngiliz çıkarları doğrultusunda ne kadar önem arz ettiği belirtilmiştir.

Türkiye bu yeni hatvesinde İngilizlerin mu'âvenetine, İngilizlerin âlem-i insaniyete gösterdikleri misâllere muhtacdır. Osmanlı hayat-ı ictima'sinin her tabakasında kökler salmış olan idare-i sabıka nâgihân ve muntazam bir surette ve aslâ kan dökülmeden tahrib edilerek açılan böyle bir devr-i inkılâbı Avrupa nerede görmüş idi? Hakikatbeyyin olan erbâb-ı dikkat Türkiye inkılâbında hakâyık-ı tarihiyeyi cerh eder gibi görünen başlıca iki şeyi câlib-i dikkat addediyorlar. Hürriyet ve adâlet pşvâlarının takım-ı feci'alar vuku'una meydan vermemeleri, haysiyetlerini muhafaza ederek zabt-ı nefes etmeleri, ikincisi uzun müddetden beri vatan uğrunda menfâlarda ızdırâb çekenlerin sükun ve i'tidâl ile, fakat can siperâne bir surette çalışmalarıdır. Halbuki asıl müşkilat istikbâldedir. Türkler şimdi Avrupa'nın teveccühüne muhtacdırlar. En ziyade izhar-ı teveccüh edenlerin başında İngiltere bulunur. Türkler İngiltere'nin dostluğunu pek iyi takdir ederler. Türkler İngilizlerin dostluğuna cidden lâyıık ve müstehakdırlar.²²³

Türk basınında bu iki devlet arasındaki ilişkilerin olumlu bir şekilde taraftarlığının yapıldığını görmekteyiz. Fakat Kâmil Paşa'nın istifa etmesiyle İngiltere siyasi çıkarları doğrultusunda politikasını değiştirmiş, bu istifayı özelleştirerek İngiliz cemiyetine indirilen bir darbe olarak değerlendirmiştir. İngilizlerin desteğinin ne kadar önem arz ettiğinin farkında olan İttihat ve Terakki, Kâmil Paşa yerine Hüseyin Hilmi Paşa'yı getirerek, İngilizlerle olan ilişkilerinin dostluk çerçevesinde devam edeceğinin garantisini vermiş, aksi bir durum karşısında görev değişikliği yapacaklarını bildirmişlerdir.²²⁴ İngiltere'yi memnun etmek amacıyla hükümet içerisinde birtakım değişiklikler gerçekleştirilmiş, Rıfat Paşa Dış İşleri bakanı olarak atanmış, mevcut bakanların ve üst düzey görevlilerin birçoğu görevlerine devam etmiştir.²²⁵

²²² Ulubelen, a.g.e., s.64.

²²³ İkdâm Gazetesi, 20.08.1908, "İngilizler ve Osmanlılar", s.2, stn.1-2.

²²⁴ F O.881 / 9624, s.2.

²²⁵ F O.881 / 9624, s.3.



Özellikle Kâmil Paşa'nın istifasından sonra Osmanlı gerek iç gerekse dış politikada ilerlemeyi sağlayamamış. İttihat ve Terakki denge siyaseti güderek dış güçlerden bazen İngiltere, bazen Rusya, bazen de Almanya'dan yararlanmaya çalışmıştır. Bu doğrultuda I. Dünya Savaşı'na Alman yanlısı bir siyasetle katılan Osmanlı Devleti, II. Meşrutiyet'in ilanını takip eden 10 yıllık bir süreç içerisinde kayba uğrayarak sahip olduklarını büyük ölçüde kaybetmişti.

3.5. Meşrutiyet Devrinin Sosyo- Kültürel Yapısında Turancılık

XVIII. ve XIX. yüzyıl Avrupa fikir hareketlerinin bir getirisi olan hürriyet kavramı, Türk aydınları arasında da benimsenerek toplumda vatan ve hürriyet fikri çeşitli yayınlar ve tiyatro oyunları vasıtasıyla gerçek anlamda kendini göstermeye başlamıştı. Bu dönemde Reşit Paşa ve Mithat Paşa ilk Osmanlı anayasasını hazırlamış, diğer taraftan dönemin öne çıkan edebiyatçılarından İbrahim Şinasi nevi üslup adı altında Türk dilinin ıslahını gerçekleştirirken Arapça ve Farsça kelimelerden arındırılması ve milli bir dil oluşturulması gerektiğini savunmuş, Namık Kemal ise, ilk vatan ve milli tarih kavramlarından bahsetmiştir.

II. Abdülhamit'in istibdat döneminin başlamasıyla, hürriyet ve fikir hareketleri kısmen de olsa baskı altına alınmaya başlanmış bazı Türk aydınlarının çalışmalarına yurt dışında devam etmesine sebep olmuştur. Fakat bu zaman zarfında vatansever fikirler doğrultusunda yapılan çalışmalarla kalıcılık sağlanmıştır. Bu doğrultuda Ahmet Vefik Paşa ve askeri okullar genel müfettişi Süleyman Paşa Pantürkizm hareketinin atası sayılır.

İttihat ve Teraki'nin kurucularından ve ilk Türkçülerden olan, 1889'da Tıbbiye-i Şahane'de hocalık yapan Hüseyinzade Ali Bey o güne kadar kimsenin cesaret edemediği sert bir Turancılık söylemi ifade etmeye başlamıştır.²²⁶ Bu söylem Turan adı verilen bir şiir olup dönemin genç neslinin yeni oluşuma dikkatini çekmek amacıyla yazılmıştır.

Sizlersiniz ey kavm-i Macar bizlere ihvan
Ecdadımızın müştereken menşei Turan
Bir dindeyiz biz, hepimiz hakperestan;
Mümkün mü ayırsın bizi İncil ile Kuran?
Cengizler titretti şu afâkı serâser
Timurları hükmetti şahinşahlara yekser,
Fatihlerine geçti bütün kişver-i kayser²²⁷

²²⁶ Ülken, a.g.e., s.383.

*Ali Bey Hüseyinzade,1864'de (Kafkasya'da) Salyan'da doğdu. Tıp eğitimini Petrograd'ta tamamladıktan sonra, entelektüel birikimini İngiliz, Fransız, Alman dilleri yanında, eski dillerle geliştirdi.1889'da İstanbul'a gelerek, Tıbbiye-i Şahane'de (İmparatorluk Tıp Fakültesi) hoca oldu.1895'de yeni açılan Haydar Paşa hastanesinde hekimlik, 1900'de Harp Okulu zührevi hastalıklar şubesinde hocalık yaptı. 1905'de Kafkasya'ya dönerek, Ahmet Ağaoğlu ile birlikte 'Hayat' gazetesini çıkardı 1910'da yeniden İstanbul'a dönerek, bütün mesaisini ve faaliyetlerini "Türk Ocağı" ve "Türk Yurdu" kuruluşlarına hasretti. İttihat ve Terakki fıkрасının üçüncü kongresinde "Merkez Komite" üyeliğine seçildi. Bknz: Hilmi Ziya Ülken, Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi,s.383-396.

²²⁷ Alaattin Uca, "Dr.Hüseyinzade Ali Bey" Türk Yurdu Dergisi, Ağustos 2011 sayı:288.s.3.



O diyordu ki: “Ben Türküm, ben Müslümanım, Türkiye bir Türk ve Müslüman hükümetidir ve bu haysiyetlerle Türkiye her diğer vatandan ziyade vatanımdır, bu vatandaşları, bu vatani iyi pekiyi tanımalıyım.”²²⁸

Hüseyinzade Ali Bey’in Turan şiirinin yayımlanmasının ardından sekiz sene geçmemiştir ki Mehmet Emin Yurdakul Türk kimliğini inşa etmek, milli benlik algısını toplum nezdinde oluşturmaya yönelik şu mısraları kaleme almıştır:

Ben bir Türk’üm; dinim cinsim uludur,
Sinem, özüm ateş ile doludur;
İnsan olan vatanının kuludur
Türk evladı evde durmaz, giderim
Muhammed’in kitabını kaldırtmam,
Osmancığın bayrağını aldirtmam,
Düşmanımı vatanıma saldırtmam
Tanrı evi viran olmaz, giderim.²²⁹

“Bu iki şiiri kıyasladığımızda görüyoruz ki kimlik kurgusu, dil bilinci, tarih bilinci, İslam bilinci, yurt bilinci, ben ve öteki bilinci gibi değerler üzerinden ortaya koyulmuş ve Türk milletinin benlik bilincine ulaşması amaçlanmıştır.”²³⁰

Meşrutiyetin ilanından önce Pantürkizm ile ilgili yürütülen faaliyetler sınırlı iken meşrutiyetin ilanından sonra ağırlık kazanan hürriyet fikri ve bu doğrultuda yönetilen siyasi faaliyetlere baskının azalmasıyla Pantürkizm ideolojisini benimseyen aydınların önü açılmıştır. Çalışmalarını baskıdan uzak bir şekilde ilerletebilmek için İstanbul’u Pantürkizm hareketinin merkezi haline getirmek istiyorlardı. İstanbul’da basın vasıtasıyla varlıklarını gösteren Pantürkist aydınlar kısa süre içerisinde Panislamist görüşü benimseyen kurumları da etki altına alarak Pantürkizm ideolojisinin ilk düzenli yapılanmasını oluşturmuşlardır.

İttihat ve Terakki’nin siyasi düşüncesinin temelini medeniyet çatısı altında tek bir millet ve dil yaratma arzusu oluşturuyordu. Çünkü gerçek bir Türk devleti yönetiminde Pantürkist planları kabul eder ve bu ideoloji doğrultusunda Türk kökenli kavimlerin birleşme düşüncesiyle hareket etmesi gerekirdi.

Büyük Pantürkizm idealinin sınırları Türkoloji ilmine göre; Ural- Altay adı altında beş gruba ayrılıyordu. Bunlar; Fin-Macar Kolu, Samoyed Kolu, Tunguz Kolu, Moğol Kolu ve Türk Koludur.

²²⁸ Uca, a.g.m., s.288.

²²⁹ Mehmet Emin Yurdakul, **Türk Sazı**, Atlas Kitabevi, İstanbul 1979, s.110.

²³⁰ Veysel Şahin, “Mehmet Emin Yurdakul’un Şiirlerinde Kimlik Kurgusu ve Benlik Algısı” Uluslararası Dil Eğitimi ve Öğretim Sempozyumu, Sırbistan Mayıs 2016.s.132.



Türk Kolu ise kendi içerisinde; Sibirya Türkleri, Orta Asya Türkleri, Volga Türkleri, Karadeniz Türkleri ve Batı Türkleri olmak üzere beş gruba ayrılmaktaydı.

Pantürkizm düşüncesini savunan aydınlar idealleri olan Turan kökenli kavimleri siyasi birlik içerisinde görmek ve yabancı güçler tarafından sömürülmelerinin önüne geçmek toplumun her alanında birlik sağlamaktan geçiyordu. Turanlı kavimlerin büyük bir çoğunluğu Rus baskısı altındaydı ve bu baskıdan ancak Pantürkistlerin yürüttüğü propagandaları benimseyerek kurtulabilmişlerdir. Pantürkizm ile Atilla, Alparslan, Tuğrul, Timur ve Cengiz Han gibi tarihi kişiler ve milli motifler ön plana çıkarılarak birlik sağlamak temel ideoloji haline getirilmiştir. Pantürkizm düşüncesi doğrultusunda hareket eden aydınlara göre; bütün Türk kökenli kavimler aynı ırka mensup oldukları için kardeş sayılırlar, kültürel zeminde aynı değerleri benimsemiş, aynı dine mensup farklı Türk lehçelerini kullandıkları için sosyolojik açıdan tek bir millet olarak kabul edilebileceği, tarihi açıdan ele alındığında Etnolog ve Sosyologların araştırmaları sonucu Türk kökenli kavimlerin ayrı ırkın değişik kabileleri olup, bu kavimler geçmişte Atilla ve Cengiz Han gibi büyük İmparatorlukların çatısı altında birleşebildiği gibi, Pantürkizm çatısı altında da bu birlik sağlanabilirdi. Bu kavimlerin Türk milli benliğini benimseyip Türk şuuruna göre hareket etmeleri başka güçler üzerinde de önemli etkilere sebep olmuştur. Siyasi açıdan temel amaç güçlü bir Turan ülkesi inşa edip istiklal ve istikbali güçlendirmektir. Öyle ki batılı güçler karşısında aydınlar kurtuluşu Pantürkizm de görmekteydi. Ancak Orta Asya'da bulunan 50 milyon Turanlıyla birlik sağlanırsa devlet güçlenebilir algısı benimsenmişti. Aslında Türkler geçmiş yaşantılarında Atalarının ayak bastığı, atalarının toynakları altında ezip geçilen bütün bölgelere sahip olmayı amaçlıyorlardı.

Türk milliyetçiliğinin güçlü savunucularından olan Ziya Gökalp, millet kavramını sosyo-kültürel zeminde farklı boyutlarıyla ele almıştır. Millet kavramını kültürel yönüyle tarihsel çerçevede değerlendirmiştir. Toplumda birliğin yalnızca ırk, coğrafya ya da siyasi yönüyle sağlanamayacağı üzerinde durmuştur. Özellikle kültür birliğini vurgulamış; dinde, dilde, ahlakta ve sanatta ortak özelliklere sahip toplulukları millet olarak ifade etmiştir. Turan kavramının da kültürel birliğe dayandığını vurgulamıştır.

Gökalp; Türk olmak için, yalnız Türk kanı taşımak, Türk ırkından olmak kâfi değildir, Türk olmak için her şeyden evvel Türk harsı (kültürü) ile terbiye görmek ve Türk mefkuresi için çalışmak şarttır, bu şartlara haiz olmayanlara, kanca ve ırkça Türk olsalar bile Türk unvanını veremeyiz.²³¹

Türk düşünce dünyasını incelediğinde Gökalp'in kaleme almış olduğu çalışmalarda Turancılık ile ilgili düşünceleri açıkça kendini göstermiştir. Turan ve Türkçülük kavramları Gökalp'e göre birbirinden farklı kavramlardı. "Türk bir ulusun adıdır, ulus kendine özgü bir kültürü olan bir

²³¹ Ziya Gökalp, "Türk Kimdir?", Makaleler -IX, Haz: Şevket Beysanoğlu, Kültür Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1980, s.32.



topluluk demektir, öyleyse Türkün yalnız bir dili bir tek kültürü olabilir.”²³² Oğuz Türkleri ve Türkmenler arasında kültür birliğini sağlamak kolaydı. “Türkiye Türkleri gibi Azerbaycan, İran ve Harezmi ülkelerinin Türkmenleri de Oğuz uruğundandır, bu doğrultuda Türkçülükteki yakın ülkemiz Oğuz birliğini sağlamaktır.”²³³ Türkçülüğün uzak ülküsü Turandır. Turan kelimesi Türkler anlamına gelmekte ve bütün Türk boylarına içine alan bir terim olarak kullanılmaktadır. Turan ülküsü yüz milyonlarca Türkü bir ulus olarak birleşmeye iten coşku kaynağıdır.

Selanik’te Genç Kalemler dergisi etrafında yürütülen faaliyetlerde Türk aydınları iki hedef doğrultusunda hareket etmeye yönlendiriyordu. Türk dili ve ırkında birlik sağlayarak kültürel reformlarla, milli şuurunu tekrar canlandırmak ortak değerler etrafında birleştirmek esas alınmıştır. Ziya Gökalp’in Genç Kalemlerde ilk şiiri Turan adıyla yayınlanmıştır.

Damarlarımda yaşar şan-ü ihtişamıyla
Oğuz Han, işte budur gönlümü eden mülhem:
Vatan ne Türkiyedir Türklere ne Türkistan
Vatan, büyük ve müebbet bir ülkedir Turan ²³⁴

Bu çalışmalar toplumda güçlü bir sosyalleşme aracıdır.

Gökalp’in Turancılığa verdiği anlamlar; Türklerin ana yurdu, ilk vatanı yani Orta Asya, Altay dağları ve Ötüken coğrafi bölgelerine verilen isim, eski anayurdun dışında Türkün fethettiği Türkün vaktiyle yaşamış olduğu ve yaşadığı her yer Turan’dan bir parça, Türklerin tutsaklıktan kurtulup hürriyet ve istiklallerine kavuşması ülküsü, son olarak da Büyük Turan Birliği olarak tanımlanmaktadır.²³⁵

Millet olabilmek için öncelikle dil de bütünleşmenin gereğini vurgulamış, milleti meydana getiren dinamiklerin parça olarak değil de bir bütünsellik içinde değerlendirmesi gerektiğini ifade etmiştir.

Gökalp Türkçülüğü 8 bölümde ayrı ayrı incelemiştir. Dilde Türkçülük: “Türkiye’nin ulusal dili İstanbul Türkçesidir; fakat İstanbul’da iki Türkçe vardır: Biri konuşulup da yazılmayan İstanbul lehçesi, öbürü yazılıp da konuşulmayan Osmanlı dili’dir.”²³⁶ Gökalp Türk dilini milli lisan kabul ederek bir bütünsellik içinde değerlendirip, Arapça ve Farsça kelimelerden arındırılması gerektiğini vurgulamıştır. Estetikte Türkçülüğü, eski Türklerden itibaren estetiğe verilen önemi bıraktıkları eserlerden ve güzel sanatlar alanında yaptıkları çalışmalardan anlamamız mümkündür. Ayrıca

²³² Ziya Gökalp, **Türkçülüğün Esasları**, İnkılap Yayınevi, İstanbul 2017, s.20.

²³³ Gökalp, **Türkçülüğün Esasları**, s.20.

²³⁴ Arai, a.g.e., s.59.

²³⁵ Necmettin Hacıeminoğlu, **Milliyetçilik, Ülkücülük, Aydınlar**, Kamer Yayınları, İstanbul 1993, s.173.

²³⁶ Gökalp, **Türkçülüğün Esasları**, s.97.



Türkçülüğün ortaya çıktığı dönemde dilde hece ve aruz ölçülerin her ikisi de kullanılıyordu. Türkçülükle birlikte dilde ikiliğe son verilmiştir. Ulusların estetik anlayışının var olabilmesi için ortak bir kültürden gelmeleri ve bu doğrultuda estetik bir eğitim görmeleri gerekmektedir. Ahlakta Türkçülükte ise, Türk tarihi genel çerçevede incelendiğinde ahlaki davranışlarıyla Türklerin ön plana çıktığını görmekteyiz. “Her ulusun yeryüzünde gerçekleştirdiği tarihsel ve uygar bir görevi mevcuttu ki Türk ulusun görevi ise, ahlakın en yüksek erdemlerini eylem alanına çıkarmak, en olmaz sanılan özverilerin ve yiğitliklerin olabileceğini kanıtlamaktır.”²³⁷ Hukukta Türkçülüğün temel amacı, çağdaş bir hukuki sistem oluşturmak ve uzmanların yetkileri doğrultusunda bir sistem geliştirip adaleti, eşitlik ilkesi temel alınarak oluşturabilmektir. Bütün kanunlarımızda özgürlüğe eşitliğe ve adalete aykırı olan ne varsa tümüne son vermek gerektiği vurgulanmıştır.²³⁸ “Dinde Türkçülükle esas alınan din kitaplarının ve hutbelerde verilen vaazların Türkçe olması, ulusun din kitaplarını okuyup anlayamazsa, doğaldır ki dinin gerçek yönünü öğrenemez.”²³⁹ “İktisadi Türkçülük; eski zamanlardan itibaren göçebe bir yaşamı benimseyen Türklerin ekonomileri çobanlık esasına dayanmakta ve toplumsal ülkü daha çok özel mülkiyeti kaldırmaksızın, toplumsal varlıkları bireylere kaptırmamak, kamunun yararına harcamak üzere koruma ve artırma üzerine planlanmıştır.”²⁴⁰ Siyasette Türkçülük;

Türkçülük hiçbir zaman siyasi bir parti olarak algılanmamış; bilim, felsefe, estetik ile ilgili bir okuldur; başka bir deyişle, kültürel bir çalışma ve yenilik yolu olmasından kaynaklı Türkçülük şimdiye kadar bir parti biçiminde siyasal savaşım alanına atılmadı; bundan sonra da kuşkusuz, atılmayacaktır.²⁴¹

“Gelecekte daima halkçılıkla Türkçülük el ele vererek ülküler alemine doğru birlikte yürüyeceklerdir ve her Türkçü siyasal alanda halkçı kalacak, her halkçıda kültür alanında Türkçü olacaktır.”²⁴² Her ulusun kendine göre bir yönetim felsefesi vardır. Bundan kaynaklı ahlakta, ekonomide, dinde de olduğu gibi felsefede de Türkçülük mevcuttur. “Türklerde yüksek felsefe gelişmemiş olmakla birlikte, halk felsefesi çok yüksektir öyle ki felsefe de Türkçülük, Türk halkındaki bu ulusal felsefeyi arayıp ortaya çıkarmaktır.”²⁴³ Gökalp’in Türkçülüğe ve Turancılığa yaklaşımları bu şekilde tasnif edilmiştir.

Genel bir bakış açısıyla incelendiğinde Gökalp’in Turancılığa ve Türkçülüğe yaklaşımını iki şekilde ifade edebiliriz. Bunlardan birincisi, şiir ve yazılarında kaleme alarak edebi bir coşku içerisinde yansıttığı Turancılık, diğeri ise tamamen sistemli ve bilimsel bir bakış açısıyla değerlendirdiği Turancılıktır. Yaklaşımını daha çok duygusal ve olgunlaşmamış dönem, bir de

²³⁷ Gökalp, **Türkçülüğün Esasları**, s.152.

²³⁸ Gökalp, **Türkçülüğün Esasları**, s.154.

²³⁹ Gökalp, **Türkçülüğün Esasları**, s.155.

²⁴⁰ Gökalp, **Türkçülüğün Esasları**, s.160.

²⁴¹ Gökalp, **Türkçülüğün Esasları**, s.162.

²⁴² Gökalp, **Türkçülüğün Esasları**, s.163.

²⁴³ Gökalp, **Türkçülüğün Esasları**, s.166.



olgunluk dönemi olarak sınıflandırılabilir. Turancılığın temel amacı ortak bir Türk kültürü oluşturmaktır.

Ziya Gökalp, Türk milliyetçiliğinin babası, o tarihte Türk milliyetçiliğinin prensiplerini formüle etti. Onun mesajı uygun-doğru bir zamanda belirdi ve dağılan imparatorluğun kalıntılarından bir milli bilin yaratmaya çalışan Türk entelektüellerini bir araya getiren bir çığlık oldu. Gökalp milli tarihte, edebiyatta ve dilde Türk milli kimliği için araştırmalar yaptı. Onun sisteminde tarih, edebiyat ve dil; Türklerin kirlenmemi doğal kültürü ile Osmanlı kültürünün değiştirilmesinde ve Türk insanını (milli bilin etrafında) birleştirme hususunda ana kaynaklar olarak görülür.²⁴⁴

Ziya Gökalp'in Türk düşünce tarihinde farklı bir yeri olması belirli bir ülkü etrafında çalışmalarını yürütmesinden kaynaklanır. "Türk Almanlaştıkça yahut Fransızlaştıkça veyahut Ruslaştıkça parçalanır, fakat Türkleştikçe milli birliği daha çok kuvvetlenir."²⁴⁵ "Turan, Türklerin bütününe içine alan ve Türklerden başkalarını dışta bırakan ülküsel bir vatanıdır ve Turan Türklerin oturduğu, Türkçenin konuşulduğu bütün ülkelerin toplamıdır."²⁴⁶ Gökalp, Turancılık kavramını gerçekçi politikalarla şekillendirmiştir. Bu doğrultuda toplumun her alanında sağlanan eşitlik ilkesiyle birlik beraberlik kuvvetlendirilmiştir.

Yusuf Akçura Pantürkizmin yaratıcısı ve babası olarak Türk milliyetçiliğinde özgün düşüncenin temsilciliğini üstlenmiştir.²⁴⁷ Türk milliyetçiliğinin temellerini ırk kavramına dayandırmıştır. Pantürkizm ilerici bir kültürel ve toplumsal bir programdır. Osmanlı döneminde önemli askeri okullarda eğitim alan Akçura, bu eğitim doğrultusunda gerçekçi planlar yapmayı ilke edinmiş milliyetçilik şuuruyla hareket etmiştir. Türk milliyetçiliğini, Türklüğü kültürel çerçevede yaşayan Akçura'nın Türklük algısı sınırlamalar içermiyordu. Türk milliyetçiliğine dair görüşlerini Fransa'da temellendirilmiştir. Fransa'da geçirdiği günler sırasında pekişen milliyetçilik fikirleri ve bu dönemde tanıştığı Şerafeddin Mağmumi sayesinde bu konudaki savunuculuğu artmış, Mağmumi onu yeniden Osmanlılık fikrini canlandırmanın olanaksız olduğuna ikna etmeye çalışmış ve Osmanlı İmparatorluğu'nun kurtuluşunu Türk milliyetçiliğinde gördüğünü kendisine ifade etmiştir.²⁴⁸ Dönemin siyasi yapılanması içerisinde Osmanlılık düşüncesi etkisini kaybetmeye başlayınca Türk Milliyetçiliği ön plana çıkmıştır. Akçura'nın Tatar kökenli bir aileden gelmesi ve Jön Türklerin fikir hareketlerinden etkilenmesi Pantürkizm etkisine girmesine neden olmuştur. "Rus İmparatorluğu'ndaki Ruslaştırma politikasına ve Panslavizm tehdidine karşı ulusal direniş ve Osmanlı İmparatorluğu'nda da Sultan Abdülhamid'in istibdat yönetimine karşı hürriyet mücadelesi yani Tatar milliyetçiliği ve Türk milliyetçiliği Yusuf Akçura'nın gençliğine damgavuracak

²⁴⁴ İlhan Başgöz, Türkiye'de Folklor Çalışmaları ve Milliyetçilik, çev: Serdar Uğurlu, Turkish Studies- International Periodical For The Languages, Literature And History Of Turkish or Turkic, 2011, 6/3, s.1538.

²⁴⁵ Ziya Gökalp, **Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak**, Akçağ Yayınları, Ankara 2016, s.57.

²⁴⁶ Gökalp, **Türkleşmek**, a.g.e., s.57.

²⁴⁷ Georgeon, **Türk Milliyetçiliğinin Kökenleri**, a.g.e., s.2.

²⁴⁸ Georgeon, **Türk Milliyetçiliğinin Kökenleri**, s.35.



oluşumlardır.”²⁴⁹ Bu durumdan anlaşılacağı üzere Turancılık kavramını öne çıkaran Akçura, sosyo-kültürel yönden milliyetçilik düşüncesini şekillendiren bir çevrede yetişmiştir.

Bu döneme açtığı okullarla ve düzenlediği kongrelerle Türk dünyasında modernleşmeyi başlatan İsmail Gaspiralı, tüm okullarda edebi Türk dilinin okunmasını sağlamış, Türk milleti açısından en kuvvetli bağın dil olduğunu vurgulamıştır.

Akçura ve Gasprinski, İslam ve Türklük dünyasını ilerletmenin yollarını araştırırken, pek çok noktada aynı fikirleri paylaşıyor bununla birlikte Akçura, Türklüğün birliğini sağlama, ılımlı politika yapma (Çarlık rejiminin sansürüne karşın, Tercüman’ın ayakta kalmasını sağlayan da bu tutum olmuştu) siyasal alandan çok kültürel alanda mücadele yürütme, toplumsal ilerleme sürecinde kadının yerinin önemi konusundaki fikirlerini Gasprinski’den almış ayrıca gerçekliğin incelenmesini temel alma ve tarihsel çözümlenmeye önem verme gibi yönetsel alışkanlıklar edinmesi; her türlü uhrevi düşünceden arınmış “laik” bir düşünce yapısına ulaşması da onun sayesinde olmuştur.²⁵⁰

Zamanla Türkçülük etrafındaki faaliyetlerini geliştirerek olaylara daha sistematik yaklaşan Akçura, 1908 devrimi sonrası İstanbul’a yerleşmiştir.

Akçura’ya göre milliyet; her kavim bir başka kavme göre bir ayrıcı özelliğinin veyahut üstünlüğünün olduğunu iddia etmiştir. Bu his ve iddia neticesinde milliyet fikri ortaya çıkmış ve zamanla siyasi bir yapılanmanın temel parçası haline gelmiştir. Bu doğrultuda milletin tarifinin kolay olmadığını vurgulayan Akçura her milletin, millet kavramı tarifinin hedeflerine göre farklılık gösterebileceğini belirtmiş, “millet ırk ve lisanın esasen birliğinden dolayı ictimai vicdanında (toplumsal vicdanda) vahdet hasıl olmuş (birlik meydana gelmiş) bir cemiyet-i beşerriyedir (insan topluluğudur)” tanımını kullanmıştır.²⁵¹

Akçura, Üç Tarzı Siyaset adlı makalesinde teorik olarak Pantürkizmi ortaya koymuştur. Osmanlıcılık düşüncesiyle amaç Osmanlı milleti yaratmaktır. Bunu sağlayabilmek içinde Tanzimat Dönemi siyasi yapısının toplum nezdinde uygulanması gerekiyor. Yani din, mezhep, ırk ayrımı yapmaksızın herkesin eşit olduğu bir toplum yapısı inşa etmek amaçlanmıştır. Fakat Akçura için sorun Türk milliyetçiliğinin yapısını Osmanlı Devleti’nin çok uluslu yapısıyla uyandırmaktır. Akçura, “Pantürkizm politikasının Osmanlı İmparatorluğunda uygulanmasının bir dizi toprak ve nüfus kaybına yol açabileceğini ön görebiliyor ama bu kayıpların, imparatorluk topraklarında yaşayan başka unsurların Türkleştirilmesiyle telafi edilebileceğini düşünüyordu.”²⁵² Üç Tarzı Siyaset’te belirleyici olan Türkçülüktü. Türk Birliğini her yönüyle esas almıştır. Türk milliyetçiliğinin manifestosu olarak değerlendirilen Üç Tarzı Siyaset, Türk halkının ne kadar yüce olduğunu ve Türk

²⁴⁹ Georgeon, **Türk Milliyetçiliğinin Kökenleri** s.15.

²⁵⁰ Georgeon, **Türk Milliyetçiliğinin Kökenleri**, s.27.

²⁵¹ Yusuf Akçura, **Türkçülüğün Tarihi**, Ötüken Yayınları, İstanbul 2015, s.17

²⁵² Georgeon, **Türk Milliyetçiliğinin Kökenleri**, s.49.



milliyetçiliğinin uygarlık temelini dayandığını ortaya koymayı amaçlamıştır. “Pantürkizm, avantaj ve riskleri değerlendirilen bir iş gibi ele alınmıştı.”²⁵³ Türk milletini ortak ırka dayanan bir siyasi yapılanma şeklinde oluşturmak böylece ortak kültürel çevreyi şekillendirme doğrultusunda hareket edilmesi temel alınmıştır. Akçura’nın “Pantürkçülük anlayışı kültürel (dil, tarih, gelenek) ve maddi (kan ve ırk) bağlarla Türk dünyasını bölünmez bir varlık olarak görmesiydi yani Türk terimiyle, Türk kökenli olanlar Tatarlar, Azeriler, Kırgızlar, Yakutlar ve diğerleri kastediliyordu.”²⁵⁴ Genel Osmanlı dönemi Turancılık anlayışı Akçura’da da kendini göstermiştir. Türklerin tarihi için yeni bir dönemleştirme öneriyor; Eski dönem, Orta dönem, Yeni dönem, Çağdaş dönem. Bu dönemlere göre Türklerin tarihindeki en büyük gelişme olan İslamiyet, bütünüyle Türk tarihine entegre edilmemiş; Türklük tarihinin başlıca dönemeçlerinden biri olarak sayılmamıştır.²⁵⁵ Akçura Türk eksenli milli bir tarih anlayışını benimsediğini ortaya koymuştur. Türk dünyasını sosyo-kültürel unsurlar etrafında bir bütün olarak ele almıştır. Türkçülüğü ve Türklüğü toplumda bir sistem olarak yerleştiren Akçura siyasi yaşamın getirileri doğrultusunda zaman içerisinde fikirlerinde radikal değişimler görülmüştür. Pantürkçülüğü alternatif bir siyaset biçimi olarak ele alan Akçura, tarihi kişilere yaklaşımıyla yeni bir tarih bilinci oluşturmuştur.

3.6. Birinci Dünya Savaşı Döneminde Turancılık

Turan kimliğini meydana getiren ve birlik sağlamayı amaçlayan bölgelerin çoğunluğu Rus işgali altındaydı. Pantürkizm’in temel amacı Türk birliğini oluşturmak ve bunun yanı sıra işgal altındaki bölgeleri kurtarmaktı. Pantürkizm fikrinin savunucuları yürüttükleri propagandalarla Türk milletleri arasında birlik sağlayarak yabancı güçlere karşı ortak hareket etmeyi amaçlamışlardır. Birinci Dünya Savaşı öncesi bu şekilde hareket etmenin amaçları arasında Anadolu doğu vilayetlerinde ıslahat yapma düşüncesi de bulunuyordu. Osmanlı Devleti idari ve iktisadi sistemini düzeltme konularında yaptığı ıslahatlarda yetersiz kalınca uluslararası güçlerin müdahalesiyle karşılaşmıştır. Özellikle 1913’te Osmanlı’nın doğu vilayetlerinde idari ıslahatlara yönelik yapılan görüşmeler bu müdahale kapsamında değerlendirilebilir. Bu görüşmeler Rus, İngiliz, Fransız, Alman ve Avusturya elçileriyle Osmanlı yönetimi arasında gerçekleşmiştir. Bu görüşmeler sonucunda doğuda yapılan ıslahatlar Avrupalı güçlerinin gözetiminde yapılması kararlaştırılmıştır. Fakat Birinci Dünya Savaşı’nın başlamasıyla alınan bu kararlar uygulamaya koyulamamıştır. Pantürkizm savunucuları için özellikle Rusya’nın sıcak denizlere inme, Akdeniz ve Ege’de hâkim güç olmak istemesinin önüne geçebilmek amacıyla yapılan çalışmalar bu dönemde oldukça önem arz etmekteydi. Türkçülerin bu dönemdeki hedefleri arasında; Avrupalı devletlere verilen ticari ayrıcalıkları kaldırmak, genel olarak Osmanlı devlet yönetimindeki Avrupalı devletlerin kontrolünü

²⁵³ Georgeon, **Türk Milliyetçiliğinin Kökenleri**, s.34.

²⁵⁴ Landau, a.g.e., s.68.

²⁵⁵ Georgeon, **Türk Milliyetçiliğinin Kökenleri**, s.81



engellemek, Türkiye'nin tam anlamıyla Türkleşmesini sağlamak, Rusya'nın yenilgiye uğratılması, Rusya hakimiyetinde yaşayan Türk kökenli kavimlerin bağımsızlıklarını kazanmaları ve Turancılık politikasının gerçekleşmesi bulunmaktaydı. Bu hedefler gerçekleştikten sonra Pantürkizm savunucuları bütün Müslüman kavimler arasında birliği ve hürriyeti sağlamayı temel amaç edinmişlerdir. Türk liderlerinin geneline baktığımızda birçoğu Türkçü yani Pan-turanist ideolojisini benimsemiş kişilerdi. Pantürkçülüğün Rus karşıtı bir tavırla hareket ettiği hatta Enver Paşa'nın Pantürkizm düşüncesiyle motive olup siyasi yönünü bu doğrultuda oluşturduğu bilinmektedir. Özellikle Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasından bir süre önce Batum'da bulunan İngiliz Konsolosluk görevlisi, sınırda Osmanlı askeri birliklerinin artış gösterdiğini, Rusya'ya karşı genel bir baskının yanı sıra bölgedeki Rus tüccarlarının mallarına el koyulup ticari faaliyetlerine sınırlama getirildiğini raporunda belirtmiştir.²⁵⁶ Tüm bu gelişmelerde Almanya'nın yönlendirmesi olduğu, Alman elçisinin Sadrazam'a Türkiye'nin doğusunda yürütülen faaliyetler için destek sözünde bulunması, bu şekilde bir strateji izleyerek Almanlar hem Rusya'ya dolaylı yoldan baskı uygulamak hem de Orta Asya'nın zenginliğinden faydalanmayı amaçlamışlardır.²⁵⁷

P.T. Etherton isimli İngiliz istihbarat subayının Türkistan coğrafyasına dair önemli bilgiler içeren Turancılık raporunda, Türkistan da kendini Türk kabul eden kavimler arasında Turancılık ideolojisinin günden güne güçlendiğini Almanların bölgedeki bu Turancı hareketi kendi stratejik planlamaları doğrultusunda kullanıp İngiltere'ye karşı bir güç oluşturma amacıyla hareket ettiğini vurgulamış ve İngiltere'nin devlet politikasını bölge halkını kendi taraflarında tutmak amacıyla değiştirmesi gerektiğini belirtmiştir.²⁵⁸ Bunun en önemli nedenleri arasında da Almanların Türkistan coğrafyasında olası bir güç elde etmesi bu coğrafyadan Çin'e kadar uzanan bir koridorun Almanların kontrolüne geçmesi anlamına gelmekteydi ki bu da İngilizler için kabul edilemez bir durum idi.

Türk kökenli kavimlerin birleştirilme düşüncesinin temelinde her ne kadar Türkçülük yer alsa da bu kavimlerin genelinin Müslüman olması sebebiyle İttihad-ı İslamdan da faydalanmışlardır. Bir kısım aydınlar İslam dünyasının birlik içinde tutmanın getireceği siyasi ve manevi gücün farkındaydılar. Özellikle Enver Paşa Müslüman kavimlerin Pantürkizm ideali içerisinde hareket etmelerini sağlamak ve teşvik etme amacıyla birtakım imtiyazlar verilmesini önerirken, Halil Paşa ise gayri-Türk olan Müslümanları güvenilmez buluyordu.

Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'na katılmasının temel amacı sadece devleti yok olmaktan kurtarmak değil, aynı zamanda milli ve vatani idealleri gerçekleştirmektir. Türkler 1917'ye kadarki süreçte ses getirecek bir şekilde faaliyetlerini sürdürmüşlerdir. Özellikle savaşa girmeden

²⁵⁶ F O. 371 / 2096.s,100-101-102.

²⁵⁷ Landau, a.g.e., s.79.

²⁵⁸ "The Pan- Turanian Movement, British Mission to Kashgar by Etherton, Kashgar", I / OR / L / PS / 18 / C18, Mayıs 1918,s.3.



önce kapitülasyonları kaldırarak, 1856 Paris ve 1878 Berlin Antlaşmalarının iptaliyle, milli idealler doğrultusunda aldığı kararları hukuki bir zemine dayandırmıştır.

1917 yılında Şubat devrimiyle Çarlık Rusya'nın dağılması bölgede yaşayan Türk kökenli kavimlerinin Turancılık ideolojisi etrafında toplanmasına bu doğrultuda hürriyet ve bağımsızlık fikirlerinin güçlenmesini sağlamıştır. Turanlı kavimler Çarlık Rusya'nın dağılmasından sonra Müslüman kongreleri düzenlenmiş bu kongrelerde alınan kararlar gereği Kırgızlar ve Tatarlar özgürlüklerini, Çağataylılar da Hive ve Buhara hanlıklarında bağımsızlıklarını sağlama ve aynı zamanda Türk kökenli kavimlerle birlik sağlama amacıyla hareket etmişlerdir. Bir taraftan Orta Asya'da Osmanlı destekli Pantürkçü faaliyetler devam ettirilirken bir taraftan Kafkasya'da bulunan Türk ajanları bölgeye silah ve gerekli araç gereçlerin teminini sağlamıştır.²⁵⁹ Mahalli kongreler dışında yapılan büyük kongrelere katılan Turan kavimleri üyelerinin savunuculuğunu yaptığı iki düşünce hürriyet ve birlikti. Bu kavimler Volga, Sibiry, Kırım ve Kafkasya Tatarları, Türkmen, Özbek ve Kırgızlar idi. Bunların içerisinde Bakü de her zaman Rusya'dan ayrılmayı amaçlıyor Azerbaycan'da buna yönelik faaliyetler etkin bir şekilde devam ettiriliyor ve Pantürkçü düşünce etkin kılınmaya çalışılıyordu. Öyle ki diğer Türk kökenli kavimler de Osmanlı ile iş birliği içerisinde hareket edip Bakü ve Tiflis arasındaki iletişimi sağlayan telgraf ve demiryolu hatlarının kontrolünü kendi ellerine almışlardır.²⁶⁰ Bakü'de yapılan Müslüman kongrelerinde Pantürkçü çizgi korunmuş ve bu doğrultuda kararlar alınmaya devam ettirilmiştir. Örneğin Enver Paşa İttihat Terakki üyesi Cemil Bey'le yaptığı gizli görüşmelerde Azerbaycan'daki Karabağ Hanlığının Türkiye'ye bağlanması gerektiğini belirtmiş ve bu doğrultuda fikirler öne sürmüştür.²⁶¹

1917 sonuna doğru gelindiğinde Türkler için Turan yolunun tam anlamıyla açılmış olduğunu ve faaliyetlerin yoğunlaştığını söylememiz mümkündür. Türkler için önemli olan asıl konu Kafkasya'dan geçip Orta Asya'ya ulaşmaktı. Bu doğrultu da Kuzey Kafkasya'daki Türkler Türkiye yanlısı bir tavırla hareket etmiş öyle ki 1918 Ekim'inde Enver Paşa Bakü'deki Osmanlı komutanına Türk topraklarının korunması için Azerbaycan'ın Ruslardan ve Ermenilerden temizlenmesi için talimat vermiştir.²⁶² 13 Mayıs 1918 tarihli Bakü'den ayrılan İngiliz ajanın raporunda, sosyal devrimcilerin birlik sağlama amacıyla Kafkasya'da yürüttükleri propagandalardan, Ermeni ve Türk partilerinin mevcut durumlarından bahsedilmiştir.²⁶³ Her durumda esas alınan tek vevüstakil Turan yolunu açma, İstanbul'dan doğu ve kuzeydoğuya doğru uzanan büyük Türk birliğini sağlamak yani Türk imparatorluğu oluşturma düşüncesiydi.²⁶⁴ Enver Paşa'nın Pantürkçü ve Panislamcılık

²⁵⁹ F O. 371 / 3057, dosya 103481, Yüzbaşı N.N.E. Bray'ın yarbay C.E.Wilson'a raporu.

²⁶⁰ F O. 371 / 3301.

²⁶¹ F O. 371 / 945.s.52.

²⁶² Landau, a.g.e.,s.82.

²⁶³ F O. 371 / 3301.s. 32-33.

²⁶⁴ F O. 371 / 3262



düşüncesiyle hareket etmesi ve bu mücadele uğruna Sovyet yönetimiyle olan ilişkileri genel çerçevede siyasi ilişkilerde belirleyici bir rol oynamıştır.²⁶⁵ 1919'da Osmanlı güçleri Kafkasya'da İngiliz kaşiflerle mücadele etmek zorunda kalmıştır.²⁶⁶ Panturanist olguyu bölgede kendilerine rakip olarak İngiltere'ye karşı kullanmışlardır. Bu tarihten itibaren Türk askeri güçleri ve ajanlar yerli halkı da teşvik ederek bölgede Pantürkçü ve Panislamcı düşünceleri körükleyerek Kafkasya ve Azerbaycan'a sızmaya devam etmiştir.²⁶⁷

Mondros Ateşkes Antlaşması kapsamında Osmanlı Türkiye'si askeri kuvvetlerinin Kafkasya ve İran'ı boşaltmaları ve savaş öncesi sınırlarına geri dönmesini zorunlu kılıyordu. Bu yenilgi aşlında Pantürkizm hareketini de sekteye uğratmış, umutsuzluğa neden olmuş ve büyük Türk birliğini oluşturma düşüncesini zedelemiştir.

3.7. Mondros Ateşkes Antlaşması Sürecinde Turancılık

Bakü'nün işgal edilmesinden sonra Osmanlı Devleti Türk kökenli coğrafyalarda birlik oluşturma düşüncesiyle hareket ederken, savaş ortamından ve içinde bulunduğu durumdan kaynaklı İran ve Kafkasya'dan geri çekilme durumunda kalmıştır.

Birinci Dünya Savaşının ardından toparlanmaya çalışan Osmanlı Devleti'ne, Mondros Ateşkes Antlaşması bir darbe niteliğinde olmuştur. Uluslararası güçler Osmanlı'nın bu durumdan faydalanmak isteyip yeni stratejiler yürüterek hali hazırda ayrılmış toprakları aralarında paylaşmışlardır. Savaşın ardından yaklaşık dokuz yüzyıldır İslam devletlerin siyasi yöneticisi konumunda olan Osmanlı Devleti kontrol sağladığı bölgelerden çekilmek durumunda kalmıştır. Anadolu topraklarını işgal etme cüretini gösteren İtilaf devletleri Anadolu'da ortaya koyulan büyük mücadele karşısında Türklük hareketinin ulusal egemenlik ve bağımsızlık hareketi olduğunu bir kez daha fark etmişlerdir. "Mondros Ateşkes antlaşması; İtilaf Devletlerinde büyük sevinç uyandırmış, İngiltere başarısından dolayı Amiral Calthorpe'yi kutlamış, Fransa Parlamentosu alkışlarla karşılamış, ülkedeki azınlıklar vakit kaybetmeden hamisi devletlerin bayraklarını bilhassa İstanbul ve İzmir'de binalara asma cüretkarlığında bulunmuşlar yakın gelecekteki olayların sinyallerini vermişler aynı zamanda Türklere ise sükün ve vekarını muhafaza telkinleri yapmışlardır."²⁶⁸ Ateşkesle birlikte hemen işgallerin yaşanması Birinci Dünya Savaşı sırasında Osmanlı topraklarına karşı yapılan gizli ittifakları gözler önüne sermektedir. Ancak dikkat edilmesi gereken önemlibir

²⁶⁵ F O.371 / 7947. s.214-215.

²⁶⁶ Landau, a.g.e., s.83.

²⁶⁷ Landau, a.g.e., s.83.

²⁶⁸ Turan Akkoyun, "Mondros Ateşkesinin Türklüğün Dünyadaki Konumuna Etkisi", **Mondros Mütarekesi'nin 100. Yılı: I.Dünya Savaşı'nın Sonu Mütarekeler ve Barış Antlaşmaları Uluslararası Sempozyumu Bildiriler Kitabı**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2019, s.962.



husus İttihat ve Terakki'nin Türkçülük hareketi sayesinde bu ideale bağlı vatanperver asker, aydınlar ve milli Türk stratejisinin savunuculuğuna yapanların kurtuluş yolunda yeni arayışlar içine girmeliydi. Bu süreçte İngiltere siyasi çıkarları doğrultusunda ateşkesle birlikte Türkiye'nin silahsızlandırılması şartını öne sürmüştür. Türkler bu durumda uluslararası bir baskı oluşturarak Türk kökenli kavimleri ve Müslümanları İngiltere'ye karşı kullanma gücüne sahipti. "5 Kasım'da Yıldırım Ordu Komutanı Mustafa Kemal Paşa Sadrazam Ahmet İzzet Paşa'ya çektiği telgrafta İngilizlerin her dediğine boyun eğecek olursak, ihtirasatının önüne geçmeye imkân kalmayacaktır demiştir."²⁶⁹ Bu doğrultuda, imzalanan Wilson ilkelerine göre Türklerin nüfus olarak çoğunlukta olduğu bölgelere dokunulmayacak kararı kapsamında hareket edileceği konusunda anlaşmaya varılsa da İngiliz ve Fransızlar tarafından İskenderun, Urfa, Maraş ve Antep işgal edilmiştir. "Acı hezimetlerden ibret alalım ve istikbal için faydeli dersler istihraç idelim çok çalışalım ve harbe hazır bulunalım düşüncesiyle yetişen Türk ordusu imkanlar dahilinde tedbirler almaya çalışmıştır."²⁷⁰ "Mütareke ile birlikte cephelerdeki tayyere bölükleri ile malzemeler Anadolu'ya çekilmiş, Filistin cephesinden Konya'da, Irak cephesinden çekilenler Elazığ ve Erzincan'da, Çanakkale cephesinden çekilenler başkentte toplanmış ayrıca ordunun küçültülmesinde Kuvva-i Havaiye Müfettiş-i umumiliği nasibini almış, istasyon sayısı İstanbul'da Ayestafanos, İzmir'de Seydiköy (Gaziemir) ve Erzincan'da olmak üzere üçe, her birinde ikişer olmak üzere bölük sayısı altıya indirilmiştir."²⁷¹ Ateşkes sürecini göz önünde bulundurduğumuzda gerçekleştirilen işgaller karşısında gösterdiği direniş ile Türk milletinin bağımsızlık, ulusal egemenlik düşüncesiyle her durumda milli birlik ve beraberlik algısıyla hareket ettiğini ve bu yönde siyasi çalışmalarını sürdürdüğünü görmekteyiz. Türkler içinde buldukları durumu inceleyerek mevcut şartlar doğrultusunda geliştirdikleri milli stratejileri ancak soydaşlarıyla sağlanabilecek birlikle aşabileceklerini bu düşünceden hareketle Batı'dan Doğu'ya, İstanbul'dan Anadolu'ya yönelerek milli bir oluşumun fitilini ateşlemişlerdir. Bu milli hareketin fikirleri aslında İttihat ve Terakki partisinin ideolojilerinin devamı niteliğindedir. Daha derin ve esaslı bir Türkçülükle kültürel değerler kapsamında faaliyetlerini sürdürmüşlerdir. Kuvay-i Milliye hareketinin öncelikli hedefi Türkiye'nin parçalanmasının önlemektir. Bu doğrultuda toplanan kongrelerde de temel amaç siyasi ve nizami bağımsızlığı uluslararası sınırlar içerisinde sağlamaktır. Kongreler kapsamında ve alınan kararlar çerçevesinde Osmanlı Türklerinin irade ve cesaretle neler yapabilecekleri ortaya koyulmuştur. Ağır ateşkes şartları karşısında Mustafa Kemal Paşa her zaman Türk milletini düşünmüş, Türklük bilinci etrafında stratejiler yürütmüştür. Ortaya çıkan yerel direniş örgütleri de bu bilinçle hareket edildiğinin kanıtı niteliğindedir. Her zaman bağımsızlık, ulusal egemenlik düşüncesiyle hareket eden Türk milleti, Mondros mütarekesinin imzalanmasının ardından çok geçmeden mevcut tehlikenin farkına varmıştır. Antlaşma devletlerinden her biri kendi çıkarları doğrultusunda hareket etmenin peşine düşmüş, bu işgal girişimi karşısında Türkiye, yetersiz askeri gücüne rağmen tüm bu hukuki bir zemine dayandırılmayan uygulamalar karşısında milli bilinç ile

²⁶⁹ Akkoyun, a.g.m., s.964.

²⁷⁰ Akkoyun, a.g.m., s.965.

²⁷¹ Akkoyun, a.g.m., s.966.



hareket etmiş ve işgal teşebbüsüne yerel direnişlerle ülke genelinde tepki göstermiştir. Tarihi süreç içerisinde incelendiğinde uluslararası güçlerin temel hedefi Osmanlı Türkiye'sinin parçalanması idi. Viyana Kongresi ile başlayan Doğu meselesi zamanla dış güçlerin sistemli bir politikası haline gelmiş Mondros mütarekesi ile bu siyasi amaç gerçekleştirilmek istenmiş ve Sevr ile sonuca bağlanması amaçlanmıştır. Öyle ki Mondros sonrasında Paris Barış Antlaşması'yla işgal bölgelerine gayrimüslim nüfus yerleştirilmeye çalışılmıştır. Ateşkes, "Türklerin savaş yıllarında karşılaştıkları krizlerin etkisiyle durumlarını değerlendirilmeleri ve kendi başlarına yeni bir milli devlet oluşturma stratejisini uygulama kararını alma yoluna giriş sürecini hızlandırmış ve burada bağımsızlık hareketinin liderinin kendisini kabul ettirmesi de etkili olmuş ayrıca ateşkesin ortaya koyduğu barışla kökleri en eski beşeriyet tarihinin derinliklerinde bulunan Türk milletinin son ve tek müstakil devletinin yıkılmasına neden olmuştur."²⁷²

Mondros Ateşkes Antlaşmasının uygulamaya koyulması Türklerin milli duygularıyla birlik ve beraberlik düşüncesi içerisinde hareket etmelerini sağlamış uluslararası güçlere karşı bu bağımsızlık mücadelesi bir başkaldırı şeklinde gerçekleşmiştir. "Biz sadece kendimizin değil, dünyadaki bütün mazlum milletlerin haysiyet ve istiklal kavgasını yaptık diyen Mustafa Kemal Paşa Emperyalizm düşüncesinin yenilmez olmadığını tüm dünyaya göstermiştir."²⁷³ Ortaya çıkan bu milli direniş Pan-turanist hedefler doğrultusunda gelişerek faaliyetlerini sürdürmüştür.

3.8. İngiltere'nin Doğu Politikası Ekseninde Osmanlı Devleti ile İlişkileri

3.8.1. İngiltere'nin Dış Politika Anlayışı

İngiltere tarih boyunca siyasi yapılanmasını bünyesindeki güçlü yöneticilerin yaptığı stratejik çözümler ile sağlam temellere dayandırarak oluşturmuş ve bu doğrultuda dış politikasını şekillendirmiştir. İngiltere etkili dış politikası sayesinde uyguladığı stratejik yaklaşımlarla bir ada devleti olmasına rağmen büyük güçler arasında kendine yer edinmiştir.

İngiltere'nin güçlü bir dış politika yönetimine sahip olmasının en önemli nedenleri arasında geleneksel bir anlayışla, İngiliz toplumunun da desteğini alarak devletin öncelikleri ve menfaatleri doğrultusunda hareket etmiş olması gösterilebilir.

1827 tarihinde Navarin Olayı olarak geçen İngilizlerin, Rusya ve Fransa ile ortak hareket edip Osmanlı'nın deniz gücünü yok etmesi, İngiltere'de kamuoyunun dış politikada ne denli etkili olduğunu gözler önüne sermiştir.²⁷⁴ Denge siyaseti izleyen İngiltere'nin Osmanlıya karşı olan bu

²⁷² Akkoyun, a.g.m.,s.979.

²⁷³ Akkoyun, a.g.m.,s.976.

²⁷⁴ Kemal H. Karpat, **Kısa Türkiye Tarihi 1800- 2012**, Timaş Yayınları, İstanbul 2013, s.38.



hamlesinden dolayı iç siyasette de bazı problemlerle karşılaşmış kabine yönetimi istifa etmek zorunda kalmıştır.²⁷⁵ Kamuoyunun baskısı üzerine eski dış politika siyasetine geri dönmüştür. Bu durumda kamuoyunun etkisinin dış politika üzerinde ne denli önemli olduğu anlaşılmaktadır. Aslında kamuoyu İngiltere’de bir nevi denetçi konumundadır.²⁷⁶ İngiltere kamuoyu desteğini sağlamak ve partilerin gücünü belirlemek için stratejilerini bu doğrultuda oluşturmuştur. Zamanla güçlü yöneticilerin belirlediği siyasi hamlelerle dış politikasını şekillendirmiştir. Bu politikalarla ülkenin uluslararası konumu da temellendirilmiştir. İngiltere dış politikadaki gelişmelere pragmatik bir tutumla yaklaşmış, olayların nasıl ve ne sebeple geliştiklerinden ziyade sonuçlarıyla ilgilenmiştir. Belirli dönemlerde İngiltere’nin başbakanlık görevini yürüten Lord Palmerston dış politika anlayışını belirli sınırlar içerisinde yürütmüştür. Palmerston; “Bizim ne ebedi müttefikimiz ne de devamlı düşmanımız vardır bizim çıkarlarımız ebedidir ve bizim görevimizde bu çıkarları izlemektir.” ifadelerini kullanmıştır.²⁷⁷ İngiltere uzun yıllar bu denge siyaseti çerçevesinde hareket etmiştir, “İngiltere doğrudan doğruya tehdit edilinceye kadar bekler, sonra devreye girerdi ve hemen hemen daima zayıfın yanında yer alırdı.”²⁷⁸ İngiltere bu denge bozulmadığı sürece müdahale etmekten uzak durmuştur. Müdahale etmek durumunda kaldığı zaman ise zayıf olan devletin yanında yer alarak denge politikasını uygulamıştır. 18. yüzyılın sonlarından itibaren Osmanlı Devleti’nin toprak bütünlüğünün tehlikeye girmesi ve Çarlık Rusya’nın bölgede yürüttüğü faaliyetler, İngiltere’nin ticari çıkarlarını zedelemesi üzerine, Osmanlı yanlısı bir dış politika anlayışı benimseyip bölgede denge sağlamayı amaçlamıştır.

Rusya’nın Çar I. Petro döneminden itibaren İstanbul ve boğazların kontrolünü sağlamak, Karadeniz de Rus birliği oluşturmak ve Akdeniz’e inme planlarından dolayı Osmanlı ve İngiltere başta olmak üzere bu durum Rusya ile aralarında mesafeye neden olmuştur ve stratejik hamleler bu doğrultuda oluşturulmuştur. İngiltere ticari çıkarları çerçevesinde Hindistan’daki kontrolünü devam ettirmek amacıyla Rusya’ya karşı Osmanlı Devleti’ne yakın olmuştur. Osmanlı topraklarında güvenlik 1856’da imzalanan Paris Antlaşmasıyla güvence altına alınmıştır. Böylece Çarlık Rusya’sının sömürgeci faaliyetlerine karşı bu antlaşma diplomatik açıdan başta İngiltere olmak üzere Avrupa devletlerinin de desteğiyle koruma altına alınmıştır.

Fransa Avrupa’da üstün güç olmak, sıcak denizlerde kontrol sağlamak, İngiltere’nin Akdeniz ve Hindistan’da yürüttüğü faaliyetlerin önüne geçmek amacıyla 1798’de Mısır’ı işgal teşebbüsünde bulunmuştur. Napolyon’un bu işgali gerçekleştirmesi üzerine İngiltere doğudaki çıkarlarını korumak için harekete geçmiştir. Napolyon Mısır işgali için askeri birliklerin yanı sıra çok sayıda bilim

²⁷⁵ Fahir Armaoğlu, **19. Yüzyıl Siyasi Tarihi 1789-1914**, Timaş Yayınları, İstanbul 2013, s.193.

²⁷⁶ İlber Ortaylı, **Osmanlı İmparatorluğu’nda Alman Nüfuzu**, Alkım Yayınları, İstanbul 2006, s.16.

²⁷⁷ Henry Kissinger, **Diplomasi**, çev: İbrahim H.Kurt, Ayhan Matbaası, İstanbul 2012, s.88.

²⁷⁸ Kissinger, a.g.e., s.160.



adamını da yanında götürmüş, bölgede yapılan araştırmalarla Doğu toplumunun gizemini çözebilmek amacıyla bilgi toplanması hedeflenmiştir.²⁷⁹ “Mısır işgali daha güçlü bir kültürün bir başka kültürü salt bilimsel yoldan mal edişinin modeliydi.”²⁸⁰ Napolyon’un Mısır’ı işgali yalnız Osmanlı Devleti için değil, Rusya ve İngiltere için de eşit oranda tehlikeye ediyordu. “Tarihsel gelişimin hızla ön plana çıkardığı Napolyon ve onun ordularına karşı bütün Avrupa birleşmek zorundaydı.”²⁸¹ İngiltere Amiral Nelson komutasındaki güçlü donanmasını Mısır sahillerine göndermiş, Fransız donanmasıyla giriştikleri mücadeleden galip ayrılan İngiltere, mücadele sonucu Fransız donanmasına ateşe vererek Napolyon’u ağır bir yenilgiye uğratmıştır.²⁸² İngiltere’nin doğu politikasının en stratejik bölgesini Mısır oluşturmakta idi. Öyle ki Mısır’daki bazı isyanlar Osmanlı ve Rusya’yı birbirine yakınlaştırmış bu isyanlar sonucunda iki devlet arasında imzalanan Hünkâr İskelesi Antlaşması İngiltere’yi fazlasıyla tedirgin etmiştir. Bu antlaşma sonrası Mehmet Ali Paşa yönetiminin Mısır’da güçlenmesini İngiltere kendi çıkarları açısından tehlike olarak değerlendirmiştir. İngiltere Akdeniz ve Hindistan’daki çıkarlarını öncelikle Rusya’ya karşı korumak amacıyla diplomatik bir hamle yaparak 1841’de Londra Antlaşmasını imzalamış Osmanlı ile ilişkilerini yeniden düzenleyerek dengeye oturtmuştur.

XIX. yüzyılda İngiltere dış politikasını Fransa ve Rusya’yı kontrol altına alınabilmek doğrultusunda çeşitli kararlar alarak ilerletmeye çalışmış bu dönemde uluslararası güçler içerisinde Osmanlı Devleti ile olan ilişkileriyle öne çıkan Almanya’ya karşı da dış politikada temkinli hareket etmiştir. İngiltere geleneksel dış politika anlayışıyla hareket ederken, bu dönemde daha etkili bir dış politika anlayışı benimsemiştir.

Süveyş Kanalı’nın 1869’da açılmasıyla bölge stratejik açıdan daha önemli bir hale gelmiştir. İngiltere Hindistan’daki ticari faaliyetlerini de göz önünde bulundurarak, Süveyş Kanalı’nı kullanmaktan geri kalma, bölgede Fransız ve Rus devletlerinin hakimiyetinin güçlenmesi gibi ihtimaller karşısında oldukça sıkıntıya girmiştir. Kanalın açılması zaten stratejik açıdan oldukça önemli bir bölge olan Doğu Akdeniz’i daha da önemli bir hale getirmiştir.

1877-1878 yılları arasında Osmanlı-Rus savaşının çıkması İngiltere’yi rahatsız etmiş geleneksel politikasını değiştirerek Rusya ile ilişkilerini ılımlı bir şekilde yürütmek amacıyla Osmanlı yanlısı siyasetinden vazgeçmiştir. Fakat Osmanlı-Rus savaşının ardından imzalanan Ayastefonos Antlaşması ile Osmanlı topraklarında Rusya’nın daha etkili hale gelmesi İngiltere’yi tedirgin etmiştir. İngiltere’nin temel politikası olan denge siyasetini Rusya’nın mevcut antlaşma ile

²⁷⁹ Thierry Hentsch, **Hayali Doğu Batı’nın Akdenizli Doğu’ya Politik Bakışı** (çev. Aysel Bora), Metis Yayınları, İstanbul 2008, s.173.

²⁸⁰ Hentsch, a.g.e., s.175.

²⁸¹ Ali Kemal Meram, **Belgelerle Türk- İngiliz İlişkileri Tarihi**, Kıtış Yayınları, İstanbul 1969, s.38.

²⁸² Meram, a.g.e., s.42.



değiştirecek olmasından rahatsızlık duyan İngiltere, durumu değiştirmek amacıyla Berlin Antlaşması yapılmasını öne sürmüştür.²⁸³ 1878 yılında imzalanan Berlin Antlaşması'yla her ne kadar savaşı Rusya kazanmışsa da İngiltere ve Avusturya'nın diplomatik açıdan kazançları daha fazla olmuştur.²⁸⁴ 1880 yılı sonrası bölge çıkarlarını koruyabilmek amacıyla Mısır'ı işgal eden İngiltere, bağımsız bir politika yürüterek, diğer dış güçlerin bölgedeki etkisini azaltmış, Süveyş kanalının kontrolünü sağlayarak çıkarları doğrultusunda hareket etmiştir.²⁸⁵ "İngiliz devlet adamı Balfour, Mısır'daki İngiliz işgalini gerekliliğini temellendirirken göz önüne aldığı üstünlük, öncelikle askeri ya da iktisadi güçle değil, bizim Mısır bilgimizle ilintilidir"²⁸⁶ ifadesini kullanmıştır. "Balfour'a göre bilgi, bir uygarlığı doğuşundan yükselişine, sonra da çöküşüne, baştan sona gözden geçirmek – tabii bir de bunu yapma imkanına sahip olmak- anlamına gelir."²⁸⁷

İngiltere'nin XX. yüzyılın başından itibaren doğu coğrafyası için yaptığı stratejik planlamaların nedenleri arasında; bölgedeki ticari çıkarlarını koruyabilmek, petrol kaynaklarını elinde bulundurmak ve İngiltere için oldukça önemli olan Hindistan'a giden ulaşım yolunu kontrol altında tutması gösterilebilir. İngiltere süreç içerisinde çıkarlarını koruyabilmek için uluslararası güçlere karşı birtakım antlaşmalar ile bölgedeki konumunu koruma adına almıştır.

İngiltere için Basra Körfezi, İran petrolünün taşınması ve Hindistan'a açılan ticaret yolu için bir geçiş bölgesi olduğundan oldukça önem taşımakta idi. İngiltere izlediği dış politika anlayışı ile doğu coğrafyasını hakimiyeti altında tutabilmek için Osmanlı Devleti'ne karşı denge siyaseti izlemiştir. Bu doğrultuda Mısır, Kıbrıs, Doğu Akdeniz'i ve Basra Körfezini kontrol altında tutmayı başarmıştır. İngiltere'nin dış politikasını etkileyen ana faktörler içerisinde Şarkiyatçılık, Sanayi Devrimi ve Emperyalizm düşüncesi yer almaktadır. Şarkiyatçıların sağladığı bilgi aktarımıyla İngiltere'nin emperyalist politikası birleşince, hakimiyet sınırları genişlemiştir. Şarkiyatçılık yani oryantalizm çalışmaları, Batı ile Doğu arasında bir köprü görevindedir. Batı'nın yaptığı şark incelemeleri doğrultusunda, Doğu'nun tarihi, kültürü ve medeniyetini öğrenmek esas alınmıştır. Seyyahlar, kaşifler ve misyonerlerin Doğu coğrafyasında yaptığı araştırmalar ve bu araştırmalar sonucu elde edilen bilgiler doğrultusunda Batı'nın zihninde yer eden bir Doğu imajı ortaya koyulmuştur. Şarkiyatçıların ortaya koyduğu bu Doğu betimlemesi hayali ve abartılı olmasına rağmen Batı'nın Doğu coğrafyasına olan merakının önüne geçmemiştir. Batı, Doğu'yu kendi bakış açısıyla değerlendirmekte idi. Batı kendi toplumlarının bilimsel faaliyetler çerçevesinde geliştiğini ifade ederken Doğu'yu ise geri kalmış bir topluluk olarak değerlendirmekte idi. Batılı devletler "Ben

²⁸³ İsmail Şahin, "Ermeni Olayları Sırasında Kıbrıs Adası'nın Rolü (1878-1900)", Uluslararası Hukuk ve Politika, c.8, sy.31, 2012, s.60.

²⁸⁴ Armaoğlu, a.g.e., s.522.

²⁸⁵ Veysel Ayhan, "Mısır Devriminin Ayak Sesleri", Ortadoğu Analiz, c.3, sy.26, Şubat 2011, s.18.

²⁸⁶ Edward Said, **Şarkiyatçılık, Batı'nın Şark Anlayışları**, Metis Yayınları, 9. Basım, İstanbul 2016 s.42.

²⁸⁷ Said, a.g.e., s.42.



ve “Öteki’ne” değer biçerken “benim” kültürümün ölçütlerini kullanarak karşısındakini kendisinin eksik hali olarak görür.”²⁸⁸ Batı, Doğu medeniyeti kendinden aşağı ve geri kalmış olarak değerlendirdiğinden, Doğuluyu medeniyetten uzak, barbar, günahkâr ve tembel olarak ifade etmektedir.²⁸⁹ Batı XIX. yüzyıl sonrası işgallerini ve sömürgeci faaliyetlerinin temelini bu düşünceler kapsamında oluşturmuştur.²⁹⁰ Başta İngiltere olmak üzere Batılı toplumlar kendi kültürlerini ve medeniyetlerini Doğu toplumlarına karşı yürüttükleri emperyalist faaliyet doğrultusunda benimsetmeye çalışmıştır. Şarkiyatçılık XIX.yüzyıldan itibaren bir bilgi hazinesi haline gelmiştir.²⁹¹ Bu yüzyılda çalışmalarını yürüten bilim adamları ve akademisyenlerin birçoğunun Şark hayranlığı mevcut idi.²⁹² Dönemin İngiltere Başbakanı Benjamin Disreali, Şark meselesinin artık bir meslek olarak algılandığını belirtmiştir.²⁹³ Özellikle XIX. ve XX. yüzyıldan itibaren Şarkiyatçılık bir söylem olmaktan uzaklaşıp emperyalist faaliyetlerin bir aracı olarak kullanılmaya başlanmıştır.²⁹⁴

Şark üzerindeki Batı hegemonyası şemsiyesinin gölgesinde, üniversitede araştırılabilecek, müzede sergilenebilecek, sömürge yönetimince yeniden yapılandırılabilir, insanla evrene ilişkin antropoloji, biyoloji, dil bilim, ırk ve tarih tezlerinde kurumsal olarak açıklanabilecek, gelişmeye, devrime, kültürel kişiliğe, ulusal ya da dinsel karaktere ilişkin iktisadi ve sosyolojik kuramlara elverişli, karmaşık bir Şark çıktı ortaya.²⁹⁵

Yakın dönem tarihi içerisinde İngiltere’nin emperyalist güçler içerisinde olduğundan ne zaman yurtdışında emperyalist çıkarlarını ilgilendiren bir durum olsa sivil toplum örgütlerini devreye sokup siyasi durumuna göre idare sağlamakta idi.²⁹⁶ “19. Yüzyılın sonlarından itibaren Hindistan’da ya da Mısır’daki bir İngiliz’in bu ülkelere duyduğu ilgi, onların zihninde İngiliz sömürgesi konumuna yerleştirmiş olmasından bağımsız değildir.”²⁹⁷

Sömürgeciliğin 19. yüzyıldan itibaren artmasıyla şarkiyatçılık siyasi, sosyolojik ve coğrafi alanlarda, sömürgeci yapının bir yansıması olarak algılanmaya başlanmıştır. Bu dönemden itibaren sömürgeci devletler Doğu coğrafyasındaki toplumlara kurtaranlar ve kurtarılacaklar olarak yeni bir yapılanmayı benimseyerek yaklaşmışlardır.²⁹⁸

²⁸⁸ Hüsnüye Canbay Tatar, “Batının Kimlik İnşasında Ötekinin Yeri”, Karadeniz – **Black Sea- Sosyal Bilimler Dergisi**-4 (14),2012,s.94.

²⁸⁹ Ali Şükrü Çoruk, “Oryantalizm Üzerine Notlar” , **Sosyal Bilimler Dergisi**, c.IX, sy.2, Aralık 2007, s.194.

²⁹⁰ Çoruk, a.g.m., s.194.

²⁹¹ Said, a.g.e., s.60.

²⁹² Said, a.g.e., s.61.

²⁹³ Said, a.g.e., s.177.

²⁹⁴ Said, a.g.e., s.106.

²⁹⁵ Said, a.g.e., s.17.

²⁹⁶ Said, a.g.e., s.20.

²⁹⁷ Said, a.g.e., s.21.

²⁹⁸ Jale Parla, **Efendilik, Şarkiyatçılık, Kölelik**, İletişim Yayınları, İstanbul 2012, s.26.



Ekonomik ve askerî açıdan incelendiğinde ağır kayıplara neden olan Yedi Yıl Savaşları (1756-1763), İngiltere içinde zorlu bir mücadele dönemi olsa da rakipleri karşısında yaptığı stratejik hamlelerle üstünlük sağlanmıştır.²⁹⁹ Yedi Yıl Savaşları yalnızca Fransa'nın etkin siyasetinin önünü kesmek amacıyla değil aynı zamanda ticari faaliyetleri geliştirmek için yapılmış savaşlardır. "Savaş neticesinde Hindistan, Afrika ve Amerika'daki Fransız toprakları İngiltere'nin denetimi altına girmiş ve Fransa'nın ekonomisinin dayandığı deniz aşırı topraklarının hemen hemen tümü elinden çıkmıştır."³⁰⁰ Bu savaşlar neticesinde geniş bir coğrafyaya hâkim olan İngiltere bu doğrultuda ticari faaliyetlerini de geliştirmiştir. Sömürge gücünü elinde bulunduran İngiltere Endüstri devrimi ile bir değişim sürecinin içerisine girmiştir. "İngiltere kişi başına düşen üretim ve ticaret bakımından incelendiğinde devrimden önce bile potansiyel rakiplerinden oldukça önünde bulunduğu açıkça görülmektedir."³⁰¹ "Endüstri devrimi, tarımın ve kentlerin icadından bu yana dünya tarihinde gerçekleşmiş en önemli olaydı ve başını İngiltere çekmekte idi."³⁰² XIX. yüzyılın son çeyreğinden itibaren İngiltere, Endüstri devrimi ile elde ettiği askeri, ekonomik, siyasi kuvvetlerle hakim güç olma yolunda çalışmalarını hızlandırmış emperyalist faaliyetlerle de dış politikasını şekillendirmiştir.

İngiltere doğu politikasını öncelikle ticari faaliyetler olmak üzere çeşitli siyasi, ekonomik ve askeri çıkarlar çerçevesinde şekillendirmiştir. Öyle ki uzun yıllar boyunca İngiltere'nin Osmanlı Devleti'ne karşı ılımlı bir politika yürütüp denge siyasetini benimsemesinin temel nedeni Doğu coğrafyasındaki stratejik bölgeleri elde etme amacı idi. İngiltere için doğu coğrafyası zengin ham madde kaynakları, aynı zamanda bölgenin Hindistan için bir geçiş güzergahı olması açısından oldukça önem taşımakta idi. İngiltere benimsediği ticari politikalarla bölgede hakimiyetini zaman içerisinde güçlendirmiş ve bu ticari politikalar çerçevesinde de bölgede üstün güç olmayı başarmıştır. Ticari faaliyetler açısından önemli bir geçiş noktası olan Doğu Akdeniz'in Osmanlı sınırları içerisinde yer alması ayrıca Doğu mallarının taşınması konusunda bazı ticaret bölgelerinin Akdeniz havzası içerisinde olması, dış güçlerin Osmanlıyı bölgede saf dışı bırakmamasının nedenleri arasındadır. Levant bölgesi olarak adlandırılan bu ticaret merkezine İngiltere'nin geç girmesinin nedeni Osmanlı ile ilişkilerinin diğer devletlere kıyasla daha geç başlamasıdır. İspanya'nın ticaret yollarının kontrolünü sağlama girişimleri İngiltere'yi tedirgin ettiğinden Levant ticaret bölgesine yönelerek bir taraftan İspanya tehdidinden kurtulmayı diğer taraftan da ticari faaliyetlerini başarılı bir şekilde yürütmeyi amaç edinmiştir. Bu durumda İngiltere, Osmanlı ile ilişkilerini ılımlı tutarak hem İspanya tehdidine karşı kendini güvence altına almış hem de Akdeniz havzasında ticari faaliyetlerini canlandırmıştır. Levant Kumpanyası Osmanlı-İngiliz ilişkilerinin kilit noktası olarak gösterilebilir.

²⁹⁹ Paul Kenndy, **Büyük Güçlerin Yükselişi ve Çöküşleri**, (çev. Birtane Karanakçı), 13.bs., Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2013, s.156.

³⁰⁰ Oral Sander, **Siyasi Tarih İlkçağlardan 1918'e**, 27 bs., İmge Yayınları, Ankara 2014, s.147.

³⁰¹ Eric Hobsbawm, **Devrim Çağı 1789-1848**, (çev. Mustafa Sina Şener), 6.bs., Dost Kitabevi Yayınları, Ankara 2012, s.38.

³⁰² Hobsbawm, a.g.e., s.38.



Alfred C. Wood, Levant Kumpanyası'nı İngiltere'yi dar ticari ilişkilerinden büyük ticaret toplulukları haline dönüştüren, sermaye birikimi sağlayan, deniz taşımacılığının düzenlenmesine katkı sağlayan, Doğu'dan gelen malların yardımıyla tüm sınıfların konforunu arttıran mütevazı bir girişim olarak tarif eder.³⁰³

İngiltere için hem diplomatik hem de ticari çıkarlarının devamlılığını sağlayan Levant Kumpanyası oldukça önem arz eden bir kurum olmuştur. İngiltere, Osmanlı Devleti ile diplomatik ilişkilerini büyük ölçüde bu şirket aracılığıyla denge de tutmayı başarmıştır. XIX. yüzyıla gelindiğinde görüyoruz ki İngiltere'nin Levant Kumpanyası sürecinde benimsediği tekelcilik anlayışına dayalı ticari faaliyetleri, bu dönemden itibaren yerini liberal ticari anlayışa bırakmıştır.

3.8.2. Dönemin Osmanlı-İngiliz İlişkilerinde Bağdat Demiryolu ve Basra Körfezi Bölgesine İlişkin Meseleler

Tarihsel süreç içerisinde uluslararası güçlerin odaklandıkları, bölgesel rekabetin ve Birinci Dünya Savaşı'nın temel unsurları olan petrol ve Bağdat demiryolu projesi bölge siyasetini belirleyen oldukça önemli iki konu olmuştur. İngiltere'nin Basra Körfezi'ne ilgisi İngiliz emperyalizminin Hindistan'a yöneldiği tarihlerde başlamıştır.³⁰⁴ İngiliz emperyalizminin Doğu Hindistan Şirketi vasıtasıyla Hindistan'a adım atması burada egemenlik kurmuş olan Portekizlilerle çatışmayı kaçınılmaz kılmış ve bu çatışma kısa sürede Basra Körfezi'ne de yayılmıştır.³⁰⁵ XVII. yüzyılın başlarından itibaren İngiltere ve Portekiz arasında Hindistan ve Basra Körfezine dair meydana gelen sömürgecilik mücadelesi, her iki cephede de İngiltere'nin zaferiyle sonuçlanmış ve İngiltere bu zaferden sonra Hindistan'daki ticari çıkarlarını koruya bilmek adına bölgeyi kontrolü altına alarak bir güvenlik sahası oluşturmuştur.³⁰⁶ İngiltere'nin bu kontrolü sağlamasındaki temel amaç İngiliz ticaretinin kesintisiz ve güvenli bir şekilde devamlılığını sağlamak idi.

Verimli Ortadoğu topraklarından yararlanmak isteyen uluslararası güçlerin büyük umutlar bağladığı Bağdat demiryolu bir yatırım projesi olarak değerlendirilmekte idi.³⁰⁷ Osmanlı-İngiliz ilişkilerinin de temelini oluşturan İngiltere'nin Hindistan coğrafyasını sömürgeleştirme faaliyetleri yalnızca bu iki devlet arasında siyasi bir bağlantı olarak kalmamış, tüm dünya siyasetinin de belirleyici unsuru olmuştur. İngiltere bölge hakimiyetini sağlamlaştırmak amacıyla stratejik

³⁰³ Alfred C. Wood, **Levant Kumpanyası Tarihi**, (çev. Çiğdem Erkal İpek), Doğu Batı Yayınları, Ankara 2013,s.260.

³⁰⁴ Mustafa Yılmaz, **Fav Yarımadası'nda Osmanlı- İngiliz Çekişmesi (1886-1915)**,Taş Mektep Yayınları,İstanbul 2015,s.79.

³⁰⁵ Yılmaz, **Fav Yarımadası'nda Osmanlı- İngiliz Çekişmesi**,s.80.

³⁰⁶ Yılmaz, **Fav Yarımadası'nda Osmanlı- İngiliz Çekişmesi**,s.80.

³⁰⁷ Edward Mead Earle, **Bağdat Demir ve Petrol Yolu Savaşı (1903-1923)** (ed: Ö. Andaç Ugurlu), Özgün Yayınevi,İstanbul 2003,s.12.



planlamalarını Akdeniz'den Güney Asya'ya kadar geniş bir bölgede uygulamaya çalışmış ve uluslararası güçleri bu coğrafyadan uzak tutmaya çalışmıştır. “İngiltere'nin Hindistan sömürgesi ile en yakın bağlantısı Doğu Akdeniz ve Basra Körfezi'nden geçerken Türkiye, Irak, Suriye, Kafkasya, İran ve Afganistan ise Hindistan yolunu tehdit edecek başlıca stratejik bölgelerdi.”³⁰⁸

Avrupa siyasi yapılanması içerisinde oldukça önemli bir güç olan Almanya'nın Bağdat demiryolu projesini uygulamaya koymasına, bölge çıkarlarını korumak isteyen İngiltere'yi oldukça rahatsız etmiş demiryolunun inşasının bölgeye sağlanacak asker sevkiyatının başlangıcı olduğunu düşünen İngiltere, bu durumu bir tehdit olarak değerlendirmiştir. Dönemin önemli bir projesi olarak değerlendirilen Bağdat demiryollarının inşa sürecinde yalnızca Almanya'nın etkin güç olması, başta İngiltere olmak üzere diğer Avrupalı güçlerin projede yer almaması başka bir rahatsızlık sebebi olmuştur. “İngiltere'nin Ortadoğu politikasının temel prensibi, artık geleneksel Boğazlar Meselesi, diğer bir ifadeyle Rusya'nın Osmanlı Devleti'ni kontrol etmesini engellemek değil, hızla gelişen ekonomik ve askeri gücüyle İngiltere'ye rakip olan Almanya'yı durdurmaktır.”³⁰⁹ Bağdat demiryolları projesini tamamen Alman himayesine bırakılması bölge güzergahında ticari ve siyasi dengeyi değiştireceğinden İngiltere'nin bu duruma kayıtsız kalması mümkün değildi. İkinci Meşrutiyet'in ilanıyla Bağdat demiryollarının inşası Aralık 1909'a kadar durdurulmuş, İngiltere ile yakınlaşmanın başladığı ve güçlendiği, Almanya ile ilişkilerin soğuduğu ve bozulduğu İkinci Meşrutiyet'in ilk yılında Meclis-i Mebusan Bağdat Demiryolu aleyhinde tartışmalara sahne olmuştur.³¹⁰

1 Eylül 1908 tarihinde Bağdat demiryollarına ek olarak, Şam'dan, Mekke ve Medine güzergahını da içine alan alternatif bir demiryolu inşası olarak Hicaz demiryollarının yapımına başlanmış fakat Mekke'ye kadar yapımı tamamlanamamıştır.³¹¹ İngiltere'nin Mısır, Arabistan ve Hindistan çıkarları açısından Hicaz demiryollarının inşası bir tehdit unsuru olarak değerlendirilmekteydi.³¹² “Bundan dolayı Arap Yarımadası'nı Osmanlı Devleti'nden koparma planları yapan ve Osmanlı Devleti'nin bölgede güçlenmesini istemeyen İngilizler Hicaz demiryolları aleyhindeki faaliyetlerine hız vermişlerdir.”³¹³

³⁰⁸ Mehmet Okur, “Basra Körfezi ve Hindistan Yolunu Korumak: İngiltere'nin Karadeniz ve Kafkasya Siyaseti (1914-1920)”, **II.Dünya Savaşında Karadeniz ve Kafkasya Askeri,Siyasi ve Sosyal Gelişmeler**,Karadeniz Teknik Üniversitesi Yayınları,Aralık 2007,s.145.

³⁰⁹ Okur, a.g.m., s.147.

³¹⁰ Önder Kocatürk, **Balkanlar'dan Ortadoğu'ya Osmanlı İngiliz İlişkileri (1908-1910)**, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2009, s.305.

³¹¹ Kocatürk, a.g.e., s.305.

³¹² Kocatürk, a.g.e., s.306.

³¹³ Kocatürk, a.g.e., s.306.



Dönemin Londra Sefiri Tevfik Paşa 12 Nisan 1910 tarihinde Hariciye Nezareti'ne gönderdiği gizli telgrafta, İngiltere dış işleri bakanı Sir Edward Grey ile Bağdat Demiryolu meselesine dair detaylı bir görüşme yaptığını belirtmiş Grey'in görüşlerini şu şekilde aktarmıştır:

İngiltere Hükümeti, Meşrutiyet devrine giren Osmanlı Hükümeti'ne manen değil maddeten bile destek olmaya hazırsa da kendi çıkarlarının diğer bir yabancı hükümetin çıkarlarına feda edilmesine kayıtsız kalmaz. Menfaatlerinin özellikle ekonomik ve her tür siyasi işten özgür bulunduğunu ispata ve temine daima hazırdır. El Halif'den Bağdat'a kadar olan kısmın inşası hususunda, gelirler fazlasından gösterilmek istenilen karşılığın verilmesine Sefir Sir Lowther tarafından yapılan itiraz, Bağdat'tan Basra Körfezi'ne kadar olan önemli kısmın Osmanlı Hükümeti tarafından inşa edilebilmesi için dostane bir yardım olarak kabul edilmelidir. Çünkü El Halif'den Bağdat'a kadar kısmın teminatı acilen gelirler fazlasından gösterildiği takdirde, alt tarafın yani Bağdat- Basra Körfezi kısmının Osmanlı Hükümeti tarafından yaptırılmasına Almanların onay vermeyecekleri ve mevcut sözleşmeyi değiştirmeyecekleri açıktır. Almanlar bu büyük hattı yalnız Bağdat'a kadar inşa ve bundan sonra ötesini iade ederek Osmanlı Hükümeti'ne bıraktıklarına dair eski sözleşme hükümlerinde değişiklik yapmaya razı olduğunu ilgili makama resmen ve yazıyla bildirdiği anda, %4 gümrük vergisi artışı hakkındaki itirazın hükümsüz kalacağı aşikârdır. İngiltere'nin Osmanlı Devleti hakkında olan hisleri saf ve dostanedir. Açıklamamızın doğruluğuna itimat ederek, gelecekteki ilişkilerimizin karşılıklı olarak samimi ve siyasetle ilgili bütün şüphelerden temiz olacağına emin olunuz.³¹⁴

Tevfik Paşa bu açıklamayı şu şekilde yorumlamıştır:

Sözlerden anlaşıldığı üzere İngiltere Hükümeti, Almanların tüm hattı yapmasını ve bütün hattın güzergâh ve havalisi ticaretini ele almasını çekemiyor. Zira şimdiye kadar o çevredeticaret İngiliz sermayedarlarına münhasır iken, bundan sonra başka bir gücün eline geçmesi müttefikimizi doğal olarak düşündürmektedir.³¹⁵

29 Aralık 1910'da Sadrazam İbrahim Hakkı Paşa Türkiye Milli Bankası (Turkish National Bank) Başkanı Sir.H.Babington Smith'le yaptığı konuşmada, demiryolunun Bağdat'tan Körfeze kadar uzanacak kısmı için İngiltere'yi tatmin edecek bir anlaşmaya hazır olduklarını ve Almanya ile görüşülmesi gerektiğini bu doğrultuda çözüm yolu olarak da demiryolunun Bağdat'tan aşağı kısmının uluslararası bir hale getirilmesini veya tamamen Türk olmasını önerdi.³¹⁶

XX. yüzyılın başlarından itibaren büyük güçlerin Mezopotamya topraklarına olan ilgisi artmaya başlamıştır. İngiltere'nin de Ortadoğu'ya olan ilgisinin artmasının en önemli nedenlerinden biri bölgedeki petrol kaynaklarıdır. Sanayi ve teknolojiye meydana gelen gelişmeler doğrultusunda İngiltere gemilerin yakıtını kömürden petrole çevirmiştir. İngiliz donanmasındaki bu değişim süreç içerisinde daha çok petrole ihtiyaç duymalarına neden olmuştur. İran petrolünü kullanan İngiltere için Basra Körfezi, petrolün yükleme alanı olduğundan önemli bir ticari faaliyet sahası olarak nitelendirilmekteydi. Her ne kadar Mezopotamya topraklarındaki petrolün varlığı ticari olarak değerlendirilmiyor olsa da İngiltere bölgede stratejik hakimiyet kurarak petrol rezervlerinin diğer büyük güçlerin eline geçmesini

³¹⁴ Kocatürk, a.g.e., s.313.

³¹⁵ Kocatürk, a.g.e., s.313.

³¹⁶ Kocatürk, a.g.e., s.323.



engelliyordu. Zaman içerisinde Mezopotamya topraklarındaki petrol rezervlerinin kontrolü devlet yönetimine bırakılmıştır. I. Dünya Savaşı'nın çıkması ile Mezopotamya bölgesindeki petrolün çıkarılması gecikmiş bu süreçte Osmanlı Devleti tek taraflı kapitülasyonları kaldırarak İngiliz- Türk ticari ilişkilerini sonlandırılmıştır.³¹⁷

İngiltere Ortadoğu bölgesinde hakimiyet kurma ve nüfuz oluşturma sürecinde dış politikasını güç dengesi anlayışı ile şekillendirmiştir. Bölgede hakimiyetini ve politik gücünü emperyalizm ve şarkiyatçılık gibi fikri temellere dayandırmıştır. İngilizler oryantalist bakış açısıyla Ortadoğu coğrafyasını kendilerinden aşağı bir konumda görmekte idi. İngilizler öteki olarak değerlendirdikleri doğululara yardım edebilmek adına bölgede hakimiyet kurmaya çalıştıklarını iddia etmişlerdir. Bölgede diplomatik örgütlenmenin yanında ticari faaliyetlerini de oluşturdukları şirketler aracılığı ile kontrol altında tutmaya çalışmıştır. Özellikle Hindistan coğrafyası için bir geçiş bölgesi olması açısından oldukça önemli olan Bağdat demiryolları ve Basra Körfezi'nde hakimiyet sağlamak, bölgesel gücü elinde bulundurmaya önem arz etmekteydi. İngiltere çıkarları doğrultusunda Ortadoğu bölgesinde hakimiyet kurabilmek için izlediği stratejik politikalarla süreç içerisinde bölgede sürekli bir kargaşa ve çatışma ortamının oluşmasına neden olmuştur.

³¹⁷ Marian Kent, "Büyük Britanya ve Osmanlı İmparatorluğunun Sonu 1900-1923", Osmanlı İmparatorluğu'nun Sonu ve Büyük Güçler, (çev: Ahmet Fethi)Alfa Yayınları, İstanbul 2013, s.288.



SONUÇ

Tarihsel süreç içerisinde Türk- İngiliz ilişkileri sürekli değişim ve gelişim safhalarından geçmiştir. Her iki devlet içinde dış politika ve diplomasi faaliyetleri süreç içerisindeki stratejik planlamalar doğrultusunda oluşturulmuştur. Bu iki devlet arasındaki ilişkileri köklü bir tarihsel temele dayandıramayız. 350 yıl kadar süren iki devlet arasındaki ilişkiler başlangıçta ekonomik temeller üzerine şekillenmiştir. Osmanlı- İngiliz ilişkilerinin başladığı dönemde Osmanlı Devleti diğer Avrupalı güçlere imtiyaz verecek konumda iken daha sonra dışa bağımlı bir duruma gelmiştir. İngiliz hükümeti sömürgeci ve yayılcı politikalarını Osmanlı Devleti'nden aldığı güçle birlikte artırmıştır. İngiltere'nin Osmanlı Devleti'ne karşı ılımlı bir tavır içerisinde hareket etmesinin en önemli nedenleri arasında Türkistan coğrafyasına giden başta Hindistan olmak üzere kara ve deniz yollarının, Doğu Akdeniz, Basra körfezi ve Bağdat demiryolları gibi stratejik bölgelerin Osmanlı Devleti'nin himayesi altında olmasıdır. İngiltere siyasi ve ekonomik olarak diğer devletler karşısında üstünlük sağlamak için özellikle Türkistan coğrafyasında hakimiyetini sağlamlaştırmak amacıyla şirketler kurmuş, seyyahlar ve ajanlar görevlendirmiş bu şekilde yayılcı politikasını uygulamaya çalışmıştır. İngiltere bölgedeki sömürgeci yapılanmasını ticaret üzerine konumlandırmıştır. Yedi yıl savaşlarının ardından Fransa'nın Hindistan'dan tamamen çıkarılmasıyla İngiltere'nin bölgedeki en güçlü rakibi Rusya olmuş ve bu iki devlet arasında çıkar çatışmaları meydana gelmiştir. Fakat Sanayi Devrimi ve Fransız Devrimi'nin de etkisiyle değişen dünya düzeniyle birlikte kuvvetler dengesinin değişmesi Avrupalı güçlerin ve özellikle İngiltere'nin siyasi yapılanmasını yeniden oluşturmasına neden olmuştur. Bu iki devlet arasındaki diplomatik mücadeleler milliyetçilik ideolojisinin de etkisiyle farklı bir boyut kazanmıştır. Rusların bölgedeki Türkleri Ruslaştırma faaliyetleri İngiliz hükümetini tedirgin etmiştir. Rusya Türkistan coğrafyasındaki hakimiyetini kalıcı hale getirmek için çeşitli asimilasyon politikaları uygulamıştır. Kırım Savaşı'nın ardından İngiltere'nin Kafkasya'yı Rusya'ya bırakması Türkistan'da etkin güç olarak Rusya'nın yer almasına neden olmuştur. İngiltere'nin Hindistan sömürgelerini kontrol altında tutmak öncelikli stratejisi olduğundan bu bölgeye yönelik herhangi bir tehdit olmadığı sürece Rusya ile askeri bir çatışma içerisine girmekten kaçınmıştır. Rusya'da İngiltere'ye sömürgelerini koruma güvencesini vererek Türkistan da hâkim güç haline gelmiştir. İngiltere'nin Orta Doğu bölgesine yönelik stratejileri de Türkistan'daki faaliyetleriyle bağlantılı idi.

Türkistanlı aydınların milli idealler doğrultusunda ulusal bir hareket oluşturmak üzere yürüttükleri faaliyetler İngiltere'yi bölge çıkarları açısından endişelendirmiştir. Fransız Devrimin etkisiyle ortaya çıkan özgürlük, eşitlik ve ulus gibi kavramlar Osmanlı aydınları üzerinde de etkili olmuş, özellikle XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren milliyetçi ideolojinin temelini oluşturan ve



özgürlükçü hareketi temsil eden Turancılık, Pan-Türkçülük gibi kavramlar, Osmanlı Devleti'nin sosyolojik ve siyasi yapısının temel taşları haline gelmiştir. Türk milliyetçiliğinin toplumsal birliğin sağlanması, güçlendirilmesi ve ulusal Türk kimliğini oluşturma gibi amaçları vardır. İngilizler bölgedeki Turancılığı birleştirici bir güç olarak gördüğünden stratejik planlamaları açısından bu ideolojiyi bölgedeki varlığı için bir tehdit unsuru olarak görmüştür. İngiliz bakış açısına göre Turancılık ideolojisi Türkistan ve Asya halklarını tek bir millet kurmaya davet eden bir harekettir. Bölgeye yönelik her politik gelişme Türkistan coğrafyasıyla ilişkilidir. İngilizlerin bölgedeki Turancılık hareketine dair korkusunu tetikleyen en önemli durumlardan bir tanesi de Pan-Turancı hareket çerçevesinde Almanların bölgeye nüfuz edebilecek olmalarıdır. Bölgedeki olası bir Alman gücü Çin'e kadar olan tüm koridorun Alman hakimiyetinde olabileceği anlamına gelmekteydi ki bu durumda İngiltere gibi yayılmacı bir gücün kabul edemeyeceği bir durum olarak değerlendirilebilir. İngiltere'nin Türkistan coğrafyasında hâkim güç olmave dünya siyasetine yön verme arzusu sadece sömürgeleştirdiği, yayılmacı politika izlediği bölgelerde değil başta Türkistan olmak üzere Türklüğün, Türk milliyetçiliğinin benimsendiği bölgelerde İngiltere'nin bu olumsuz yaklaşımından etkilenmiştir. İngiltere için özellikle I.Dünya Savaşı sırasında Türkistan coğrafyasındaki Turancılık hareketi özel bir araştırma konusu haline gelmiş yalnızca bölgede görevlendirdiği ajanlar aracılığıyla değil küresel anlamda tüm güçleri kullanarak bölgede etkin bir güç oluşturmak istemiştir. Fakat bölgede Bolşeviklerin güçlenmesi, İngiltere'nin bu coğrafya da yeterli düzeyde askeri gücü sahip olmaması ve I.Dünya Savaşı'nın İngilizler lehine sonuçlanması, İngiltere'nin Türkistan coğrafyasından çekilme nedenleri arasında gösterilebilir.

Günümüz Türkiye'sinin siyasi doktrininin temelini oluşturan Turancılık ideolojisi, sosyolojik, ekonomik ve siyasi yönden basit bir ideoloji olmayıp, bütün Türk kültürünü temsil eden birleştirici ve canlı bir güç olarak benimsenmiştir.



KAYNAKÇA

a. Arşiv Kaynakları

The National Archives (TNA): FO 371 / 2096, s.100- 101-102.

The National Archives (TNA): FO 371 / 3057

The National Archives (TNA) : FO 371 / 3060

The National Archives (TNA): FO 371 / 3301 s, 31-32-33.

The National Archives (TNA): FO 371 / 945, s.52.

The National Archives (TNA): FO 371 / 3262

The National Archives (TNA): FO 371 / 7947, s. 214- 215.

The National Archives (TNA): FO 371 / 12320

The National Archives (TNA): FO 881 / 9624, s. 2-3.

The National Archives (TNA): FO 881 / 9458, s. 2-5- 9.

"The Pan-Turanian Movement, British Mission to Kashgar by P T Etherton,Kashgar", IOR/L/PS/18/C18,Mayıs 1918.

b. Diğer Kaynaklar

Aça, Mehmet (2013), "Misyoner- Şarkiyatçı Nikolay İvanoviç İlminsky'in Çarlık Rusyası'nın Hristiyanlaştırma ve Ruslaştırma Politikalarındaki Yeri", **Yeni Türkiye Dergisi**, 55, 1464-1477.

Adivar, Halide Edip (2019), **Yeni Turan**, Can Yayınları, 7. Baskı, İstanbul.

Afyoncu, Erhan (2009), "Sokullu Mehmet Paşa" **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, (354-357),C.37. Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul.

Akçura, Yusuf (2015), **Türkçülüğün Tarihi**, Ötüken Yayınları, İstanbul.

Akçura, Yusuf (1990), **Türkçülük**, Toker Yayınları, İstanbul.

Akçura, Yusuf (2016), **Muasır Avrupa'da Siyasi ve İctimai Fikirler ve Fikri Cereyanlar**, Ötüken Yayınları, İstanbul.

Akkoyun, Turan (2019), "Mondros Ateşkesinin Türklüğün Dünyadaki Konumuna Etkisi", Mondros Mütarekesinin 100.Yılı: **I.Dünya Savaşı'nın Sonu Mütarekeler ve Barış Antlaşmaları Uluslararası Sempozyumu Bildiriler Kitabı**, (s. 931-957) Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara.

Alp, Tekin (1978), **Türkleştirme**, Kültür Bakanlığı Kültür Eserleri Yayınları, Ankara.



Anderson, Bendict (1995), **Hayali Cemaatler, Milliyetçiliğin Kökenleri ve Yayılması**, (çev: İskender Savaşır), Metis Yayınları, İstanbul.

Akşin, Sina (1987), **Jön Türkler ve İttihat ve Terakki**, Remzi Kitabevi, İstanbul.

Alfred C. Wood, (2013), **Levant Kumpanyası Tarihi**, (çev. Çiğdem Erkal İpek), Doğu Batı Yayınları, Ankara.

Arai, Masami (1994), **Jön Türk Dönemi Türk Milliyetçiliği**, İletişim Yayınları, İstanbul.

Armaoğlu, Fahir (2013), **19. Yüzyıl Siyasi Tarihi 1789-1914**, Timaş Yayınları, İstanbul.

Aydemir, Şevket Süreyya (2000), **Makedonya'dan Orta Asya'ya Enver Paşa 1860- 1908**, Cilt 1, Remzi Kitabevi, İstanbul.

Aydın, Rifat (2018), “Ulus, Uluslaşma ve Devlet: Bir Modern Kavram Olarak Ulus Devlet”, **Marmara Üniversitesi Siyasal Bilimler Dergisi**, 6(1), 229-255.

Ayhan, Veysel (2011) “Mısır Devriminin Ayak Sesleri”, *Ortadoğu Analiz*,3 (26), 15-26.

Badem, Canan (2011), “ Amiral Adolphus Slade'in Osmanlı Donanması Hakkındaki Hizmetleri ve Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Gözlemleri” , **Türkiyat Mecmuası**, C.21, 115-140.

Başgöz, İlhan (2011), “Türkiye’de Folklor Çalışmaları ve Milliyetçilik”, (çev. Serdar Uğurlu), *Literature and History of Turkey*, s.1535-1547.

Bağış, İhsan Ali (1985), “III. Gerorge Döneminde İngiltere'nin Osmanlı İmparatorluğundaki Ekonomi Siyaseti 1760- 1815” **Türk- İngiliz İlişkileri 1583-1984 (400. Yıldönümü)** Başbakanlık Yayını, Ankara, s.43-52.

Berkes, Niyazi (2015), **Türkiye’de Çağdaşlaşma**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.

Bıçer, Bekir (2011), “Seyyahların Gözüyle Türkistan İstilasası”, **Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, 10, s.127-145.

Brentijes, Sonja (2002), “XVI-XVII. Yüzyıllarda Osmanlı İmparatorluğunda Batı Avrupalı Gezinler ve Bilimsel Çalışmalar”, (çev: Meltem Begüm Saatçi), **Türkler Ansiklopedisi**, (251-257),C.XI. Yeni Türkiye Yayınları, Ankara.

Buch, Wilfried (1983), “14/15 yüzyıllarda Kudüs’e giden Alman Hacıların Türkiye İzlenimleri”, (çev:Yüksel Baypınar),*Türkler Ansiklopedisi* (512-513), C.XL. **Bellekten**, Ankara.

Bulut, Yücel (2013), “Hindistan’da İngiliz Sömürgeciliği Oryantalizm ve William Jones” **İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Dergisi**, 6, s. 71-106.

Chandler, Richard (1825), **Travels in Asia Minor and Greece**, (ed: Recent Nicholas), London.

Çapraz, Hayri (2011), “Çarlık Rusya’sının Türkistan’da Hakimiyet Kurması”, **SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi**, 24, 164-174.

Çetin, Halil (2000), “1863-1873 Döneminde Orta Asya’da Rus- İngiliz Mücadelesi”, **Bilig Sosyal Bilimler Dergisi**, 15, s.1-10.

Çiller, Yavuz (2015) “Modern Milliyetçilik Kurumları Açısından 19. Yüzyıl Osmanlı İmparatorluğu Fikir Akımları”, **Akademi İncelemeler Dergisi**, 10, 48-54.



Çolak, Melek (2019), “Macar Türkolog Vambéry’nin Türkistan. Seyahatinde Büyük Oyunun İzleri”, **Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, 45, 13-45.

Çoruk, Ali Şükrü (2007) “Oryantalizm Üzerine Notlar” , Sosyal Bilimler Dergisi, 35(2), 193-204.

Dallam, Thomas (1893), **Early Voyages and Travels in The Levant**, (yayına hazırlayan: J.Theodore Bent) Hakluyt Socilty Yayını, London.

Demirel, Demokaan (2016), “Osmanlı Devlet’inde Modernleşme ve Milliyetçilik: 19 yüzyılda” **Balkan Milliyetçiliği Dergisi**, 7 (18), 136-149.

Doğan Orhan, Erdoğan,Aysel (2017), “ XIX.yüzyılda İngiliz Sömürgeciliğinde Hindistan’ın Yeri ve Önemi” **Gaziantep University Journal of Social Sciences**.16 (3),839-847.

Edward Mead Earle, (2003),**Bağdat Demir ve Petrol Yolu Savaşı (1903-1923)** (ed: Ö. Andaç Uğurlu), Özgün Yayınevi,İstanbul.

Erhan,Temuçin, Örs Orhan (2017), “ Milliyetçiliğin Müphemliği: Milliyetçilik Nedir?” **Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, 62, 39-84.

Fellows, Charles (1825), **Travels and Researches in Asia Minor**, More Particularly in The Province of Lycia, London.

Findley, Carter V. (2006), **Dünya Tarihinde Türkler**, Kitap Yayınevi, İstanbul.

Georgeon, François (2006), **Osmanlı Türk Modernleşmesi 1900-1930**, (çev:Ali Berktaş), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.

Georgeon, François (1999), **Türk Milliyetçiliğinin Kökenleri Yusuf Akçura 1876-1935**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.

Gökkaya, A.Kürşat, Yeşilbursa, Cemil Cahit (2013), **Yeni ve Yakınçağ Tarihi**, Siyasal Kitabevi,Ankara.

Gökalp, Ziya (2017), **Türkçülüğün Esasları**, İnkılap Yayınları, İstanbul.

Gökalp, Ziya (2016), **Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak**, Akçağ Yayınları, Ankara.

Gökalp, Ziya (1980), “Türk Kimdir?” **Makaleler IX.**, (haz: Şevket Beysanoğlu, Kültür Bakanlığı Yayınları, İstanbul.

Graves, P.Philip (1999), **İngilizler ve Türkler Osmanlıdan Günümüze Türk-İngiliz (1789-1939)**, (çev: Yılmaz Tezkan), 21.Yüzyıl Yayınları,Ankara.

Gültepe, Necati, (1999) **Turan, Turancılık Tarihinin Kaynakları**, Turan Kültür Vakfı Yayınları, İstanbul.

Hacıeminoğlu, Necmettin (1993), **Milliyetçilik, Ülkücülük, Aydınlar**, Kamer Yayınları, İstanbul.

Hayit, Baymirza (2000), **Sovyetlerde Türklüğün ve İslam’ın Bazı Meseleleri**, Türk Dünyası Araştırma Vakfı, İstanbul.



- Hentsch, Thierry (2008), **Hayali Doğu Batı'nın Akdenizli Doğu'ya Politik Bakışı** (çev.Aysel Bora), Metis Yayınları,2.bs., İstanbul.
- Hobsawn, Erich John (1993), **Milletler ve Milliyetçilik: Program, Mit, Gerçeklik**, (çev: Osman Akınbay), Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- Hobsawn, Erich John (1969), **Sanayi ve İmparatorluk**, Dost Yayınları, Ankara.
- Hobsbawm, Eric (2012), **Devrim Çağı 1789-1848**,(çev. Mustafa Sina Şener), 6.bs., Dost Kitabevi Yayınları, Ankara.
- Hüsniye Canbay Tatar,(2012) “ Batının Kimlik İnşasında Ötekinin Yeri” , Karadeniz – Black Sea- Sosyal Bilimler Dergisi-4 (14), 9-102.
- İngiliz Gizli Servisi MI5'e göre Turanlılar ve Panturanizm** (2005), (çev. Gonca Bayraktar Durgun- Şenol Durgun), Alter Yayıncılık, Ankara.
- Kabbani, Rana (1995), **Avrupa'nın Doğu İmajı**, (çev: Serpil Tuncer), Bağlam Yayınları, Ankara.
- Karaçavuş, Ahmet (2015), “XX.yüzyıl Başlarında Türk ve Yabancı Algısında Pan-Türkist ve/veya Pan-Turanist Coğrafya ve Turan Halkları”, **Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi**, Cilt:15/1, 59-76.
- Karpat, Kemal H. (2013), **Kısa Türkiye Tarihi 1800-2012**, Timaş Yayınları, İstanbul.
- Kent ,Marian, (2013) “**Büyük Britanya ve Osmanlı İmparatorluğunun Sonu 1900-1923**”, **Osmanlı İmparatorluğu'nun Sonu ve Büyük Güçler**, (çev: Ahmet Fethi)Alfa Yayınları, İstanbul.
- Kenndy, Paul (2010), **Büyük Güçlerin Yükselişi ve Çöküşleri**, (çev: Birtane Karanakçı), 12.Baskı, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul.
- Kissinger, Henry, (2012), **Diplomasi**, çev: İbrahim H.Kurt, Ayhan Matbaası, İstanbul.
- Kocabaşoğlu, Uygur (2004), **Majestelerinin Konsolosları İngiliz Belgeleriyle Osmanlı İmparatorluğundaki İngiliz Konsolosları (1580-1900)**, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Kurat, Akdes Nimet (1953), **Türk- İngiliz Münasebetlerinin Başlaması ve Gelişmesi (1553-1610)**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- Kushner, David (1979), **Türk Milliyetçiliğinin Doğuşu (1876- 1908)**, Kervan Yayınları, İstanbul.
- Kutay, Cemal (1998) **Sahte Derviş**, Aksoy Yayıncılık, İstanbul.
- Kutay, Cemal (1964), **Prens Sebahattin Bey, Sultan II.Abdülhamit, İttihad ve Terakki**, Tarih Yayınları, İstanbul.
- Kutay, Mithat Cemal (1946), **Sarıklı İhtilalci Ali Suavi**, Oğlak Yayıncılık, İstanbul.
- Kütükoğlu, Bekir (2006), “Murad III.” **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, (172-176), C.31, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul.
- Kütükoğlu, Mübahat (1974), **Osmanlı-İngiliz İktisadi Münasebetleri (1580- 1838)**, Türk Kültürü Enstitüsü Yayını, Ankara.
- Landau, M.Jacob (1999), **Pantürkizm**, (çev. Mesut Akın), Sarmal Yayınevi, İstanbul.



Lewis, Bernand (1984), “Doğu’ya Giden Bazı İngiliz Seyyahları”, (çev: Esim Erdim- Salih Özbaran), C.II.**Tarih İncelemeleri Dergisi**. C.2. 245-264.

Lewis, Geoffrey (1985), “Dört Yüzyıl Boyunca Türkler ve İngilizler” **Türk İngiliz İlişkileri 1583-1984 (400.Yıldönümü)**, Başbakanlık Yayını, Ankara, s.135-142.

Madran, Emre (1989), “Seyahatnamelerde Anadolu Kenti”, IX. Türk Tarih Kongresi (21-25 Eylül 1981),C.III. Türk Tarih Kurumu Yayını, s.1306-1308.

Meram, Ali Kemal (1969), **Türkçülük ve Türkçülüğün Mücadeleleri Tarihi**, Kültür Kitanevi, İstanbul.

Meram, Ali Kemal (1969), **Belgelerle Türk İngiliz İlişkileri Tarihi**, Kitaş Yayınları, İstanbul.

Oba, Ali Engin (1995), **Türk Milliyetçiliğinin Doğuşu**, İmge Yayınları, Ankara.

Odabaşı, Arda (2011), **Osmanlı’da Sosyalizm, Türkçülük ve İttihatçılık -Rasim Haşmet Bey**, Kaynak Yayınları, İstanbul.

Okur, Mehmet “Basra Körfezi ve Hindistan Yolunu Korumak: İngiltere’nin Karadeniz ve Kafkasya Siyaseti (1914-1920)”, (ed.Prof.Dr.Mehmet Okur, Doç.Dr.Bahadır Güneş, Yrd.Doç.Dr.Ülkü Köksal) **I.Dünya Savaşı’nda Karadeniz ve Kafkasya Askeri, Siyasi ve Sosyal Gelişmeler**, (s. 145-177), Karadeniz Teknik Üniversitesi Yayınları, Trabzon.

Ortaylı, İlber (2017), **Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi**, Cedit Neşriyat, Ankara.

Ortaylı, İlber (2006), **Osmanlı İmparatorluğu’nda Alman Nüfuzu**, Alkım Yayınları, İstanbul.

Öke, Mim Kemal (1991), **Saraydaki Casus Gizli Belgelerle Abdülhamid Devri ve İngiliz Ajanı Yahudi Vambery**, Hikmet Neşriyat, İstanbul.

Örs, H.Birsen (2015), **19. Yüzyıldan 20. Yüzyıla Modern Siyasal İdeolojiler**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.

Özcan, Azmi (2000), “Osmanlı-İngiltere Münasebetleri” **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, (302-307), C.22. Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul.

Özdoğan,Günya Göksu (2002), “ Dünya’da ve Türkiye’de Turancılık” (ed: Tanıl Bora- Murat Gültekingil), **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Milliyetçilik**, (s.388-389), İletişim Yayınları,İstanbul.

Parla, Jale (2012), **Efendilik, Şarkiyatçılık, Kölelik**, İletişim Yayınları, İstanbul 2012.

Said,Edward (2016), **Şarkiyatçılık, Batı’nın Şark Anlayışları**, Metis Yayınları,9.Basım,İstanbul.

Sander, Oral, (2014) **Siyasi Tarih İlkçağlardan 1918’e**, 27.bs., İmge Yayınları, Ankara.

Sarımay, Yusuf (1994), **Türk Milliyetçiliğinin Tarihi Gelişimi ve Türk Ocakları 1912-1931**, Ötüken Yayınları, İstanbul.

Spohn, Morget (1996), **Her Şey Türk İşi Almanların 500 yıllık Ön Yargıları**, (çev: Leyla Serdaroğlu), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.

Şahin, İsmail (2012) “Ermeni Olayları Sırasında Kıbrıs Adası’nın Rolü (1878-1900)”, **Uluslararası Hukuk ve Politika**, 8 (31),57-81.



- Şahin, Gürsoy (2007), **İngiliz Seyahatnamelerinde Osmanlı Toplumunu ve Türk İmajı**, Bilimsel Basın Yayını, İstanbul.
- Şahin, İsmail (2015), “Utrecht’ten Tilsit’e İngiltere’nin Akdeniz Paolitikası”, **İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi**, 4(4) 838-836.
- Şahin, Veysel (2016), “Mehmet Emin Yurdakul’un Şiirlerinde Kimlik Kurgusu ve Benlik Algısı”, **Uluslararası Dil ve Öğretim Sempozyumu**, Sırbistan, 117-134.
- Tevfik, Ebüzziya (1973), **Yeni Osmanlılar Tarihi**, Cilt:1, Kervan Yayınları, İstanbul.
- Tokluoğlu, Ceylan (2013), “Ziya Gökalp ve Türkçülük”, **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, 68 (3), 113-139.
- Tunaya, Tarık Zafer (2000), **Türkiye’de Siyasi Partiler**, Cilt I. İletişim Yayınları, İstanbul.
- Turan, Erol (2011), “Milliyetçilik Teorisinin Gelişimi ve Türk Milliyetçiliği” **Selçuk Üniversitesi Kadınhanı Faik İçil Meslek Yüksek Okulu Sosyal ve Teknik Araştırma Dergisi**, 1, 1-13.
- Uca, Alaattin (2011), “Dr. Hüseyinzade Ali Bey”, **Türk Yurdu Dergisi**, 288, 1-28.
- Uçarol, Rıfat (1995), **Siyasi Tarih**, Filiz Kitabevi Yayını, İstanbul.
- Ulubelen, Erol (1967), **İngiliz Gizli Belgelerinde Türkiye**, Cumhuriyet Kitapları, İstanbul.
- Umuç., Himmet (2013), “Doğu ve Ötekilik : İngiliz Seyahatnamelerinde Türk Kimliği”, **Bilig Dergisi**, 66,s. 297-314.
- Uzun, Turgay (2010), “Osmanlı Dönemi Türk Milliyetçiliği İdeolojisinin Kaynakları”, **Dumlupınar Üniversitesi SBE Dergisi**, Sayı: 28, s,253-268.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı (2011), **Osmanlı Tarihi**, C. III. Ankara.
- Ülken, Hilmi Ziya (2019), **Türkiye’de Çağdaş Düşünce Tarihi**, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- Üstel, Füsun (1997), **İmparatorluktan Ulus- Devlete Türk Milliyetçiliği (1912-1931)**, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Üstün, Kutay, Karakurt, Metahan (2019), “İlminsky’in Eğitim Sistemi Üzerinden Rus Milliyetçiliğinin Kısa bir Okuması”, **Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergisi**, 42, 192-202.
- Vambery, Arminius (1993), **Bir Sahte Dervişin Orta Asya Gezisi**, Ses Yayınları, İstanbul.
- Vasary, İstvan (2017), “Bilim Adamı Armin Vambery”, (çev: Alev Duran), **Türk Tarihi Araştırma Dergisi**.2, 112-123.
- Yalçınkaya, Alaeddin (1997), **Sömürgecilik Panislamizm Işığında Türkistan 1856’dan Günümüze**, Timaş Yayınları, İstanbul.
- Yiğitbaşı, Dünder (1975), **Tarihte Türk İngiliz İlişkileri**, Genelkurmay Basımevi, Ankara.
- Yıldız, Netice (2002), “İngiliz Yaşamında Türk İmgesi ve Etkiler” **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, (911- 915) C.11. Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul.



Yılmaz, Mustafa (2015), **Fav Yarımadası'nda Osmanlı- İngiliz Çekişmesi (1886-1915)**,Taş Mektep Yayınları, İstanbul.

Yılmaz, Özgür (2013), “Osmanlı Şehirleri Tarihleri Açısından Yabancı Seyahatnamelerin Kaynak Değerleri”, **Tarih İncelemeleri Dergisi**, Sayı XXVIII / 2. 587-614.

Yılmaz, Salih (2003), “Armin Vambey'nin Türkistan Seyahatnamesinde Geçen Ahmet ile Yusuf Destanı”, **Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi**, 16, 127-143.

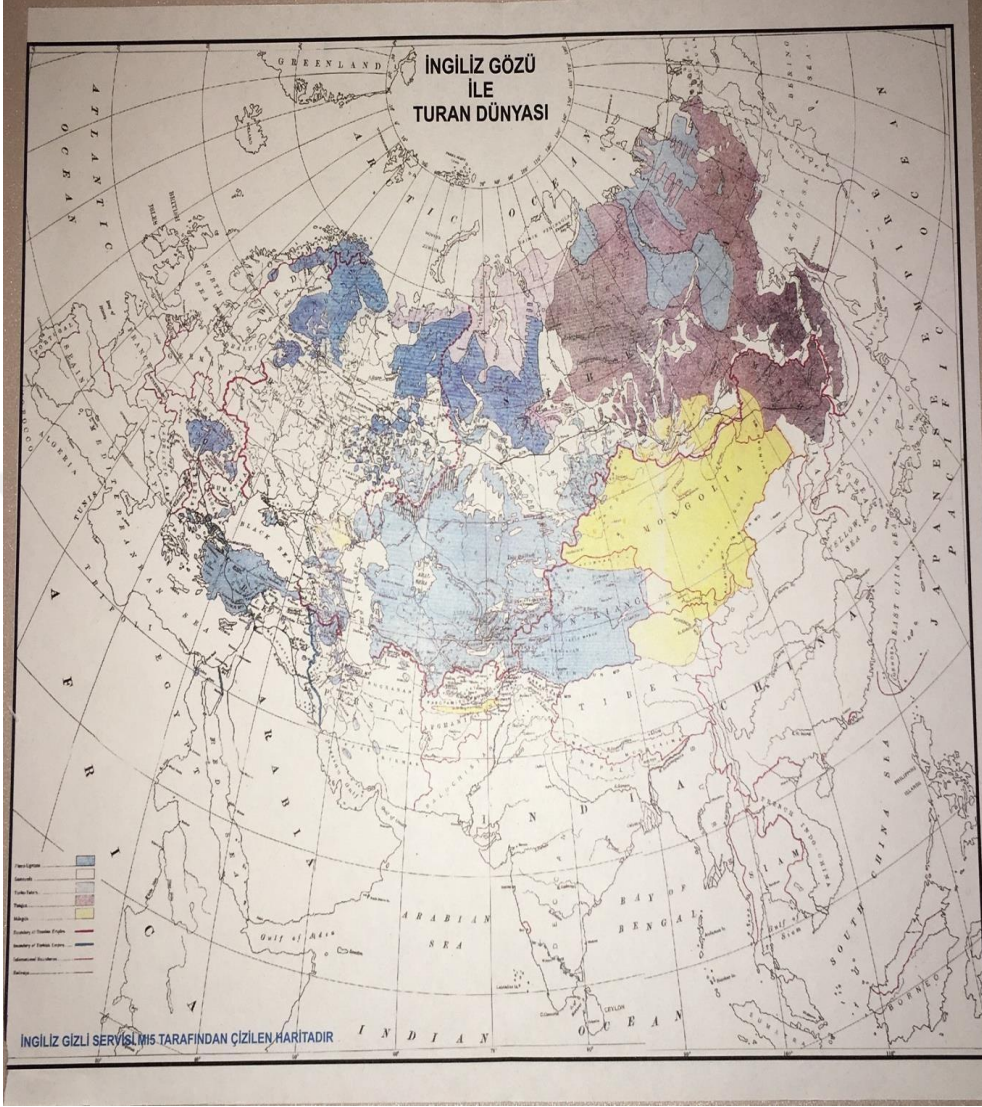
Yurdakul, Mehmet Emin (1979), **Türk Sazı**, Atlas Kitabevi, İstanbul.



EKLER



Ek 1: İngiliz Gizli Servisi MI5'e göre Turanlılar ve Pan-Turanizm



Ek 2: P.T. Etherton'un Çizdiği Türkistan Haritası (National Archives)



Ek 3: 1908 Yılı İngiltere Raporu. FO. 881 / 9458, s.2.

	Page
Turkey in Asia—	
Syria	49
Asia Minor	50
Smyrna	52
Samos	52
General Condition of the Provinces	53
Turkey in Africa	58
The Sanitary Administration	56
The Customs Administration	70
British Claims and Cases	72
British Enterprise	75
The " Temettu " Tax.. .. .	75
The Company Law	75

Representation of Great Britain and Turkey in Constantinople and London.

SIR NICHOLAS O'CONOR died on the 19th March, after an illness of three weeks ; his funeral, which took place, at his express desire, at the British Cemetery at Scutari, was made the occasion by the Sultan of showing his respect for the memory of an Ambassador, with whom, during eight years, he had always maintained the most friendly personal relations, in spite of constant political difficulties.

A matter which at one time appeared likely to cause considerable difficulty was the appointment of a successor to Musurus Pasha, as Ambassador in London. The name of Reshid Bey, at the time Ottoman Ambassador in Rome was put forward privately, and Sir Nicholas O'Conor advised his rejection on the ground that he had not sufficient influence or strength of character, and also because it was suggested that it was desired to remove him from Rome in order to make room there for Selim Pasha. Possibly with the view that any complication would help to delay the presentation of the note for judicial reforms the Sultan clung to his candidate, declaring that he had special confidence in Reshid, and demanding to know the reasons for which he was not acceptable. Various candidates were suggested, and finally Rifaat Bey, Ottoman Minister at Athens, was appointed.

I arrived here as His Majesty's Ambassador on the 30th July.

The Constitutional Movement.

For some years past, in and out of Turkey, it was generally known that a revolutionary movement set on foot by Young Turks was proceeding, but it was also generally thought that, thanks to the very complete system of espionage established by the Sultan, the development of the idea was surrounded by almost insuperable difficulties. Everyone's action in Turkey was watched, every tongue was gagged. The leader of the movement, Murad Bey (at one time its most active member) was cajoled back to Yildiz, and this seemed to be a check to it, for Paris was the head-quarters of the movement. Exiles for the cause there were in different parts of the Empire and in different parts of Europe, and under these circumstances it seemed that the movement could not have much cohesion.

Turks high and low suffered, some because there was evidence that they were associated with the movement, others unjustly, for the mere expression of an opinion in favour of a somewhat more extensive form of liberty than the slavery under which they were living, but all suffered, and few were able to escape even from their own country, so complete was the system of espionage. But the spies did their work ill. The Paris Committee had found it necessary to form a branch in Turkey, called at first the Committee of Liberty, and then the Ottoman Committee of Union and Progress. These agents worked silently, but unselfishly and surely, on the lines of Freemasonry in the Salonica district, and especially in the army corps there and at Adrianople. They were wise enough to understand that unless they had the army with them, any movement would be doomed to failure. They all, in the early stages of the movement, not only gave their services free, but also ran great risks for their lives. To this day it is not known with any certainty when it was timed that the revolution should take place. Certainly not at the moment it did ; it is generally believed that it was intended as a birthday present for the Sultan on the 27th September. What then was the cause of the outbreak? What set the match to the mine? The answer is to be found in Reval. Financial control and the Gendarmerie in Macedonia had deeply wounded the pride of the Young Turks, who still had ideas of the integrity of the Empire. The news that was wafted down from the meeting at Reval led these enthusiasts to believe:



A YEAR OF CONSTITUTIONAL GOVERNMENT.

IN my report of last year, I went at some length into the details of the outbreak of the revolution against Sultan Abdul Hamid's despotic rule, and described the endeavours of the Young Turks to establish something akin to constitutional government. The great effort towards working out this immense political and social revolution was the election of a Parliament which met on the 17th December, 1908; and the vast majority of public opinion then hoped that the secret society which, under the name of the Committee of Union and Progress, to all intents and purposes governed the country, would disappear and make way for some true system of parliamentary government. We shall see how the public has been disappointed and how, at the end of the year 1909, the committee is still all-powerful and able to exercise its influence over the Chamber.

In the early days of January, rumours were afloat that Kiamil Pasha resented the interference of the said committee in his appointments and in his actions. Curiously enough, some Englishmen, members of the Balkan committee, were unwillingly brought into the quarrel. These gentlemen had been invited to come to Constantinople by the committee to bear witness to the progress that had been made. The members of the latter arranged for Kiamil Pasha to entertain these gentlemen, but his Highness resenting, the invitation having been given without his being consulted, declined to accede to the demand. The dinner was, however, eventually given, but the incident, coupled with the general distrust of the younger and more violent men of the committee, who were beginning to assume the old despotic ways of Yildiz, bent all their influence and power to bringing about the Grand Vizier's downfall. The latter, counting on the solid vote of the Arab party and on the vast majority of the population, did not appear to anticipate the possibility of such an occurrence; and the committee even went so far as to repudiate in a message to his Highness the hostile attitude advocated by some of their party.

Encouraged by what appeared to be a success, Kiamil Pasha took an early opportunity of making a declaration of his policy to Parliament.

The necessity for financial reform, the establishment of peace abroad, and law and order at home, the reorganisation of the army and navy and the custom-house which his Highness laid down as his programme appealed sufficiently to the Chamber to induce it to give him what was practically an unanimous vote of confidence. Further encouraged, and feeling the impossibility of governing with a Cabinet that did not support him with all honesty, Kiamil Pasha determined to rid himself of the Ministers of War and the Navy, the important members of the Cabinet for the maintenance of order, and, profiting by the fact that these Ministers had placed themselves at his Highness's disposal, he replaced them by General Nazim and Admiral Husni who had no relations with the committee. This was the signal of an open split between the Liberal Unionists and the committee, and on the grounds that the Sultan and the Grand Vizier had no right to make such appointments without the knowledge of the other members of the Cabinet, an interpellation was announced. The Minister of the Interior who was allied to the committee, though not a declared member of it, and his colleague of the Ministry of Justice also resigned.

The Grand Vizier, having received a message to present himself to the Chamber requested that the interpellation should be postponed; a second message called forth the reply that his Highness was prepared to resign if his request for a postponement was not agreed to. In the meantime, violent scenes were taking place in the Chamber and in the lobbies, officers and adherents of the committee were intimidating members, revolvers being shewn though not made use of. A vote of want of confidence was passed, the minority supporting Kiamil Pasha only numbering eight. The Grand Vizier's action was represented as despotic and as savouring of the methods of Abdul Hamid, and some of the commanders of the war-ships offered their assistance to Parliament in case of necessity.

A curious incident in this connection was that in the evening I received messages from the committee to the effect that while they had opposed Kiamil for unconstitutional acts, they would withhold their support from any Ministry which might succeed him unless they pursued his policy of friendship for England. Needless to say, that there was nothing unconstitutional in Kiamil Pasha's action, and to describe such a man, who, during the reign of Abdul Hamid had repeatedly suffered for his liberal views, as unconstitutional was little short of folly. It was merely a trial of strength and a struggle for existence on the part of the committee. They were determined to maintain themselves in order to carry out their policy based on Turkish



as opposed to non-Turkish nationalist aspirations, and the contemplated appointment of Nazim Pasha as Minister of War to replace the then Minister without informing the latter of the step was a clear indication that Kiamil Pasha intended to put down committee politics among officers of the army and to tolerate no further trifling with his authority.

Kiamil Pasha had succeeded in uniting against himself three strong forces at the same time; the Chamber, by contesting its omnipotence; the army, by the distrust he was accused of showing towards the picked battalions of the IIIrd Army Corps by wishing to remove them from here, whither they had been sent by the orders of the committee; and the press, by the law introduced into Parliament, which is generally supposed to have been his work, but which was as a matter of fact drafted by Hilmi Pasha.

Hussein Hilmi was appointed Grand Vizier and his advent was well received, the action of his predecessor being described as tyrannical and the impression being given that he was endeavouring to restore His Majesty to the despotic position from which the revolution of July 1908 had thrown him.

Few dared to express the opinion that the Chamber had acted illogically and unconstitutionally, but many thought it.

With the idea of gratifying Great Britain, Rifaat Pasha was chosen as Minister for Foreign Affairs, otherwise most of the Ministers of Kiamil Pasha's Cabinet remained in office.

The Chamber during the early date of Hilmi Pasha's Ministry did not settle down to business, the only legislation actually concluded being the approval of the loan for £ T. 4,700,000 concluded in the previous September.

Generally Hilmi Pasha endeavoured to justify his position and humour the chauvinistic elements, and in this he was successful to the extent of ridding the country of the Macedonian gendarmerie officers (most of whom were, however, re-engaged for a reorganised Turkish gendarmerie), and in obtaining the dissolution of the Macedonian Financial Commission. The British, French, and Italian delegates, however, obtained employment at the Ministry of Finance. Kiamil Pasha himself remained in retirement, but some newspapers took up his defence with considerable vigour, especially the "Serbesti" and the English newspaper the "Levant Herald," and members of the committee loudly called for the expulsion of the latter's editor from Turkey, but no demand to that effect was officially made. Some little courage was given to Kiamil's adherents by the tone adopted by the European press, which, generally speaking, did not approve of the terrorist methods adopted by the committee. The general situation resulting from the recent change of Cabinet, however, gradually became one of universal uneasiness, coupled with the apprehension and fear that the outcome must be violent if not bloody. The volume of discontent, swelled by the Government officials who had been thrown out of employment, was increasing in extent and consistency, and everything pointed to an explosion which might be far-reaching and disastrous.

So much opposition was shown to the budget, and so little understanding of what a budget really meant, coupled with the fear of Parliament to leave the Government a free hand during the recess, that it was found necessary to prolong the session by three months. Several small mutinies took place here and at Adrianople, which had no special importance in themselves, but were an indication of the way the wind was blowing.

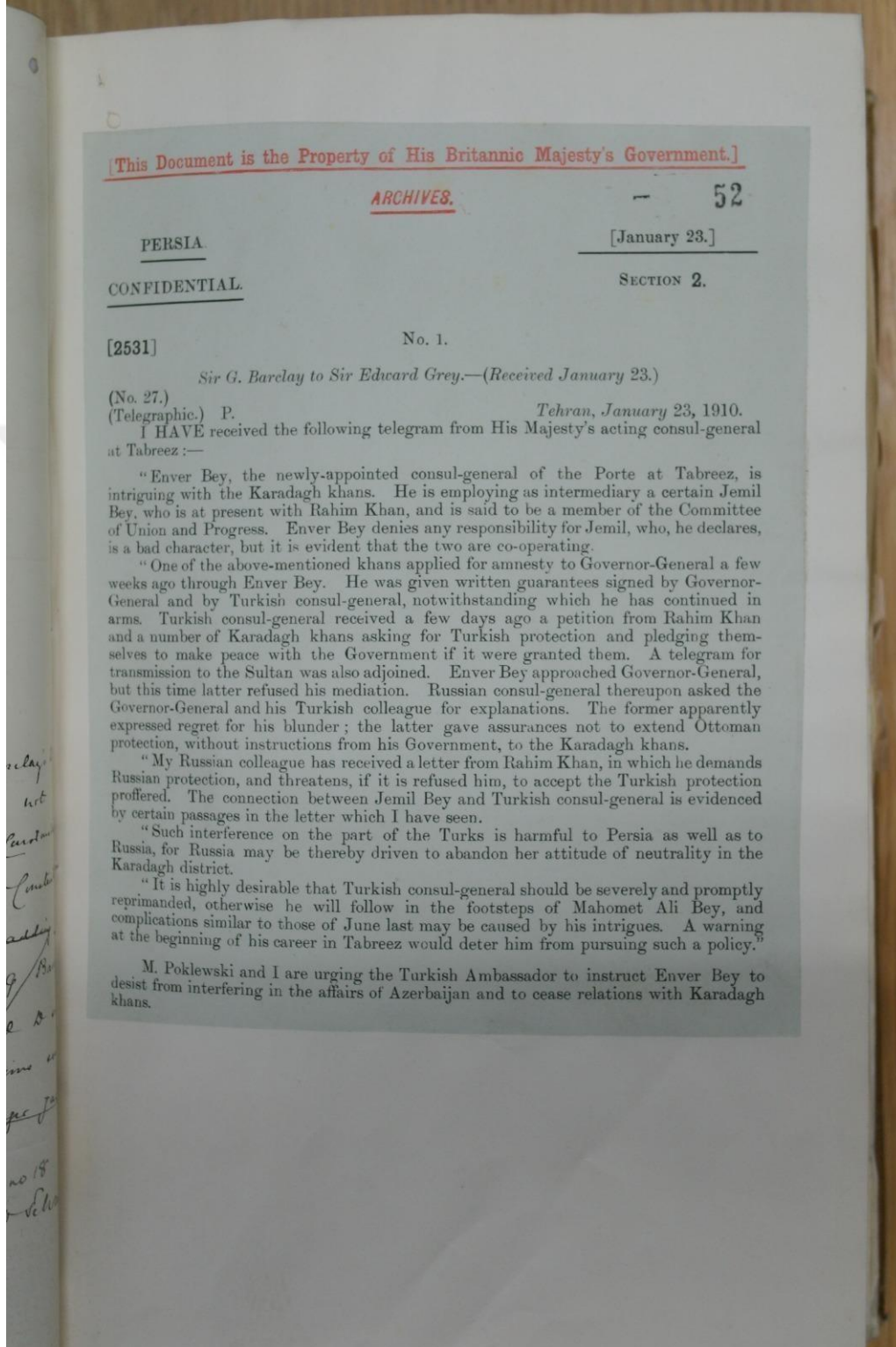
An incident occurred at the end of March involving a foreign Ambassador. A newspaper representing the committee published a violent attack on Kiamil Pasha, and not only accused his son of obtaining money irregularly through the position of his father, but also stated that in connection with the Heraclea mines, a foreign Ambassador had been promised 2,000,000 fr.

There could be no doubt as to the identity of the Ambassador, and my French colleague at once demanded that the committee should deny all responsibility, or that the Grand Vizier should compel them to withdraw it with suitable amends. Finally, M. Constans obtained some slight satisfaction, and left Constantinople shortly afterwards.

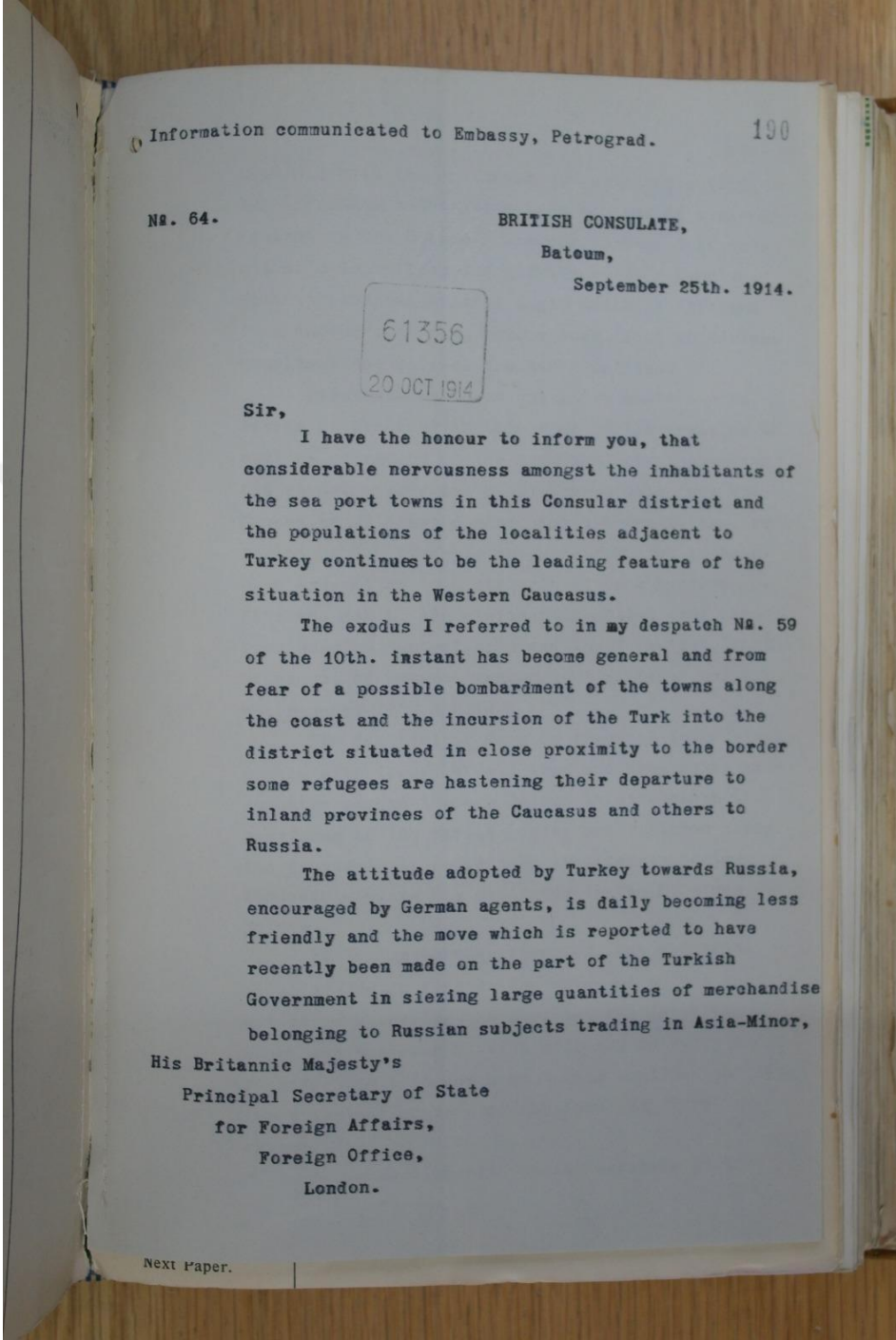
It was only on the 3rd of April that the opponents of the committee gave an indication that their opposition was supported by some sort of organisation. On that day was inaugurated the society called the Mahomedan Union. Under the guise of desiring to introduce some amelioration in the public morals of the country within the prescriptions of the Sheri law, it was no doubt intended to arouse a popular wave of religious fanaticism as a check on the policy of the committee, which, while

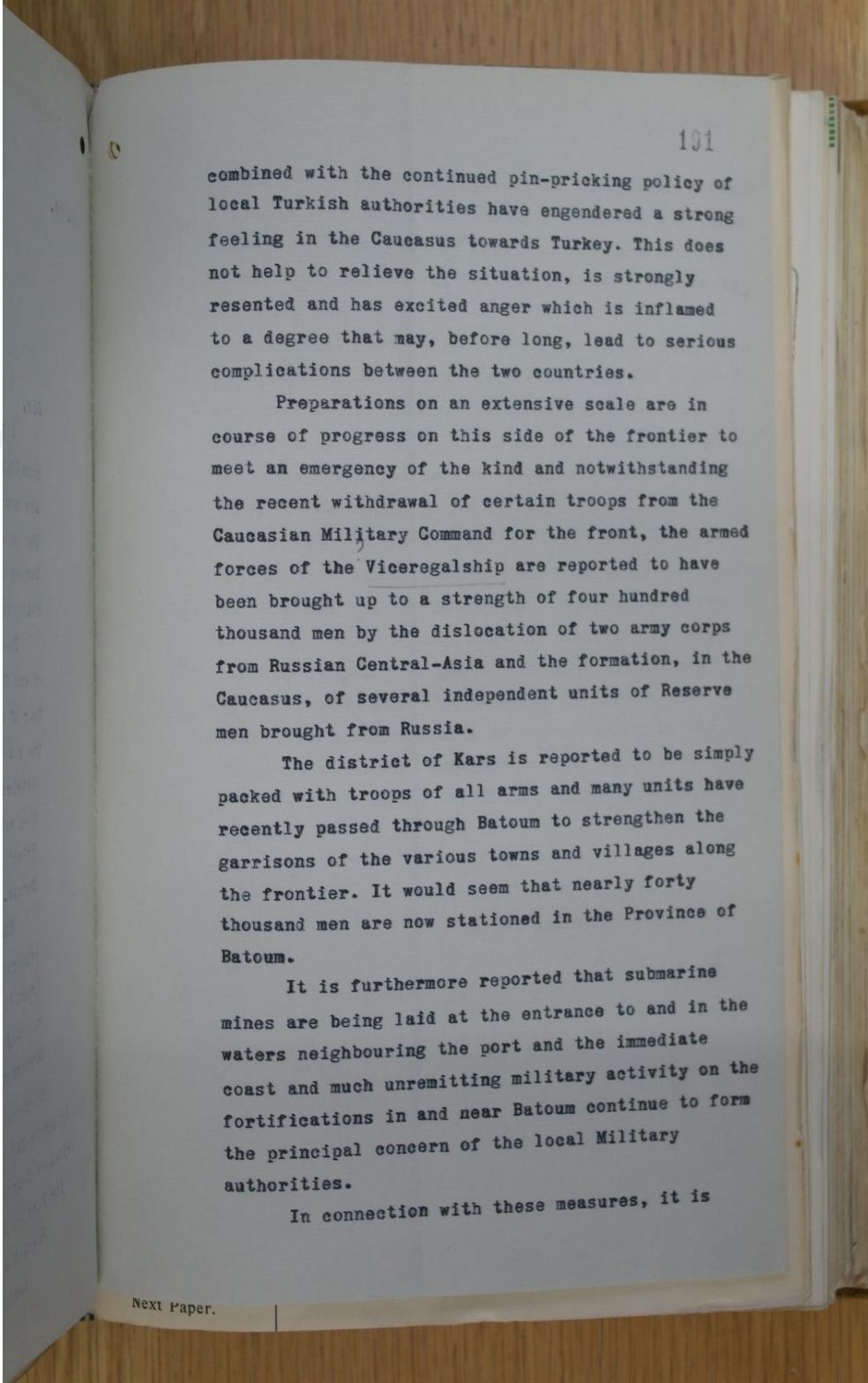


Ek 6: 1910 Tarihli İngiltere Raporu FO. 371 / 945 s,52.

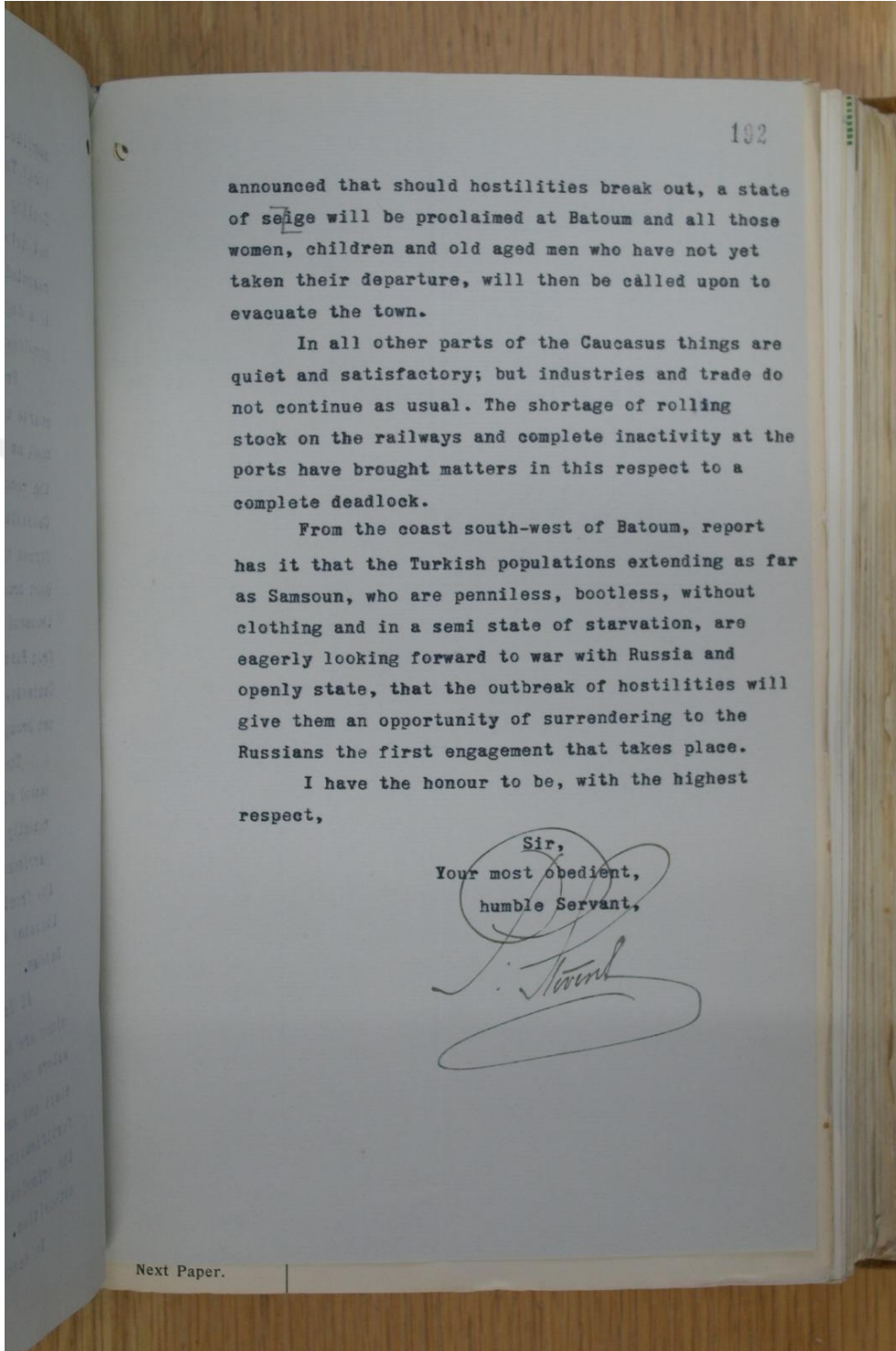


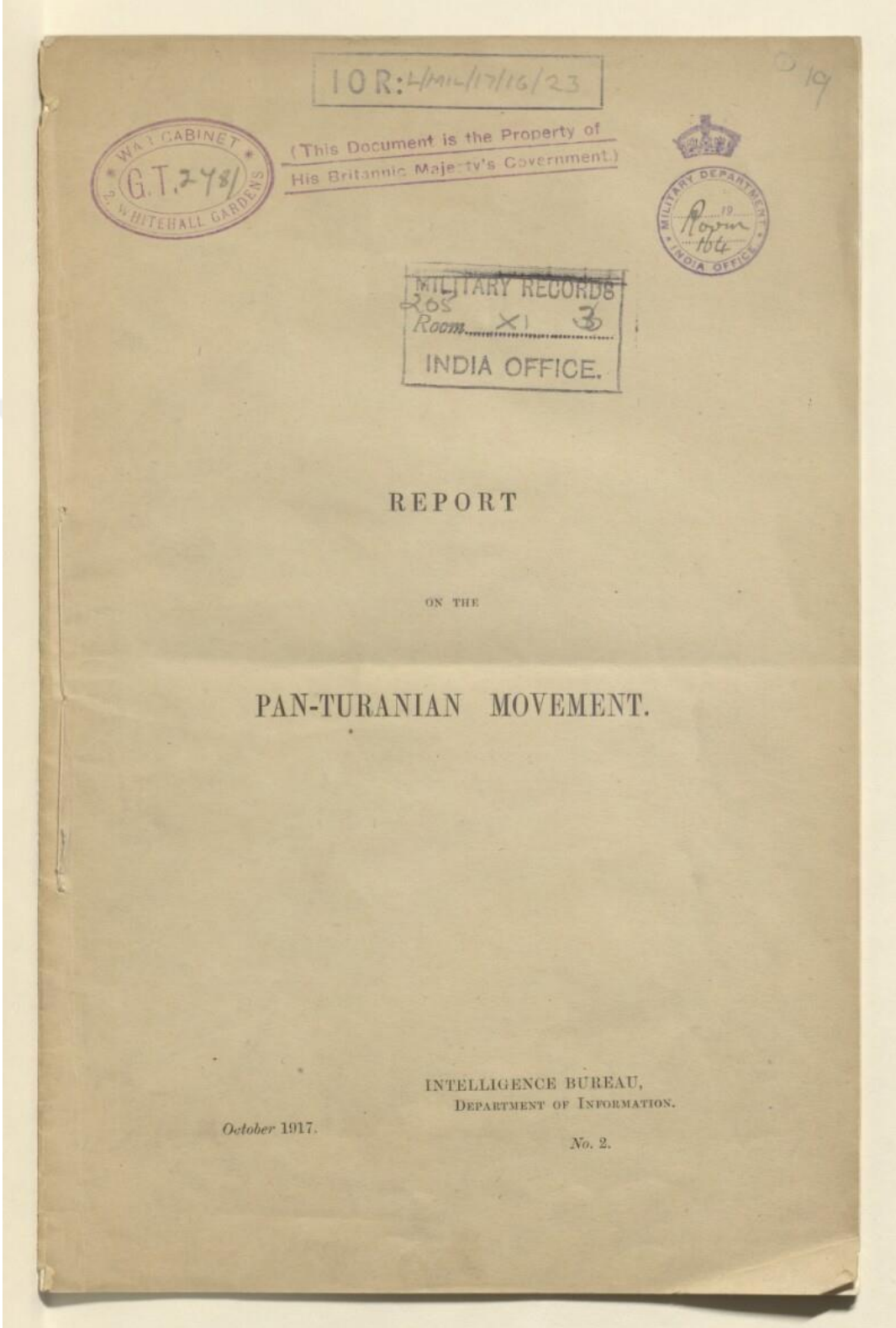
Ek 7: 1914 Tarihli İngiltere Raporu FO. 371 / 2096 s, 100.





Ek 9: 1914 Tarihli İngiltere Raporu FO. 371 / 2096 s.102.





Ek 10: (Devamı)

REPORT ON THE PAN-TURANIAN
MOVEMENT.

Contents.

	Page
Statistical Table of Turkish-speaking Populations - - - -	2
1. Origin of the Name Pan-Turanian - - - -	3
2. Pan-Turanianism as Pan-Turkism - - - -	4
3. The Turkish Nationality in the Ottoman Empire - - - -	4
4. The Beginnings of Turkish Nationalism - - - -	5
5. The Effects of the Balkan War - - - -	6
6. The Policy of the C.U.P. - - - -	7
7. Turkish Aims in the European War - - - -	8
8. Pan-Turanianism and Pan-Islamism - - - -	9
9. Prospects of Turkish Irredentism Abroad - - - -	10
(a) The Tatars of Kazan - - - -	11
(b) The Tatars of Crimea - - - -	12
(c) The Tatars of Western Siberia - - - -	12
(d) The Tatars of the Caucasus - - - -	12
(e) The Turkish-speaking populations in Persia - - - -	13
(f) The Turkish-speaking populations in Afghanistan - - - -	13
(g) The Turks of Central Asia - - - -	14
(h) The Yakuts - - - -	15
10. Prospects of Turkification in the Ottoman Empire - - - -	15
(a) Turkification and the Arabs - - - -	15
(b) Turkification in Anatolia - - - -	18
11. Conclusions - - - -	19
Appendix 1. The Kurds - - - -	21
Appendix 2. Anti-Islamic tendencies in the Pan-Turanian Movement - - - -	23
Appendix 3. Text of a Protest against the Italian Proclamation of a Protectorate over Albania, addressed by the All-Russian Mohammedan Council to the Russian Government - - - -	24
Sketch-map showing distribution of Turkish-speaking populations <i> facing page</i>	24

A (33)4043 Pk 17 250 10/17 R & S

A



Ek 10: (Devamı)

Statistical Table of Turkish-speaking Populations.^o

Yakuts	-	-	250,000	
Kazan (and Astrakhan) Tatars	-	-	1,500,000	
West Siberian Tatars†	-	-	50,000†	
Crimean Tatars	-	-	200,000-	
Total in Western Russia and Siberia	-	-		2,000,000
Tatars in the Caucasus	-	-		2,000,000+
Bashkirs and Chuvashes	-	-	2,400,000	
Kirghiz	-	-	4,682,000	
Turkmans	-	-	290,000	
Other tribes in Russian Central Asiatic provinces (mostly sedentary)	-	-	2,772,000	
Tatars of Altai	-	-	?	
Sedentary Turkish population of Khiva and Bokhara	-	-	1,000,000	
Nomadic Turkish population of Khiva and Bokhara	-	-	500,000	
Turkish population of Chinese Turkestan	-	-	1,000,000+	
Total in Central Asiatic Areas	-	-		13,000,000±
Ottoman Empire (Constantinople and Anatolia)	-	-		8,000,000-
Persia, Afghanistan, and lost Ottoman provinces in Europe	-	-		2,000,000±
Total Turks in the World	-	-		27,000,000±
Turks in the Russian Empire	-	-	16,000,000+	
Turks in the Ottoman Empire	-	-	8,000,000-	
Turks under other Governments	-	-	3,000,000±	
Total Turks in the World	-	-		27,000,000±

^o Statistics can only be given in round numbers. Russia is the only country inhabited by Turks where there has been an official census, and even in Russia the last (and first) census was in 1897. The figures here given for Russia consist of estimates made in 1911 on the basis of the census of 1897. The rest of the figures are more conjectural still.
† Not including about 100,000 semi-Tatarised aliens (mostly Ugro-Finnish).

ADDENDUM.—In 1909 the Moslem Ecclesiastical Court of Orenburg, an official body which, under the Old Régime, exercised authority over the Moslems of the Russian Empire, excluding the Caucasus, Crimea and Central Asiatic provinces, and which, among other duties, kept a record of births and deaths, estimated the number of Moslems under its jurisdiction at 5,283,618. This is more than a million in excess of the figures given above for the Kazan, Astrakhan, and West Siberian Tatars, Chuvashes and Bashkirs combined. The difference is probably accounted for by the inclusion of certain sections of the Kirghiz, whose territory is reckoned administratively as part of European Russia.



THE PAN-TURANIAN MOVEMENT.

1. Origin of the name "Pan-Turanian."

Turan is a Persian word. In Persian medieval poetry it means the steppes and deserts of Central Asia, in contrast to the settled country of Iran or Persia. The "people of Turan" are the nomads (of many different languages and races) who constantly overran Persia from the north-east, till the Russians pacified Central Asia half a century ago.

Nineteenth-century philologists in Europe appropriated the name *Turanian* for the languages of north-eastern Europe and Asia which are "agglutinative" in structure, in contrast to the Indo-European family. It was really a negative term—a provisional label for an unexplored mass. "Turanian" research was first taken up seriously by the Magyars, who speak one of these agglutinative languages (of the Ugro-Finnic group) and have always felt themselves isolated among the Latin, Slavonic, and Teutonic speaking peoples of Europe. A medieval Hungarian monk once made a pilgrimage eastward to discover his lost kinsmen, and lighted upon the Bashkirs of the Ural Region; and during the present war Magyar professors are said to have conducted a propaganda among Russian prisoners of war belonging to easterly Finnish tribes, to prove to them that the Magyars are their brethren and Buda-Pest their cultural home.

Magyar Pan-Turanianism has followed in the wake of Russian Pan-Slavism. When the Russians remembered their kinship with the Balkan Slavs, and this movement took on a political form, the Magyars looked about for "Turanian" anti-Slav allies, and naturally thought of the Turks. The famous Hungarian savant, Vambéry, was led by this Turanian idea to research among the Turkish-speaking peoples of Central Asia, but the Magyars addressed themselves chiefly to the Osmanlis. When the Magyar struggle for independence in 1848 was crushed by the combined Austro-Russian armies, many leading Magyar refugees had found an asylum at Constantinople. In 1867 these exiles returned to Hungary and became a power in the newly-constituted Dual Monarchy. During the Balkan upheavals of 1875-8 the Magyars were violently pro-Ottoman, and a deputation of Magyar students presented a sword of honour to the Sultan during the Serbo-Turkish War.

This Magyar-Ottoman rapprochement was not really racial but political. It rested not on a common consciousness of "Turanianism" but on a common hostility to certain Slavonic States. The same political motives have led people in Bulgaria to accept the Turanian label since the Bulgarian Government's intervention against Serbia and Russia in the European War. Yet the Bulgars are as much Slavs as any other Slavonic-speaking people. The original founders of the Bulgarian State, thirteen centuries ago, were certainly "Turanian" nomads from the steppes, but they have left less trace on the Slavs upon whom they imposed themselves in the Balkan Peninsula than the Normans have on the people of England. Modern Bulgaria is a Slavonic State which has played for its own hand in defiance of Pan-Slav sentiment, and wishes for new sentimental catchwords that conform with its Real-Politik.

Thus Pan-Turanianism, in its origin, is (a) artificial, and (b) European. The Osmanlis did not extract it for themselves from Persian literature (though they study Persian as we study the Greek and Latin classics); it was offered to them from Europe, and they have not been the wooers but the wooed. The Osmanli has no genuine sentiment for the Bulgar or the Magyar, who are both ex-subjects of his, like the Serb and the Greek. If supposed

A 2



self-interest induces the Bulgar and Magyar to fight his battles, subscribe to his loans, give his young men technical instruction, and supply him with machinery, he will take full advantage of their services. But he feels no more kinship with them than with the other Christian nations of Europe; and his principal object in this war is to rid the Ottoman Empire of external European influences, whether these are "Central" or "Entente," "Turanian" or "Teutonic."

2. Pan-Turanianism as Pan-Turkism.

A trained philologist may be conscious of some unity of structure in all Turanian languages as contrasted with the Indo-European family, but to the uninitiated Osmanli there is no visible relation between his own language, which belongs to the Turkish group, and Magyar, which is Ugro-Finnic. On the other hand, the relation of the various Turkish dialects to one another is obvious to anyone. It can be seen on the map in the names of rivers, mountains, and towns. The Turkish-speaking peoples stretch from Turkey-in-Europe through Anatolia, Trans-Caucasia, Northern Persia and Afghanistan, to Russian Central Asia and Chinese Turkestan, and, in a more broken chain, round the northern shores of the Black Sea, through Bulgaria, Dobrudja, Crimea, the Volga provinces and Siberia, to the neighbourhood of the Arctic Ocean.† They cover an even more extensive though less compact area than the Slavs, and the different Turkish dialects are as readily intelligible to all Turks as the different Slavonic languages are to any speaker of one of them. It was therefore only natural that as soon as the Ottoman Turks became linguistically conscious of their nationality, they should become conscious at the same time of their affinities with other Turkish-speaking peoples, just as the national revival of the separate Slavonic populations produced a common sense of Pan-Slavism among them.

Pan-Turanianism, then, in the sense of a Pan-Turkish movement originating among the Ottoman Turks, is part and parcel of Ottoman Turkish nationalism, and can only be understood in relation to it.

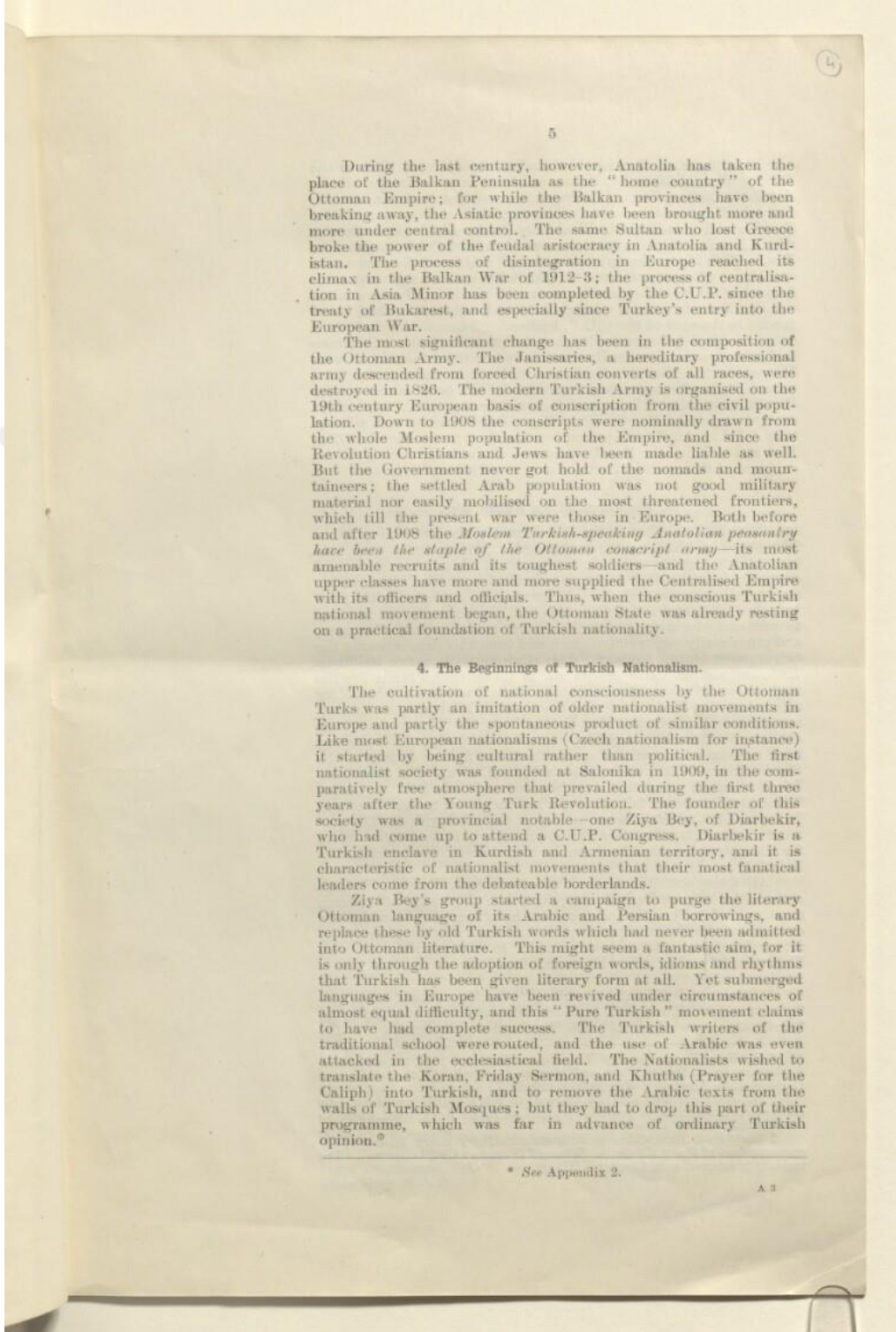
3. Turkish Nationality in the Ottoman Empire.

The consciousness of nationality, like the word "Pan-Turanian," has come to the Osmanlis from Europe. The Ottoman Empire began as the very opposite of a national state. It is not called after any people who inhabit it, but after the prince who founded it—Osman. It is true that Osman and his tribe were Turks, but they were only one out of a dozen Turkish states in Anatolia, and their Turkish neighbours were their worst rivals and enemies. They built up their power by conquests in Europe. Their best taxpayers were Christian subjects, their standing-army Christian converts, their most loyal supporters apostate Albanians and Slavs, who changed their religion but kept their language. Till a century ago the Turkish nationality contributed practically nothing to the Ottoman State except the literary and official language of the governing classes, and that was so diluted with Persian and Arabic that it had little left in common with the vulgar Turkish of the Anatolian peasantry. The bulk of Anatolia was a comparatively late acquisition of the Empire. It was a neglected region, to a large extent practically independent, under local feudal chiefs.

* This is true even of the Turkish doctrinaire Pan-Turanians, as may be seen from the following quotation from "Tekin Alp": "It is a matter of congratulation that the rapprochement between Magyars and Turks is being so well received here. . . . Yet the Turk's national idea cannot be the race theory, because the latter is really nothing but a Utopian dream."

† See Map facing page 24.





During the last century, however, Anatolia has taken the place of the Balkan Peninsula as the "home country" of the Ottoman Empire; for while the Balkan provinces have been breaking away, the Asiatic provinces have been brought more and more under central control. The same Sultan who lost Greece broke the power of the feudal aristocracy in Anatolia and Kurdistan. The process of disintegration in Europe reached its climax in the Balkan War of 1912-3; the process of centralisation in Asia Minor has been completed by the C.U.P. since the treaty of Bukarest, and especially since Turkey's entry into the European War.

The most significant change has been in the composition of the Ottoman Army. The Janissaries, a hereditary professional army descended from forced Christian converts of all races, were destroyed in 1826. The modern Turkish Army is organised on the 19th century European basis of conscription from the civil population. Down to 1908 the conscripts were nominally drawn from the whole Moslem population of the Empire, and since the Revolution Christians and Jews have been made liable as well. But the Government never got hold of the nomads and mountaineers; the settled Arab population was not good military material nor easily mobilised on the most threatened frontiers, which till the present war were those in Europe. Both before and after 1908 the *Moslem Turkish-speaking Anatolian peasantry* have been the staple of the Ottoman conscript army—its most amenable recruits and its toughest soldiers—and the Anatolian upper classes have more and more supplied the Centralised Empire with its officers and officials. Thus, when the conscious Turkish national movement began, the Ottoman State was already resting on a practical foundation of Turkish nationality.

4. The Beginnings of Turkish Nationalism.

The cultivation of national consciousness by the Ottoman Turks was partly an imitation of older nationalist movements in Europe and partly the spontaneous product of similar conditions. Like most European nationalisms (Czech nationalism for instance) it started by being cultural rather than political. The first nationalist society was founded at Salonika in 1909, in the comparatively free atmosphere that prevailed during the first three years after the Young Turk Revolution. The founder of this society was a provincial notable—one Ziya Bey, of Diarbekir, who had come up to attend a C.U.P. Congress. Diarbekir is a Turkish enclave in Kurdish and Armenian territory, and it is characteristic of nationalist movements that their most fanatical leaders come from the debateable borderlands.

Ziya Bey's group started a campaign to purge the literary Ottoman language of its Arabic and Persian borrowings, and replace these by old Turkish words which had never been admitted into Ottoman literature. This might seem a fantastic aim, for it is only through the adoption of foreign words, idioms and rhythms that Turkish has been given literary form at all. Yet submerged languages in Europe have been revived under circumstances of almost equal difficulty, and this "Pure Turkish" movement claims to have had complete success. The Turkish writers of the traditional school were routed, and the use of Arabic was even attacked in the ecclesiastical field. The Nationalists wished to translate the Koran, Friday Sermon, and Khutha (Prayer for the Caliph) into Turkish, and to remove the Arabic texts from the walls of Turkish Mosques; but they had to drop this part of their programme, which was far in advance of ordinary Turkish opinion.⁶

* See Appendix 2.



This phase of Turkish Nationalism lasted from 1909 to the Balkan War of 1912-3. It was a doctrinaire imitation of the linguistic Nationalism of Europe, impossibilist and unpolitical. Our chief information about it comes from a book on "The Turkish and Pan-Turkish Ideal" by Tekin Alp,^o a pseudonym which is believed to cover the name of Albert Cohen, a Salonika Jew.[†] This illustrates (a) the artificial origins of the movement and (b) its prospects of success. The Salonika Jews are inseparable from the C.U.P., and one of their number would hardly have taken up Pan-Turanianism so strongly unless he thought it had found favour in the eyes of the C.U.P. leaders. Cohen evidently feels it politic to identify himself with the Nationalism of the ruling race in Turkey, as the Jews in Hungary have identified themselves with Magyarisation. But his book has to be used with caution; for though it has been written since the C.U.P. have taken up the Pan-Turanian idea, it is impossible to tell how much (if any) of its contents represent the C.U.P. policy. On the whole it is safer to take "Tekin Alp" as representing the doctrinaire school of Ziya Bey, and to judge the Pan-Turanianism of the C.U.P. solely on the evidence of their political actions since the Balkan War.

5. The Effects of the Balkan War.

The Balkan War made Pan-Turanianism practical politics. The shock of this disaster penetrated to wider circles than had been affected by the academic movement of the previous years, and seems to have kindled a genuine desire for national regeneration among all educated Turks. A number of societies, with local branches in Anatolia, the Caucasus and Turkestan, were founded to promote education, physical culture, emancipation of women, and other really constructive aims, and from this time onwards the Government lent its support. The Ministry of Aukaf or Religious Endowments has made grants out of its enormous funds for the multiplication of national schools; there has been a scheme for reforming the Medressés—the reactionary Moslem ecclesiastical seminaries; and during the present war the Government has challenged the whole existing ecclesiastical order by sweeping legal reforms which will bring much of the former domain of the Sheriat (Sacred Law) under the civil jurisdiction. The Sheikh-ul-Islam resigned over this, but he was and remained an active "Unionist" and the fait accompli was accepted by his successor. It is possible that both were acting in collusion with the Government—calculating that this formal protest would be a safety-valve for discontent among the humbler members of the ecclesiastical body.[‡]

All these activities were inspirations from Europe, like the crusade for a pure Turkish language, but they were of a much sounder kind. The Osmanlis seem to have been impressed by the example of the Balkan States, which had built up their strength by internal reforms till they were able to beat Turkey in war. Unfortunately they also borrowed from them another idea—irredentism.

"Observers," Tekin Alp writes, "who like myself are Macedonians and like myself had ample opportunity of gaining an intimate knowledge of the irredentist propaganda of the

* Published in German by Kiepenheuer, Weimar, 1915, translated into English by Dr. E. Denison Ross, and circulated officially by the Intelligence Division of the Admiralty War Staff, March 1917.

† By residence only and not by race, to judge by his fore-name. His residence in Macedonia is proved by allusions in the book itself, where he actually calls himself a Macedonian.

‡ See "Zwei Kriegsjahre in Konstantinopel," by Harry Stuermer, ex-correspondent of the "Kölnische Zeitung" (Payot et Cie., Lausanne). The incident is referred to in Chapter VIII.



7. Turkish Aims in the European War.

It has been shown above that the Turkish version of Pan-Turanianism contains two general ideas: (a) To purify and strengthen the Turkish Nationality within the Ottoman Empire, and (b) to link up the Ottoman Turks with the other Turks in the world. These objects were first pursued in the cultural sphere by a private group of "Intellectuals," and promoted by peaceful propaganda. After 1913 they took on a political form and were incorporated in the programme of the C.U.P. *But while for Ziya Bey's followers Pan-Turanianism was an end in itself, for the C.U.P. it is only an instrument.* They will not give up movements that conflict with it, like Pan-Islamism, if these movements can still serve their turn, and they will not persist in it indefinitely in circumstances where it does not pay, as it is not paying at present in Syria, Mesopotamia and Arabia.

The contrast between academic Pan-Turanianism and the Pan-Turanianism of the C.U.P.^o can be summed up as follows:—

- (a) The first aim of the Ziya Bey Group was to purge the Turkish language and culture from foreign (i.e., chiefly Arabic) influences. They were ready to violate some of the strongest prejudices of Islam for the sake of carrying this aim to its logical conclusion.

The first aim of the C.U.P. is to purge the Turkish State from foreign (i.e., chiefly European) influences: extra-territoriality of foreign subjects, foreign control of Ottoman finance, railways, raw materials, and education. The doctrinaires dared to defy Islam; the C.U.P. are far too prudent to do so, but they have defied Europe. When the Concert of Europe broke down, they intervened in the war and denounced the Capitulations. And in 1916 they passed a "language ordinance" making the use of Turkish compulsory, after a year's delay, for banks, newspapers, trams, railways, steamship companies, book-keeping of private firms, and all business of a remotely public or legal character.†

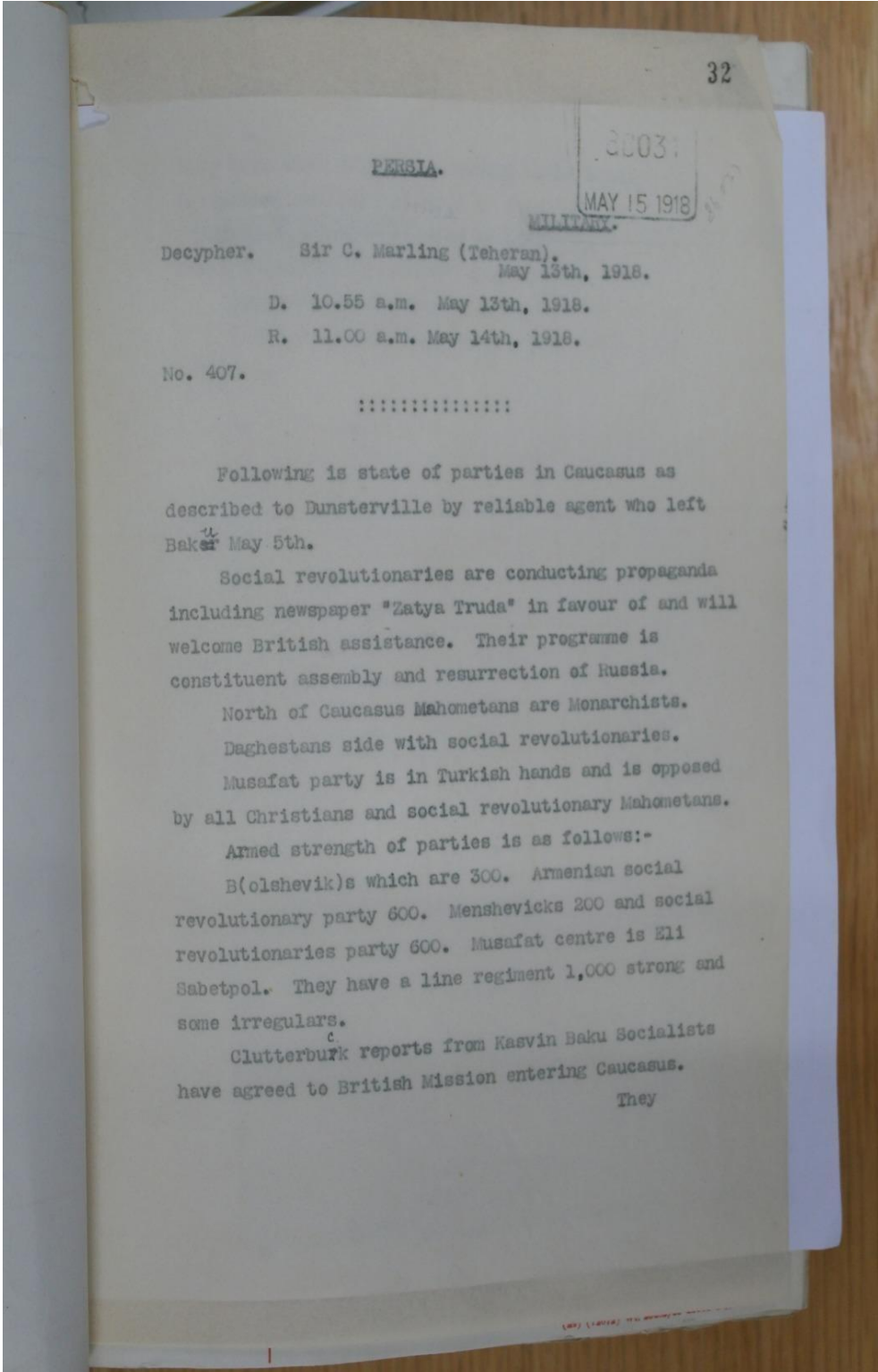
- (b) The doctrinaires proposed to strengthen the Turkish nationality in Anatolia by education and social reform. The C.U.P.'s method has been to exterminate the non-Turkish nationalities scattered through the country—first the Armenians and latterly the Greeks—and to give their lands and houses to "Muhajirs" (Moslem refugees from the provinces lost in 1912-13, partly Turks, but partly Slavs from the Balkan peninsula and Greek-speaking Moslems from Krete). Another motive for the atrocities has been to make the war popular among the Turkish population by sating it with Armenian plunder—a purely temporary and opportunist aim—and they were also an appeal to that reactionary spirit of Moslem fanaticism against which the doctrinaires have declared war.

- (c) "Tekin Alp" seeks to change the political ideal of the Ottoman Turk from Imperialism to Irredentism—from ruling over alien Christian nationalities in Europe to "liberating" kindred Turkish populations in Russia and Central Asia.

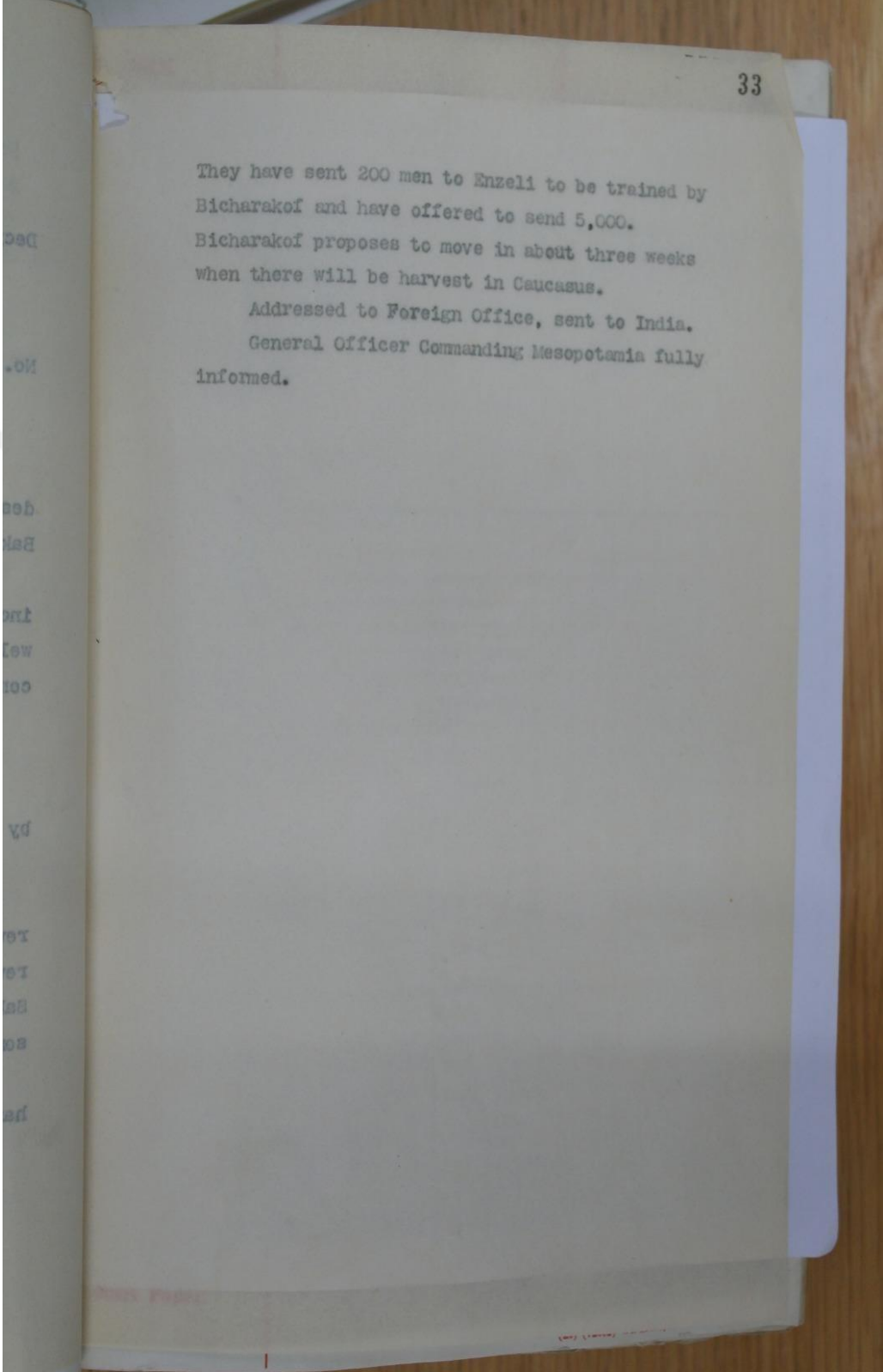
^o Of course some C.U.P. leaders have taken up Pan-Turanianism in its academic form. Dr. Nazim, for instance, is said to have been converted by a book he borrowed from the French Consul-General at Salonika—"Introduction à l'Histoire de l'Asie: Turcs et Mongols à 1405," by M. Léon Cahun, a French savant, whose thesis it is that the "Turaniens" were a brilliant race ruined by the adoption of Islamic culture. But Dr. Nazim was always a doctrinaire, and since the Balkan War he has not been one of the dominating personalities in the C.U.P.

† The stringency of the original draft was afterwards somewhat relaxed in the passage of the Bill through the Senate.

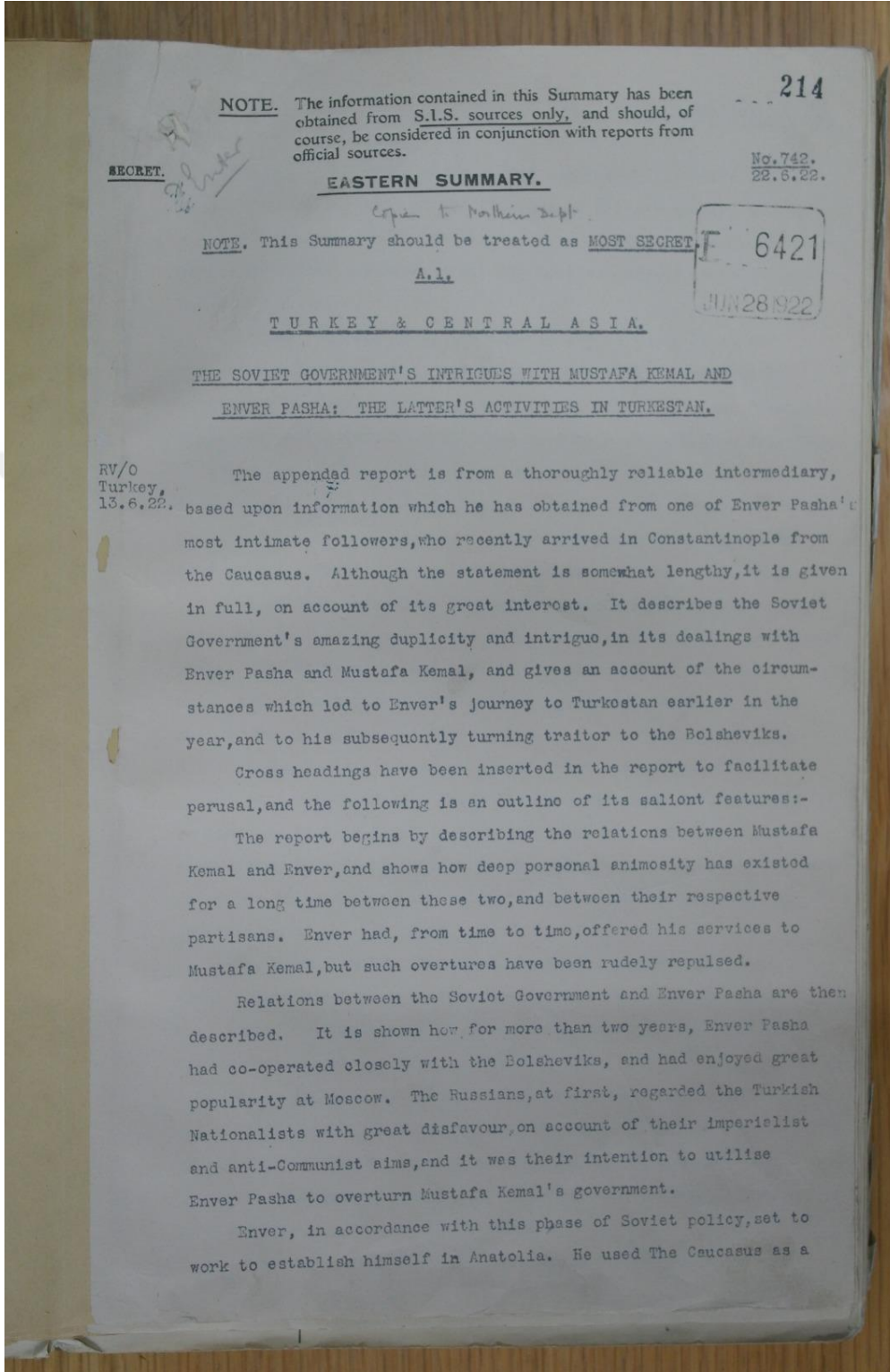




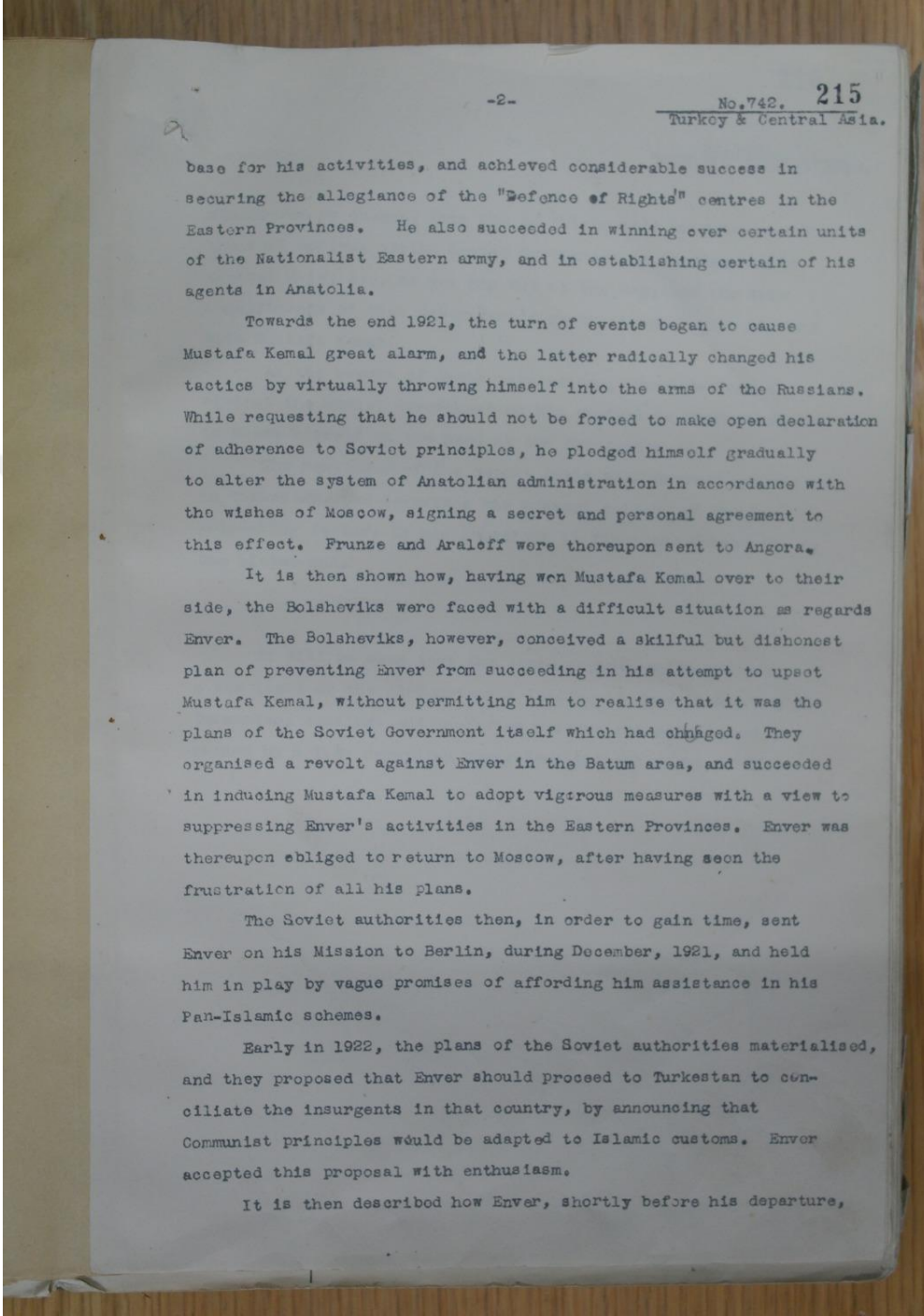
Ek 12: 1918 Tarihli İngiltere'nin Raporu FO. 371 / 3301 s,33.



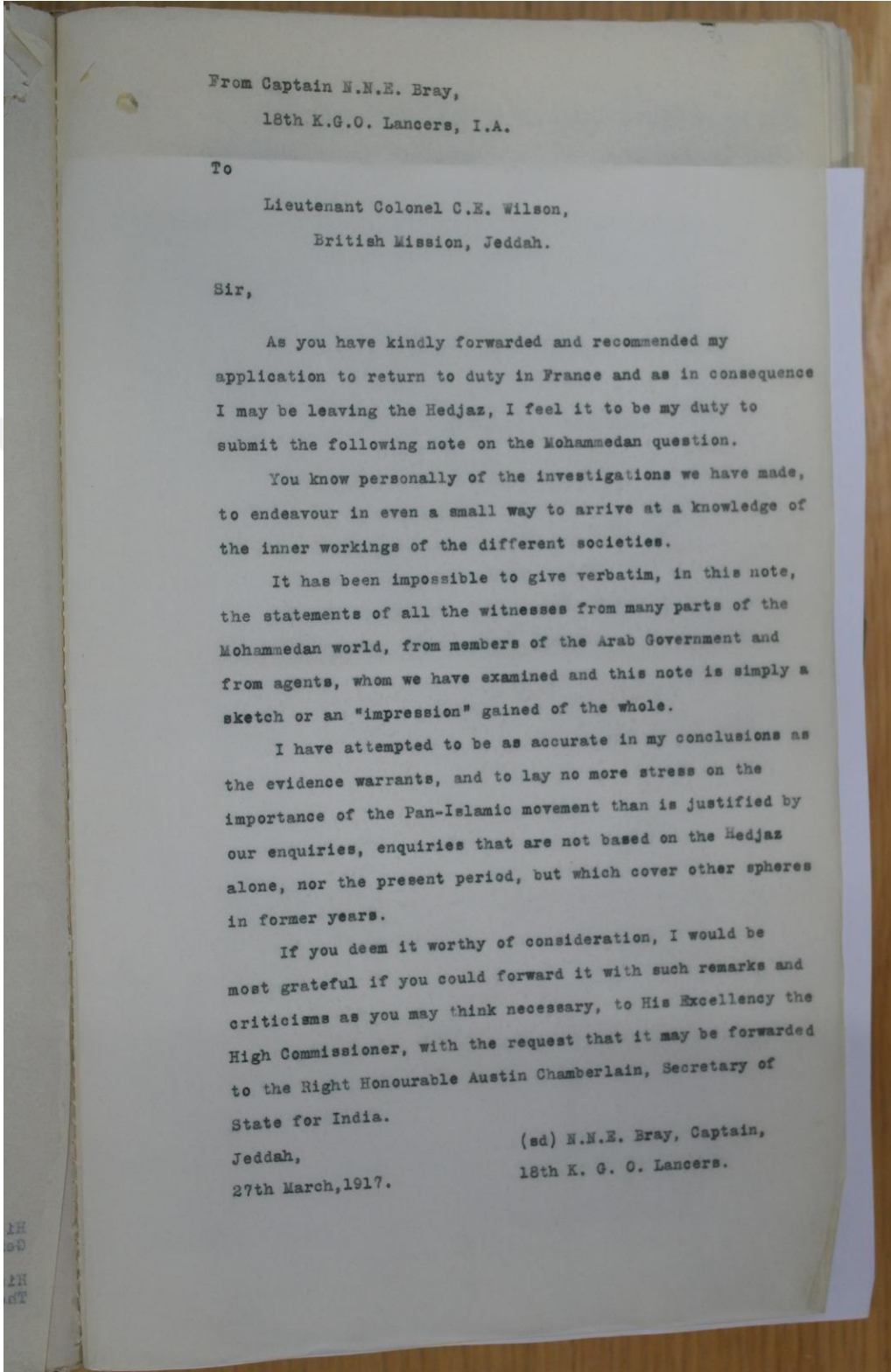
Ek 13: 1922 Tarihli İngiltere Raporu, FO 371 / 7947 s,214.



Ek 14: 1922 Tarihli İngiltere Raporu FO 371 / 7947 s,215.



Ek 15: 1917 Tarihli İngiltere Raporu FO. 371 / 3057 s,1



From Captain M.N.E. Bray,
18th K.G.O. Lancers, I.A.

To

Lieutenant Colonel C.E. Wilson,
British Mission, Jeddah.

Sir,

As you have kindly forwarded and recommended my application to return to duty in France and as in consequence I may be leaving the Hedjaz, I feel it to be my duty to submit the following note on the Mohammedan question.

You know personally of the investigations we have made, to endeavour in even a small way to arrive at a knowledge of the inner workings of the different societies.

It has been impossible to give verbatim, in this note, the statements of all the witnesses from many parts of the Mohammedan world, from members of the Arab Government and from agents, whom we have examined and this note is simply a sketch or an "impression" gained of the whole.

I have attempted to be as accurate in my conclusions as the evidence warrants, and to lay no more stress on the importance of the Pan-Islamic movement than is justified by our enquiries, enquiries that are not based on the Hedjaz alone, nor the present period, but which cover other spheres in former years.

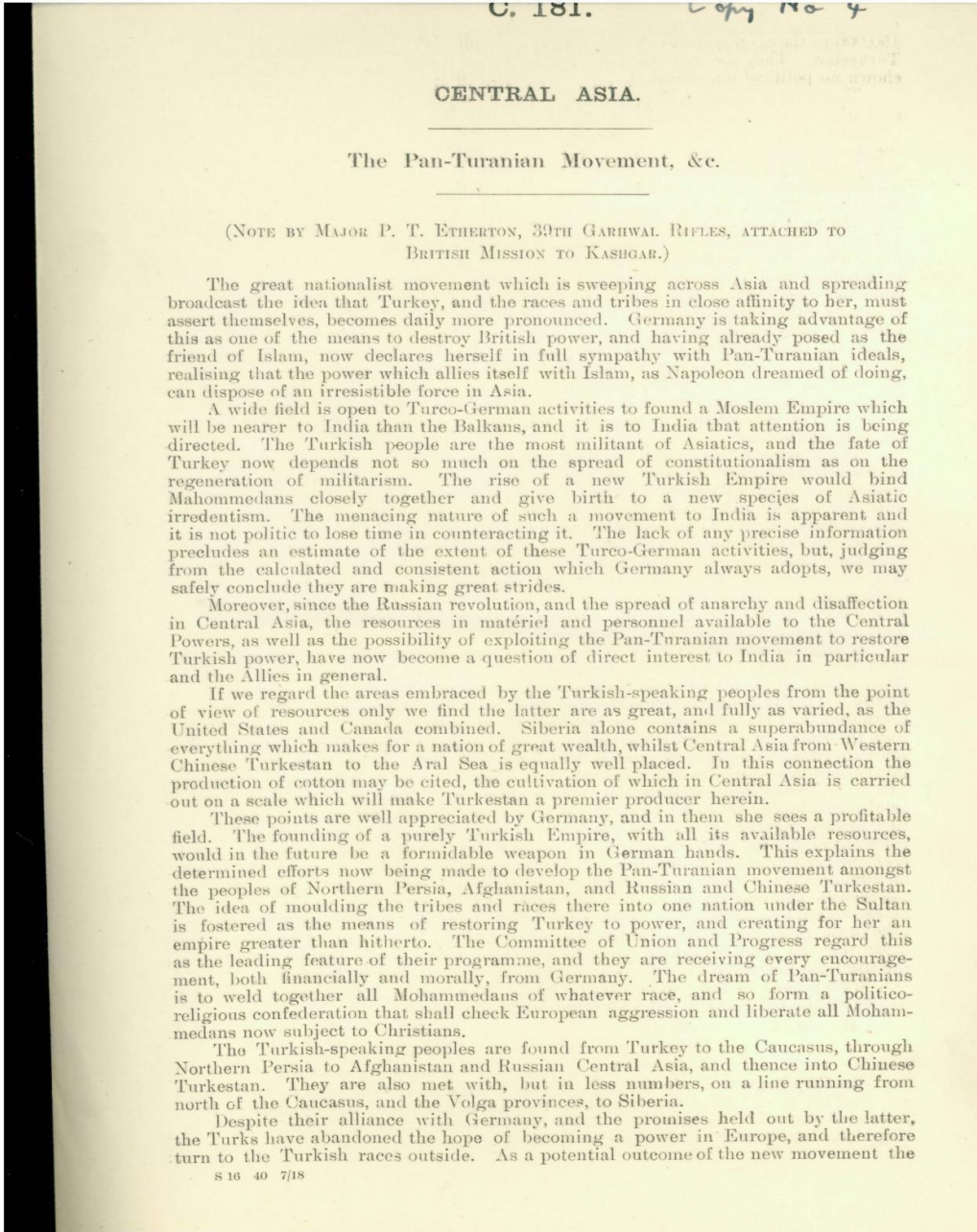
If you deem it worthy of consideration, I would be most grateful if you could forward it with such remarks and criticisms as you may think necessary, to His Excellency the High Commissioner, with the request that it may be forwarded to the Right Honourable Austin Chamberlain, Secretary of State for India.

Jeddah,
27th March, 1917.

(sd) M.N.E. Bray, Captain,
18th K. G. O. Lancers.



Ek 16: Etherton'un Pan-Turancı Hareket ve Türkistan İle İlgili Raporu



Committee of Union and Progress suggests a Triple Alliance between Turkey, Persia and Afghanistan, based on the principle of political independence for Islamic States.

The region stretching from the Hindu Kush to Palestine and the Mediterranean is politically one, in spite of the racial diversity of its inhabitants, and the divisions into which it is academically divided. The Pan-Turanian movement embraces all this area, and its exploitation by Germany constitutes a source of insecurity and constant danger to India. Its success would imply the consolidation of German dominion right up to the frontiers of India, and there would be risk of the Mahomedan States, both in and adjacent to India, falling entirely under German influence, more particularly in view of the pressure being brought to bear upon the Amir of Afghanistan, and other Moslem chiefs and leading men, to support the movement. It receives still further support from one of the main political consequences of the present war, which is the enhancement of German reputation in Asia. The power of organisation, the way in which she has conducted the war and occupied large stretches of territory and exploited them to her own use, have had far-reaching effects on Asiatics. As regards the respective popularity of the two nations—Britain and Germany—the balance should certainly be in our favour. We have, for instance, shown to Persia and Afghanistan that we have no desire to interfere with their freedom, whilst the German methods and intentions with regard to Belgium, Russia, and other occupied lands clearly mean annexation, or a Government under German direction. We should, therefore, endeavour to confirm the impression held by many of the people in Central Asia that we are, and will be in the future, the defenders of their liberty. The desirability of strengthening this conviction, and turning it to good account, is obvious.

The Germans are helped by their reputation acquired in Europe owing to an apparently unchecked advance, by the credit of their numbers, and the noise and swagger of their movements. The tribes and races of Central Asia are impressed with the wealth and extent of the British Empire, but they are impressed to a far greater extent by the numerical strength and self-assertion of Germany.

To come to the question of the most profitable fields for Pan-Turanianism—these are the Caucasus, Northern Persia, Russian Turkestan, Northern and Western Afghanistan where there are a number of the fanatical and more or less influential Uzbeks, and to a less extent Western Chinese Turkestan, and the Tian Shan districts to the north of Kashgaria. In the latter area there is a strong Kazak element with Turanian sympathies.

It will be seen that the majority of the Turanian peoples are within Russian territory; indeed, Russia has more Turkish-speaking subjects than Turkey herself. Throughout all the above areas the population is essentially mixed, but contains much ability. That this has not manifested itself to any extent may be due to external conditions, and the dormant state in which these territories still lie. It is said that with their already pro-Turkish sympathies, and the fact of their being of one religion, the Pan-Turanian movement, once it takes root in the areas in question, would spread throughout the Central Asian races and constitute a danger to India greater than any that has hitherto confronted us. My own experience is that the Turkomans, Kirghiz and Kazaks would be more inclined towards Great Britain, whom, it seemed to me, they always regarded as a friend not actuated by any motives of conquest, or likely to interfere in any way with their liberties, rather than throw in their lot with a Turco-German party who are obviously actuated by personal motives and whom the people, as a whole, do not regard favourably. The Russian conquests in Central Asia, and the misrule and oppression in Turkish dominions, have not been without their effect on the Central Asian people. If they came into more direct touch with British aims and ideals, in so far as they themselves are concerned, the great efforts now being made by the Turco-German party to set them permanently against us, and to revolutionise the whole Central Asian problem, might possibly be frustrated.

With regard to the population of Central Asia, this is both Aryan and Mongol. Nearly all the tribes are of Turkish origin and comprise:—

Kirghiz.	Tajiks.
Uzbeks.	Sarts.
Turkomans.	

The Kirghiz, who are in the majority, are a large and widely-spread division of the Turkish race. They are known as the Kara-Kirghiz of the uplands and the Kirghiz-Kazaks of the steppes. They number over three millions. The Kara-Kirghiz are the purest and best representatives of the race, and to them belongs the



distinctive national name of Kirghiz, which term is traceable to a legendary chief named Kirghiz. They are Sunnis and are governed by tribal rulers, or "Manaps," who enjoy practically unlimited authority.

The Kirghiz are a people easily influenced by those with whom they may be temporarily associated. Their main trait is the respect for the authority of their superiors, whose mandates they unhesitatingly obey. To gain the goodwill of the tribal leaders would, therefore, be essential.

The Kirghiz-Kazaks are from the steppes, and call themselves Kazaks, or riders. The two terms, Kazak and Cossack, were formerly synonymous, but Kazak now denotes a Mongol-Tartar race, whilst Cossack refers to varied members of the Slav family. The Russians use the compound term Kirghiz-Kazak to distinguish them from the Cossack. They are more numerous and widely spread than the Kara-Kirghiz, being found throughout Russian and Chinese Central Asia. They are also of the Sunni sect.

The Uzbeks, who are the pure type of Turanian nomad, but have now become more settled, are the important element, have decided political tendencies, and exert considerable influence over the other sections of the population, being particularly in evidence in Northern Afghanistan, the Bokharan area, and Ferghana. The Uzbeks, who are an impressionable people, show partiality for outside politics, and during my journey through Central Asia were much impressed with the result of the Russo-Japanese war. Indeed, the nationalist movement now spreading in Asia may possibly be traced to Japan's remarkable success in driving back a great nation which had hitherto held unbroken sway in the East.

To win over the Uzbeks would be essential, and since the Emir of Bokhara is desirous of autonomy, it might be feasible to counteract Turco-German aims once Bokhara realises we have no territorial designs but are merely friends. The Uzbeks are, if anything, well disposed towards Great Britain, although they might be drawn in against us on the score of religion. The Afghan and Uzbek are not on good terms, but the Uzbeks would probably incline towards Bokhara, whichever side the latter took, since the conditions of Bokharan rule and government suit them, they are of the same faith, and, what is more important, the Bokharan ruling dynasty comes from a branch of the Uzbeks. Among the leading clans are the Ming, to which the reigning family of Khokand belong, who inhabit Urgut and the mountains south-east of Samarkand.

The Khanate of Khiva is also an element to be considered, but to a much less extent than Bokhara, whose territories stretch along the whole northern frontier of Afghanistan to the Chinese frontier. Khiva since the Russian revolution has secured a constitution from the Khan and has elected a parliament.

The Sarts, and to a limited extent the Turkomans, are educated, are of the Sunni sect, and form the trading and agricultural classes. Sart is the common name for the Turkish-speaking urban population of Central Asia, but it has no ethnological significance. They always impressed me as being friendly to Great Britain.

The Turkomans are mostly found between the Caspian and the Oxus. They appear to be a branch of the Western Turks, and until the Russian occupation were divided into many tribes, the principal of which are:--(a) The Yomuts from Khiva across the Ust-Urt to the Caspian Sea and so down to Persia, and (b) the Tekkes, who were the most formidable of Russia's enemies in her Central Asian campaign.

The Tajiks, who are the settled and original population, are found on the Pamirs, in Northern Russian Central Asia, and a few in Bokhara. They form the main element of the city population in Bokhara, Samarkhand and Khojend, but along the right bank of the Syr Daria the population is much smaller, the population being mainly of Turkish origin. They are a pastoral people, very self-centred, and being Shi'ahs, have little in common with the other races. Their sympathies are with Bokhara, but their views do not rise to any broad political horizon. I was always struck with their friendliness to us.

The Tajiks speak a dialect of Persian, but which has an admixture of Turkish. It, however, retains many Aryan words not found in modern Persian, which is evidence of the long continuance of the race in these regions.

There is another race of people in the Caucasus and the steppe country north-east of the Caspian Sea, as well as a large contingent of them in the Tian Shan districts of Russian and Chinese Turkestan, who, although not of Turkish origin, should be reckoned with and, if necessary, approached. They are the Kalmuks, with whom I spent some months, and who impressed me with their exceptional friendliness. The Kalmuks are of Mongolian origin, Buddhists by religion, and number about



ÖZGEÇMİŞ

Arzu YAZICIOĞLU, 2008 yılında Zeki Bilge İlköğretim Okulu'nu; 2012 yılında Çaykara Çok Programlı Lisesi'ni; 2017 yılında da Karadeniz Teknik Üniversitesi - Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü'nü bitirdi. 2017 yılında Karadeniz Teknik Üniversitesi - Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı'nda yüksek lisans programına başladı.

YAZICIOĞLU, bekar olup, İngilizce bilmektedir.

